

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗЕЛЕНКЕВИЧ ЛІАНА ПАВЛІВНА

УДК 316.334.55

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СІЛЬСЬКИХ ГРОМАДАХ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Л. П. Зеленкевич

Науковий керівник – **Катаєв Станіслав Львович**, доктор соціологічних наук,
професор

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Зеленкевич Л. П. Соціокультурні чинники та соціальні ризики децентралізації в сільських громадах (на прикладі Запорізької області). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2019.

У першому розділі – «Теоретичні аспекти дослідження децентралізації у соціологічному вимірі» – розглянуто проблематизацію процесу децентралізації у дискурсі соціології села; проаналізовано село як специфічну соціально-поселенську спільноту та соціальний простір; з'ясовано особливості створення об'єднаних громад; виявлено соціальні ризики децентралізації в сільських громадах та розглянуто об'єднану територіальну громаду як соціальну організацію. Зазначено, що оскільки предметом даного дослідження є децентралізація в сільських громадах, то галузевою соціологією, теоретичні, концептуальні та емпіричні ресурси якої повинні бути задіяні в роботі, є соціологія села. В дослідженні акцентується увага на своєрідності сільського соціуму, яке має всі ознаки традиційного співтовариства, характеристики та властивості якого накладають свій відбиток на процеси децентралізації і створення об'єднаних громад. Констатовано, що соціальний простір формується соціальними відносинами, тож зміна цих відносин завдяки об'єднанню громад обумовлює формування нового соціального простору з іншими якостями. Наголошено, що рішення економічного характеру мають соціальні наслідки, ризики погіршення соціального клімату, соціального настрою населення. Зазначено, що у результаті об'єднання декількох громад у одну більш потужну і спроможну громаду, формується новий тип соціальної організації селянства. Особливістю соціальної організації ОТГ є накладання неформальної

традиційної общинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади.

У другому розділі – «Соціокультурні чинники децентралізації» – розглянуто правові та нормативні засади децентралізації в сільських громадах; ідентичність в об'єднаних територіальних громадах в умовах децентралізації; ментальність мешканців села як соціокультурний чинник децентралізації. Зазначено, що для нормативного забезпечення реформ були прийняті відповідні закони. Наголошується, що створення ОТГ спричиняє зміни в соціально-територіальній ідентифікації членів громади від жителя села, до жителя об'єднаної громади. Процес розширення ареалу ідентичності від свого села до меж ОТГ може викликати відчуження, відторгнення нової конфігурації ідентичності. Зазначено, що відмінності між ментальністю населення розвинутих країн Європи та України можуть негативно вплинути на результати реорганізації, як це сталось з ринковими реформами. Однією з рис ментальності селян є традиціоналізм. Отже виникає протиріччя між модернізаційним характером реформ на селі та консерватизмом соціального середовища. Відмічається, що важливим суб'єктивним фактором, що впливає на хід реформи децентралізації є фактор лідерства. Зазначено, що регіональна еліта сільської місцевості майже не змінилася.

В третьому розділі «Децентралізація у вимірі емпіричної соціології (на прикладі Запорізької області)» аналізуються зміни в умовах життя під впливом об'єднання громад та думки мешканців ОТГ щодо ефективності цього об'єднання; розглядаються гендерні чинники та наслідки децентралізації у вимірі емпіричної соціології; наводяться результати емпіричного дослідження соціальних проблем децентралізації. Зазначено, що за результатами опитування 778 осіб у 2018 р. в Запорізькій області позитивно відмітили зміни на селі після утворення об'єднаних громад 20% селян, негативно – 13%. Ніяких змін не відчули 29%. Решта осіб надала нейтральну оцінку. Третина селян особисто на собі відчула позитивні зміни,

а третина негативні. Отже потенціал підтримки децентралізації спільнотою селян доволі низький. Більше за все (на рівні 30-40%) в сільських громадах покращення відбулось у сфері правової допомоги, наданні адміністративних послуг та освітлення. Помірне покращення (на рівні 20-29%) зазнало: медичне обслуговування, умови для освіти та розвитку культури, соціальна допомога, стан доріг, ремонт будівель. Низький рівень (нижче 20%) покращення прийшовся на: доходи, виробництво продукції, забезпечення роботою, умови для спорту. Зазначена необхідність враховувати гендерні аспекти децентралізації, а саме: вразливість жінок через реформу децентралізації; гендерна рівність у правовому та соціальному аспектах; гендерний аспект лідерства в громадах; наслідки децентралізації з позицій гендерного підходу; гендерна диференціація сприйняття реформи.

Виявлена думка про те, що процес об'єднання відбувався не завжди добровільно і це стало для селян однією з причин незадоволеності реформою. Лише половина респондентів зазначила про наявність добровільності при винесенні рішення про об'єднання з іншою громадою.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового завдання - теоретичному та емпіричному обґрунтуванні соціокультурних чинників та соціальних ризиків децентралізації в сільських громадах. *Вперше*: концептуалізовано соціальний процес децентралізації в сільських громадах, який реалізується завдяки створенню об'єднаних територіальних громад і характеризується зміною соціально-просторової ідентичності, соціальних відносин у громадах, появою нових соціальних нерівностей, новою структурою соціальної організації селян тощо; обґрунтовано соціокультурні чинники децентралізації, до яких віднесено: *ментальність селян* (характерні її риси: традиціоналізм, консерватизм); *їх суб'єктивне ставлення до децентралізації* (скоріше недовірливе); *гендерні відмінності у сприйнятті реформ* (жінки більш лояльно ставляться до створення об'єднаних територіальних громад і орієнтовані на забезпечення

рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сільських громадах); *характер лідерства у сільських громадах* (соціальні-професійні та особистісні якості керівництва); *рівень суб'єктності селян стосовно реформ* (фактор лідерства); *зміна ідентичності селян* (руйнування традиціоналістської і формування нової ідентичності селян, яка не успадковується, а конструюється на основі формальних принципів, зокрема гібриду громади і міського співтовариства); виявлено, що соціальними ризиками децентралізації є ситуації, або діяльність, що загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю селян і зазначено, що важливим соціальним ризиком є слабка соціальна база її підтримки, яка складається з сільської інтелігенції, фермерів, молоді і не включає до себе прошарки сільського населення, яке зайняте фізичною працею, а саме: механізаторів, пенсіонерів, безробітних, що створює підґрунтя для латентного супротиву з боку сільської спільноти процесу об'єднання громад. Емпірично доведено, що в процесі децентралізації фактично збереглися владні позиції субрегіональної еліти в сільських громадах.

Набуло подальшого розвитку: розгляд децентралізації як об'єкту соціологічних досліджень, предметом яких є її системний багатоаспектний характер, що виявляється у соціальній структурі, соціальних відносинах, соціальних взаємодіях, регіональній соціальній політиці та у відповідних змінах соціальної свідомості селян, які об'єднуються у територіальні громади, що зумовлює доцільність виокремлення нового напрямку соціологічного знання – соціології децентралізації; уявлення щодо сутності об'єднаних громад у соціологічному вимірі, зокрема доведено – об'єднана територіальна громада є новим типом громади, в якій поєднуються сусідський та формально-адміністративний типи відносин між людьми. На відміну від попередніх досліджень, констатовано, що слід розрізняти традиційну сусідську громаду і модерну громаду, яка являє собою гібрид громади і міського співтовариства, а в процесі формування об'єднаних

територіальних громад відбувається накладання неформальної традиційної общинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади, що спричиняє соціальний ризик латентного супротиву реформі; розуміння децентралізації як реформи, спрямованої на подолання соціальних розбіжностей між містом та селом, модернізацію сільського традиційного суспільства та надання йому рис модерного суспільства. Констатовано, що соціокультурною суперечністю процесу децентралізації є здійснення реформи системної модернізації в сільських громадах в традиціоналістському за ментальністю соціальному середовищі; розгляд соціальних ризиків децентралізації, якими є ситуації, або діяльність, що викликані реформою децентралізації та загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю, існуванню та подальшому розвитку сільської громади і впливають на суспільство в цілому. В цьому авторському визначенні враховані чинники соціальності ризику за змістом, за об'єктом ризику, за походженням ризику та за соціальною значущістю.

Удосконалено: уявлення щодо соціокультурних наслідків змін у соціальній організації сільської спільноти через створення об'єднаної територіальної громади, що спричиняє дію такого соціокультурного чинника децентралізації як поява нового соціального ідентента (об'єкта соціально-територіальної ідентифікації селян). Це призвело до соціального ризику загострення у міжгромадських соціальних відносинах на ґрунті розподілу дефіцитних ресурсів між об'єднаними територіальними громадами; емпірична верифікація соціальних ризиків змін в умовах життя під впливом децентралізації, завдяки якій доведено, що найбільші зміни відбулись у царині надання адміністративних послуг та освітленні в сільських громадах. Інші соціальні умови життя для частини селян погіршились через скорочення мережі освітніх, культурних та лікувальних закладів, або покращились у незначній мірі.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові здобутки дисертанта надають можливість науковцям досліджувати рівень та особливості децентралізації на макро- та мікросоціологічному рівнях і створювати соціальні технології з регулювання соціальних та соціокультурних проблем в сільських громадах.

В теоретичній площині здобутки роботи полягають в виявленні соціальних протиріч процесу децентралізації, що є вкладом у розвиток соціології села. Результати дослідження підвищують рівень наукового супроводження реформ децентралізації стосовно сільських громад.

Матеріали дисертації можуть бути використані в розробці стратегій та концепцій розвитку внутрішньої політики України.

Матеріали, висновки та узагальнення, отримані в ході дослідження, були використані автором при розробці навчальної програми з низки соціологічних дисциплін.

Ключові слова: децентралізація, сільські громади, об'єднана територіальна громада, соціокультурні чинники, соціальні ризики, соціологічні дослідження.

SUMMARY

Zelenkevich L. P. Socio-cultural factors and social risks of decentralization in rural communities (for example, Zaporizhzhya region). – Qualification research work on the rights of manuscript.

Dissertation for the Candidate Degree in Sociology, specialty 22.00.04 «Special and branch sociology». – Classic Private University, Zaporizhzhia, 2019.

In the first section - «Theoretical aspects of the study of decentralization in the sociological dimension» – the problematization of the process of decentralization in the discourse of village sociology is considered; analyzed the village as a specific socio-settlement community and social space; the features of

creating united communities; identified the social risks of decentralization in rural communities and considered the integrated territorial community as a social organization. It is noted that since the subject of this study is decentralization in rural communities, the field sociology, theoretical, conceptual and empirical resources which should be involved in the work, is village sociology. The study focuses on the uniqueness of the rural society, which has all the hallmarks of a traditional community, the characteristics and properties of which imprint on the processes of decentralization and creation of united communities. It is stated that social space is formed by social relations, so the change of these relations due to the unification of communities causes the formation of new social space with other qualities. It is emphasized that economic decisions have social consequences, risks of deterioration of social climate, social mood of the population. It is stated that as a result of the merging of several communities into one more powerful and powerful community, a new type of social organization of the peasantry is formed. The peculiarity of a social organization of a united territorial community is the imposition of an informal traditional community social organization of the primary community on a formal, modern organizational structure of the united community.

In the second section – «Socio-cultural factors of decentralization» – legal and regulatory principles of decentralization in rural communities are considered; identity in unified territorial communities in the context of decentralization; the mentality of the villagers as a sociocultural factor in decentralization. It was noted that relevant laws were enacted to ensure the regulatory support of the reforms. It is emphasized that the creation of an UTC causes changes in the socio-territorial identification of community members from a resident of a village to a resident of a united community. The process of extending the identity range from one's village to the boundaries of the UTC can cause alienation, alienation of a new identity configuration. It is noted that the differences between the mentality of the population of the developed countries of Europe and Ukraine can adversely affect the results of the reorganization, as happened with market reforms. One of the

features of the peasant mentality is traditionalism. Thus, there is a contradiction between the modernizing nature of rural reforms and the conservatism of the social environment. It is noted that an important subjective factor influencing the progress of decentralization reform is the leadership factor. It is noted that the regional elite of the countryside has hardly changed.

The third section, «Decentralization in the Dimension of Empirical Sociology (on the Example of the Zaporizhzhya Region)», analyzes changes in living conditions under the influence of community unions and the opinions of the residents of the UTC on the effectiveness of this association; Gender factors and consequences of decentralization in the dimension of empirical sociology are considered; the results of an empirical study of the social problems of decentralization are presented. According to a survey of 778 people in 2018 in Zaporizhzhya region positive changes in the countryside after the formation of the united communities of 20% of peasants, negatively – 13%. No change was felt by 29%. The remaining individuals gave a neutral rating. One third of the peasants have personally experienced positive changes, and a third negative. Therefore, the potential to support decentralization by the peasant community is rather low. Most (30-40%) in rural communities, improvements were in the areas of legal aid, administrative services and lighting. Moderate improvement (at the level of 20-29%) was observed: medical care, conditions for education and development of culture, social assistance, road condition, repair of buildings. The low level (below 20%) of the improvement was attributable to: income, production of products, provision of work, conditions for sports. The necessity to consider gender aspects of decentralization, namely: women's vulnerability through decentralization reform; gender equality in legal and social aspects; the gender dimension of community leadership; the implications of decentralization from a gender perspective; gender differentiation of the perception of reform.

The idea was expressed that the process of unification was not always voluntary and this was one of the reasons for the peasants dissatisfaction with the

reform. Only half of the respondents indicated that they had volunteered to make an association with another community.

The scientific novelty of the results obtained is the solution of an important scientific task – theoretical and empirical justification of socio-cultural factors and social risks of decentralization in rural communities. For the first time: conceptualized the social process of decentralization in rural communities, which is realized through the creation of united territorial communities and characterized by a change in socio-spatial identity, social relations in communities, the emergence of new social inequalities, a new structure of social organization of peasants, etc.; Sociocultural factors of decentralization are substantiated, which include: the mentality of the peasants (its characteristic features are: traditionalism, conservatism); their subjective attitude towards decentralization (rather distrustful); gender differences in perceptions of reform (women are more loyal to the creation of integrated territorial communities and focused on ensuring equal rights and opportunities for women and men in rural communities); revealed that the social risks of decentralization are situations or activities that threaten the social well-being, social well-being of the peasants, and stated that an important social risk is the weak social support base, which consists of rural intellectuals, farmers, youth and does not include the rural strata population engaged in manual labor, namely: mechanics, retirees, the unemployed, which creates the basis for a latent community process of community reunification. It has been empirically proven that in the process of decentralization, the power positions of the sub-regional elite in rural communities have actually remained.

Has been further developed: Consideration of decentralization as an object of sociological research, the subject of which is its systematic multidimensional nature, which manifests itself in social structure, social relations, social interactions, regional social policy and in the corresponding changes of social consciousness of peasants uniting in territorial communities, which predetermines expediency of isolation of new direction of sociological knowledge – sociology of

decentralization; conception of the essence of united communities in a sociological dimension, in particular, it is proved - united territorial community is a new type of community in which the neighborhood and formal-administrative types of relations between people are combined.

Unlike previous studies, it has been stated that a traditional neighborhood community and a modern community, which is a hybrid of community and urban community, should be distinguished, and in the process of forming united territorial communities, the formal traditional community social organization of the primary community is imposed on a formal, the modern organizational structure of the united community, which creates the social risk of latent resistance to reform; understanding decentralization as a reform aimed at overcoming social divisions between the city and the countryside, modernizing rural traditional society and giving it the features of a modern society.

Improved: conception of the socio-cultural consequences of changes in the social organization of the rural community through the creation of a unified territorial community, which causes such socio-cultural factor of decentralization as the emergence of a new social identity (object of socio-territorial identification of peasants). This has led to a social risk of aggravation in inter-community social relations on the basis of the scarcity of scarce resources between the united territorial communities; empirical verification of the social risks of changes in living conditions under the influence of decentralization, which has proven that the biggest changes have taken place in the area of administrative services and coverage in rural communities. Other social conditions for some of the peasants have worsened as a result of a reduction in the network of educational, cultural and medical institutions, or improved slightly.

The practical significance of the results obtained. The scientific achievements of the dissertation enable scientists to study the level and features of decentralization at the macro- and micro-sociological levels and to create social

technologies for regulation of social and socio-cultural problems in rural communities.

In the theoretical plane, the achievements of the work are to identify the social contradictions of the process of decentralization, which is a contribution to the development of village sociology. The research results raise the level of scientific support for decentralization reforms for rural communities.

The dissertation materials can be used in the development of strategies and concepts for the development of Ukraine's domestic policy.

The materials, conclusions, and generalizations obtained during the study were used by the author to develop a curriculum in a range of sociological disciplines.

Key words: decentralization, rural communities, united territorial communities, socio-cultural factors, social risks, sociological research.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Зеленкевич Л. П. Проблематизація соціокультурних чинників децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 80. С. 53-60.

2. Зеленкевич Л. Дискурс децентралізації в оптиці аграрної соціології. *Нова парадигма* : журнал наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 134. С.150-159.

3. Зеленкевич Л. П. Фактор ментальності в процесах децентралізації на селі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 82. С.14-24.

*Статті в наукових фахових виданнях України, що внесені до
наукометричних баз*

4. Зеленкевич Л. Соціальні ризики реформи децентралізації. *Соціологічні студії*. Луцьк : СНУ ім. Л. Українки, 2019. №1 (14). С.19-25.

(Україніка наукова; Наукова періодика України; Рейтинг наукових періодичних видань; GoogleScholar; Crossref (DOI: 10.29038/2306-3971); Index Copernicus ICI Journals Master List (Impact Factor ICV – 82,18); DOAJ; Open AIRE; ERIH PLUS; BASE).

5. Зеленкевич Л. Ідентичність в умовах об'єднаних громад. *Грані : науково-теоретичний альманах*. Дніпропетровськ : Вид-во «Грані», 2019. Том 22. № 2. С.5-15.

(Ulrichsweb; Index Copernicus; National Library of Ukraine Vernadsky; DOAJ; ERIH PLUS; eLibrary; GoogleScholar).

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Матеріали конференцій

6. Зеленкевич Л. П. Окремі питання організації навчання дітей в умовах децентралізації. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості) : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12-13 жовтня 2018 р.)*. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С.46-47.

7. Зеленкевич Л. П. Соціальна складова правового забезпечення децентралізації: деякі проблеми врахування протилежних інтересів різних соціальних груп. *Придніпровські соціологічні читання : зб. матеріалів III Регіональної наук.-практ. конф. (м. Кам'янське, 19 жовтня 2018 р.)*. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2018. С. 36-39.

8. Зеленкевич Л. П. Методологічна матриця вивчення децентралізації. *Сучасний рух науки : тези доп. IV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 6-7 грудня 2018 р.)*. Дніпро, 2018. С. 464-467.

9. Зеленкевич Л. П. Гендерні чинники та наслідки децентралізації. *Соціологічні дискурси* : матеріали II Міжвузівської наук. конф. молодих учених (м. Дніпро, 12 грудня 2018 р.). Дніпро : Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 32-34.

10. Зеленкевич Л. П. Суб'єктивні фактори успішної децентралізації на селі. *Перспективні шляхи розвитку науки та освіти* : тези доповідей XIII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 31 січня 2019 р.). Ч. 3. Дніпро : НОК, 2019. С. 59-63.

11. Зеленкевич Л. П. Село як компонент соціально-поселенської структури суспільства. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities* : Conference proceedings II International scientific conference (Kaunas, February 22th, 2019). Kaunas : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 357-359.

12. Зеленкевич Л. П. Проблематика ментальності на селі у рамках децентралізації. *Україна – горизонти майбутнього: соціально-гуманітарний контекст* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21-22 березня 2019 р.). Дніпро : Вид-во «Грані», 2019. С.11-12.

13. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики децентралізації: фактор лідерства. *Актуальні проблеми соціальної прогностики* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.). Дніпро : Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С.88-90.

14. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики в процесі реформи децентралізації на селі та створення ОТГ. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18-19 квітня 2019 р.) Київ : Логос, 2019. С.143-144.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....	26
1.1. Проблематизація процесу децентралізації у дискурсі соціології села.....	26
1.2. Село як специфічна соціально-поселенська спільнота та соціальний простір створення об'єднаних громад.....	41
1.3. Соціальні ризики реформи децентралізації.....	61
1.4. Об'єднана територіальна громада як соціальна організація.....	82
Висновки до першого розділу.....	97
РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	99
2.1. Правові та нормативні засади децентралізації в сільських громадах.....	99
2.2. Ідентичність в об'єднаних територіальних громадах в умовах децентралізації.....	110
2.3. Ментальність мешканців села як соціокультурний чинник децентралізації.....	123
2.4. Суб'єктивні фактори успішної децентралізації в сільських громадах.....	137
Висновки до другого розділу.....	153
РОЗДІЛ 3. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ У ВИМІРІ ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	157
3.1. Оцінні судження сільських мешканців про об'єднання громад та стан децентралізації.....	157
3.2. Гендерні аспекти децентралізації.....	170

3.3. Зміни в умовах життя мешканців сіл під впливом децентралізації	
та об'єднання громад.....	182
Висновки до третього розділу.....	199
ВИСНОВКИ.....	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207
ДОДАТКИ.....	237

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена структурними реформами, які відбуваються у сільськогосподарському секторі України, зокрема процесами децентралізації. Розпочавшись декілька років тому, децентралізація в сільській місцевості стала однією з головних реформ, метою якої було перерозподіл владних повноважень і створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Варто зазначити, що децентралізація – це загальнодержавне і масштабне явище, яке охоплює не тільки сільські місцевості, а й країну в цілому.

Кінцевою метою децентралізації є делегування повноважень на всіх рівнях державного управління для збільшення впливу регіонів на процес ухвалення рішень на місцевому рівні. Оскільки сільські громади є структурною і важливою ланкою соціально-територіального управління, децентралізація стала поштовхом для системних змін в селах в усіх сферах їх життєдіяльності: економічній, політичній, соціальній, культурній, екологічній тощо.

Первинним рівнем децентралізації є розширення повноважень сільської громади у формуванні бюджету та ухваленні владних рішень стосовно різних напрямків діяльності. Найважливішим завданням децентралізації є забезпечення гідних умов для життєдіяльності громадян, зокрема мешканців сільської місцевості.

Між тим процес децентралізації, незважаючи на законодавче його забезпечення, в Україні проходить недостатньо ефективно, особливо це стосується сільських громад. Причинами гальмування процесів децентралізації в селах є, перш за все, консерватизм мешканців сіл, неготовність змінювати усталений уклад життя і владних відносин, по-друге,

низький рівень добробуту і відчуття небезпеки втратити те, що мають і по-третє, недоліки у здійсненні реформ, недостатність інформації стосовно процесу і наслідків децентралізації.

Тож *соціальна проблема* полягає у протиріччі між сучасною потребою демократичних перетворень в селах, одним з яких є децентралізація в сільських громадах, і відсутністю достатніх умов для її ефективною реалізації.

Проблемні питання децентралізації в Україні з різноманітних позицій, зокрема із соціальних її аспектів, специфіки побудови системи державного управління, особливостей формування бюджетних відносин, правових механізмів, тощо розглядали у своїй працях такі автори, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, Т. Бабан, О. Бабич, В. Бакуменка, Т. Забейворота, Г. Коваленко, Л. Мельничук, С. Романюк, Ю. Сурмін, В. Толкованов, М. Пухтинський, Н. Шибасєва та інші вчені.

Серед авторів, що досліджують проблеми децентралізації, переважають фахівці з державного управління. На соціальні аспекти децентралізації акцентують увагу українські соціологи Е. Афонін, А. Ашурбеков, Ф. Хрустальов, А. Шатохін та ін. Регулярно здійснюють опитування громадської думки стосовно децентралізації Київський міжнародний інститут соціології та Центр «Соціальні індикатори».

Питання, що пов'язані з соціокультурною проблематикою у своїх працях аналізували такі закордонні автори, як М. Вебер, Є. Гоффман, К. Манхейм, Н. Смелзер, П. Сорокін, У. Томас, а також українські вчені: Ф. Веремієнко, Т. Ровенчак, А. Ручка, В. Танчер, О. Семашко, Ю. Сорока, В. Піча, Н. Черниш, М. Юрій та ін.

Проблематика соціальних ризиків є предметом досліджень таких закордонних авторів, як У. Бек, Е. Гіденс, Д. Денней, Н. Луман, Дж. Зінн, Ф. Найт, О. Яніцькій, а також таких українських вчених, як І. Антипенко, В. Кравченко, В. Кривошеїн, О. Ястремський та ін.

Однак, поза увагою соціологів залишаються дослідження впливу соціокультурних чинників на процеси децентралізації в сільських громадах та соціальні ризики, які виникають в їх внаслідок.

Ці обставини обумовлюють актуальність соціологічного дослідження соціальних аспектів децентралізації, яке також сприятиме вдосконаленню соціального управління в об'єднаних громадах та дозволить врахувати виявлені недоліки у впровадженні реформ.

Тож *наукова проблема* полягає у недостатній теоретичній концептуалізації та емпіричній верифікації соціокультурних чинників та соціальних ризиків децентралізації в сільських громадах. Тому виникає потреба у здійсненні наукового соціологічного супроводу процесів реформування в сільських громадах, чим і обумовлюється актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Активізація громадянського суспільства в сучасній Україні» (номер державної реєстрації 0110U002646). Здобувачем розроблено підрозділ «Соціологічний аналіз регіональних особливостей децентралізації в сільських громадах» (довідка № 393 від 09.04.2019 р).

Мета й завдання дослідження. *Метою* дослідження є концептуалізація соціокультурних чинників та соціальних ризиків процесів децентралізації в сільських громадах (на прикладі Запорізької області).

Для досягнення мети дослідження були поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження децентралізації як соціального процесу у вимірі соціології села;
- з'ясувати соціальні особливості села як соціального простору і як компоненти соціально-поселенської структури суспільства;
- виявити і схарактеризувати соціокультурні чинники децентралізації в сільських громадах;

- виявити та схарактеризувати соціальні ризики реформи децентралізації в сільських громадах;
- з'ясувати структуру соціальної організації об'єднаних територіальних громад та особливості соціального управління в ній;
- виявити суб'єктивні фактори та гендерні особливості децентралізації в сільських громадах;
- виявити зміни, які відбуваються в житті селян під впливом децентралізації та об'єднання сільських громад (на прикладі Запорізької області).

Об'єктом дослідження є процес децентралізації в сільських громадах.

Предметом дослідження є соціокультурні чинники та соціальні ризики децентралізації в сільських громадах (на прикладі Запорізької області).

Методи дослідження. Використані методи теоретичного аналізу та синтезу з метою визначення змісту понять соціальний ризик, децентралізація; методи індукції та дедукції застосовувалися задля вивчення специфіки соціокультурних чинників децентралізації; метод систематизації застосовувався для узагальнення соціологічних уявлень щодо особливості соціальної організації об'єднаних територіальних громад та узагальнення емпіричних досліджень впливу децентралізація на умови життя.

Для обґрунтування проблем децентралізації стосовно сільської місцевості задіяні теоретичні положення соціології села. Дослідження здійснено з позицій діалектичної методології, що дозволило виявити соціальні протиріччя процесів децентралізації та соціальні ризики її наслідків. Задіяна також структурно-функціональна парадигма для дослідження функцій децентралізації та соціальної організації об'єднаних громад. Позитивістська парадигма врахована для визначення конкретних даних щодо характеру змін на селі в результаті процесу реформування економічних та владних відносин в регіоні.

Застосовані методи конкретного соціологічного дослідження, зокрема анкетне опитування, інтерв'ю, експертне опитування, статистичні методи.

Емпіричні дослідження склалися з опитування громадської думки під керівництвом автора мешканців Запорізької області. Опитано у 2018 р. 778 респондентів за районою, квотною, триступеневою вибіркою. Застосовані результати дослідження соціологами LLC «MLS group» процесів децентралізації в Запорізькій області у 2017 (n=497 осіб). Застосовані дані соціологічного дослідження, що здійснені у Запорізькій області у 2016 р. компанією «Independent Researching Group» (n=1823 осіб). Здійснено також у 2016 р. за участю автора дослідження наслідків децентралізації у окремому селі (n=250 осіб).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового завдання – теоретичному обґрунтуванні дії соціокультурних чинників та соціальних ризиків децентралізації в сільських громадах та емпіричній їх верифікації. Результати дослідження дозволили його автору прийти до низки наукових положень та висновків, зокрема:

вперше:

– концептуалізовано децентралізацію в сільських громадах як соціальний процес, який реалізується завдяки створенню об'єднаних територіальних громад і характеризується зміною соціально-просторової ідентичності, соціальних відносин у громадах, появою нових соціальних нерівностей, новою структурою соціальної організації селян тощо;

– обґрунтовано соціокультурні чинники децентралізації, до яких віднесено: *ментальність селян* (характерні її риси: традиціоналізм, консерватизм); *їх суб'єктивне ставлення до децентралізації* (скоріше недовірливе); *гендерні відмінності у сприйнятті реформ* (жінки більш лояльно ставляться до створення об'єднаних територіальних громад); *характер лідерства у сільських громадах* (соціальні-професійні та особистісні якості керівництва); *рівень суб'єктності селян стосовно реформ*; *зміна*

ідентичності селян (формування нової ідентичності селян, яка не успадковується, а конструюється на основі формальних принципів, зокрема гібриду громади і міського за типом співтовариства);

– виявлено, що соціальними ризиками децентралізації є ситуації, або діяльність, що загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю селян і зазначено, що важливим соціальним ризиком є слабка соціальна база її підтримки, яка складається з сільської інтелігенції, фермерів, молоді і не включає до себе прошарки сільського населення, яке зайняте фізичною працею, механізаторів, пенсіонерів, безробітних, що створює підґрунтя для латентного супротиву з боку сільської спільноти процесу об'єднання громад. Емпірично доведено, що в процесі децентралізації фактично збереглися владні позиції субрегіональної еліти в сільських громадах;

набуло подальшого розвитку:

– розгляд децентралізації як об'єкту соціологічних досліджень, предметом яких є її системний багатоаспектний характер, зміни у соціальній структурі, соціальних відносинах, соціальних взаємодіях, регіональній соціальній політиці та у відповідних змінах соціальної свідомості селян, які об'єднуються у територіальні громади;

– уявлення щодо сутності об'єднаних громад у соціологічному вимірі, зокрема доведено, що об'єднана територіальна громада є новим типом громади, в якій поєднуються сусідський та формально-адміністративний типи відносин між людьми. На відміну від попередніх досліджень, констатовано, що слід розрізняти традиційну сусідську громаду і модерну громаду, яка являє собою гібрид громади і міського за типом співтовариства, а у процесі формування об'єднаних територіальних громад відбувається накладання неформальної традиційної общинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру

об'єднаної громади, що спричиняє соціальний ризик латентного супротиву реформі;

– розуміння децентралізації як реформи, що спрямована на подолання соціальних розбіжностей між містом та селом, модернізацію сільської сфери суспільства. Констатовано, що соціокультурною суперечністю процесу децентралізації є здійснення реформи системної модернізації в сільських громадах в традиціоналістському за ментальністю соціальному середовищі;

удосконалено:

– уявлення щодо соціокультурних наслідків змін у соціальній організації сільської спільноти через створення об'єднаної територіальної громади, що спричиняє дію такого соціокультурного чинника децентралізації як поява нового соціального ідентента (об'єкта соціально-територіальної ідентифікації селян). Це призвело до соціального ризику загострення у міжгромадських соціальних відносинах на ґрунті розподілу дефіцитних ресурсів між об'єднаними територіальними громадами;

– емпірична верифікація соціальних змін в умовах життя під впливом децентралізації, завдяки якій доведено, що найбільші зміни відбулись у царині надання адміністративних послуг та освітленні в сільських громадах. Інші соціальні умови життя для частини селян погіршились через скорочення мережі освітніх, культурних та лікувальних закладів, або покращились незначною мірою.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові здобутки дисертанта надають можливість науковцям досліджувати рівень та особливості децентралізації на макро- та мікросоціологічному рівнях і створювати соціальні технології з регулювання соціальних та соціокультурних проблем в сільських громадах.

В теоретичній площині здобутки роботи полягають в виявленні соціальних протиріч процесу децентралізації, що є вкладом у розвиток

соціології села. Результати дослідження підвищують рівень наукового супроводження реформ децентралізації стосовно сільських громад.

Матеріали дисертації можуть бути використані в розробці стратегій та концепцій розвитку внутрішньої політики України.

Теоретичні, методичні та практичні результати дисертаційного дослідження активно застосовувалися на лекційних та практичних заняттях з таких дисциплін: «Актуальні проблеми соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Сучасне українське суспільство», «Галузеві соціології», «Соціологія управління» та інших (довідка Класичного приватного університету № 450 від 24.04.2019 р.).

Результати дослідження були використані у консультативній діяльності Запорізького відокремленого підрозділу Установи «Центр розвитку місцевого самоврядування» (довідка Установи «Центр розвитку місцевого самоврядування» №14 від 08.04.2019 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові результати й висновки, які містяться в ній, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній наук.-практ. конф. «Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості)», (м. Запоріжжя, 2018 р.); III Регіональній наук.-практ. конф. «Придніпровські соціологічні читання» (м. Кам'янське, 2018 р.); IV міжнародній наук.-практ. інтернет-конференції (м. Дніпро, 2018 р.); II Міжвузівській науковій конференції молодих учених (м. Дніпро, 2018 р.); XIII Міжнародній наук.-практ. інтернет-конференції: «Перспективні шляхи розвитку науки та освіти» (м. Дніпро, 2019 р.); II International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national

peculiarities» (м. Kaunas, 2019); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Україна – горизонти майбутнього: соціально-гуманітарний контекст» (м. Дніпро, 2019 р.); XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання» (м. Київ, 2019 р.); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 2019 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено в чотирнадцятьох працях, з яких три – статті в наукових фахових виданнях України із соціології, дві статті у фахових виданнях України, що внесені до науково-метричних баз, дев'ять – тези доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 244 сторінки, з них основний текст – 192 сторінки, список використаних джерел (262 найменування, у тому числі 18 – іноземними мовами) – 30 сторінок, додатки – 8 сторінок. Дисертація містить 18 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

1.1. Проблематизація процесу децентралізації у дискурсі соціології села

Україна прагне розвиватись, і на шляху свого становлення одним з пріоритетних напрямів є розвиток економічного стану країни за європейським стандартом. Для втілення цієї мети необхідне реформування економічних, політичних та соціальних інституцій. Одним із важливих напрямків реформ є децентралізація. Цей процес модернізації суспільства охоплює його різноманітні сектори та рівні. Однією з важливих складових децентралізації є децентралізація на селі, яка має певні спільні особливості і риси в порівнянні з міською децентралізацією.

На децентралізацію покладають великі надії, сподіваючись що вона активно сприятиме інтенсивному розвитку сільського господарства. Певним чином децентралізація сприяє підсиленню ініціатив та творчості місцевого населення для забезпечення своєї життєдіяльності та добробуту.

Літературний дискурс з вирішення проблем, що виникають в процесі децентралізації, ведуть переважно фахівці з державного управління.

Соціологи дуже рідко торкаються проблематики, пов'язаної з втіленням нововведень, що обумовлені специфікою реформування країни.

Методологічні підходи вивчення децентралізації в соціологічному дискурсі зумовлені багатоплановим характером цього процесу.

Сутність децентралізації полягає у передачі частини повноважень центральної влади органам влади на місцях. Центральна влада послаблює вплив на рішення місцевих органів влади. Децентралізація відбувається на

декількох рівнях у залежності кому саме, якій гілці влади передається частина повноважень центру. Базовим рівнем, тобто найнижчим є міська влада та сільська громада.

В ході реформ на селі здійснюється, з одного боку, децентралізація влади на місцях, з іншого боку, об'єднання селищних громад. Тобто одночасно здійснюється процеси роз'єднання на одному рівні та об'єднання на другому рівні. Цей парадокс є наслідком діалектичного поєднання процесів формування нових центрів влади на місцях шляхом об'єднання декілька невеликих селищних громад в одну більш велику громаду та процесів відносного роз'єднання місцевих громад з центральною владою. Тобто для децентралізації влади на місцевому рівні необхідна централізація на рівні первинних громад [93, с.54].

Відповідно до Європейської Хартії Місцевого Самоврядування від 15.10.1985 р., «зміст місцевого самоврядування полягає у гарантованому державою праві та реальній здатності самих територіальних спільнот громадян (територіальних колективів) та сформованих ними органів самостійно та під свою відповідальність вирішувати окрему частину публічних справ, діючи в межах конституції та законів відповідної держави» [76].

Здійснення децентралізації викликано наявністю соціально-економічного протиріччя, яке полягає в тому, що аграрний сектор економіки потребує змін інституціональних засад економічних відносин задля модернізації, індустріалізації, досягнення європейських стандартів, а існуюча система організації влади та соціально-поселенська структура на селі не відповідає цим потребам.

Необхідність реформи обумовлена соціально-демографічними чинниками та застарілими інституційними засадами, що гальмують розвиток аграрного сектору економіки. Соціально-демографічне становище українського села в останні роки погіршилось. Багато молоді і активного

населення від'їхало в міста та закордон. Значна частина сіл майже залишилась без працездатного населення та стала малолюдною. При тому, що базовим адміністративно-територіальним утворенням залишалась первісна громада. Значна частина власників земельного паю віддала свої паї за невелику плату в оренду більш ефективному виробнику. Через це з'явилося масове зубожіння сільського населення. Маленькі громади не мали можливості задовольняти соціальні потреби сільського населення. Надмірна централізація влади не давала можливості здійснювати своєчасний та ефективний маневр для компенсації соціально-демографічної та економічної кризи на селі. Всі ці обставини викликали необхідність проведення децентралізації [92, с.11].

На децентралізацію покладають великі надії, що вона дасть поштовх до більш інтенсивного розвитку сільського господарства. Для забезпечення свого добробуту завдяки децентралізації підсилюється ініціатива та творчість місцевого населення.

Змістом децентралізації на селі є передача частини повноважень центральних органів влади місцевим громадам.

Теоретичні підходи вивчення децентралізації в соціологічному дискурсі обумовлені багатоплановим характером цього процесу.

На одному з попередніх етапів дослідження автором зазначалось, що оскільки предметом наданої роботи «є децентралізація на селі, то галузевою соціологією, теоретичні, концептуальні та емпіричні ресурси якої повинні бути задіяні в роботі, є соціологія села. В рамках цієї галузевої соціології вивчається соціальна структура села, соціальні стосунки на селі, ментальність сільського населення, соціальна поведінка в різних сферах способу життя, процеси подолання соціальних відмінностей між містом та селом тощо.

Так як децентралізація передбачає не тільки наділення значними повноваженнями сільських громад, а й об'єднання кількох громад в одну,

більшого розміру, то очевидно в теоретичному плані мова йде про просторові перетворення. У цьому випадку доцільно використовувати положення соціології простору. В рамках цієї парадигми вивчаються питання регіоналізації, зміни соціально-територіальної ідентичності, соціальна мобільність, дослідження положення людини або будь-якого соціального явища в соціальному просторі та інші проблеми соціальної топології.

Так як мова йде про серйозні організаційні перетворення в управлінні сільськими громадами, то слід врахувати положення соціології організації та соціології управління. Зокрема важливими проблемами у цьому аспекті є зміни у соціальній організації на селі. Поява нового щаблю в ієрархії управління на селі, а саме голови ОТГ, змінює організаційні відносини. Виникає проблема можливої узурпації керівництва сільською громадою з боку голови ОТГ, про що попереджають експерти з децентралізації.

Децентралізація супроводжується перетвореннями в системі владних відносин, змін в структурі місцевого самоврядування, появою нових аспектів в політичних виборах, суперництва різних політичних сил в прагненні здобути і закріпити політичний контроль над цією територією. Ці явища можуть розглядатися в рамках політичної соціології або соціології політики. Електоральна соціологія цікавиться технологіями виборів голови ОТГ та сільської ради.

Укрупнення сільських спільнот сприяє розмиванню соціальних відмінностей між містом і селом, так як підвищення якості освіти та медичного обслуговування, поліпшення інфраструктури наближає важливі елементи способу життя на селі до міських стандартів. Але цей процес супроводжується появою деяких протиріч.

Одне з цих протиріч полягає в тому, що поліпшення якості життя в одній сфері супроводжується погіршенням якості життя в іншій сфері. Підвищення якості надання медичних та освітніх послуг відбувається за рахунок незручності їх отримання. Пункт медичного обслуговування та

школа через укрупнення переноситься у інше, більш велике село, до якого треба доїхати, витратити час, кошти, психічні та фізичні зусилля» [93, с.54-55].

Поняття зручності, комфортності приносяться в жертву якості. Виникає парадокс, коли поліпшення якості життя сприймається негативно, супроводжується протестними настроями. Людина готова задовольнятися низькою якістю послуги при комфортності її надання. Поліпшення якості життя за рахунок підвищення якості послуг не компенсує погіршення комфорту надання послуги. Через це частина мешканців невеликих сіл незадоволена створенням об'єднаних громад [90, с.464-465].

Децентралізації в Україні допомагають різні міжнародні інституції. Однією з них є Швейцарський-український проект (DESPRO) «Підтримка децентралізації в Україні», який спрямований на реорганізацію системи державного управління шляхом підвищення ролі місцевого самоуправління. Одним з проектних підходів DESPRO поруч з системним та секторальним є соціальна мобілізація. В документах DESPRO соціальна мобілізація розуміється як процес «прийняття рішень із залучених усієї громади. Соціальна мобілізація потребує змін на багатьох рівнях - від коригування поведінки на рівні індивіду до соціальних трансформацій у громаді та формування дієвої законодавчої підтримки на рівні держави» [246].

Дослідження децентралізації в соціологічному вимірі вивчає цілий комплекс соціальних процесів і соціальних явищ, які виникають під час реформування в Україні владних відносин, та сприяють вдосконаленню наукового забезпечення соціальних перебудов в сільській місцевості.

Здійснення децентралізації охоплює декілька рівнів. В даній дисертаційній роботі увага зосереджена на низовому рівні децентралізації, а саме на рівні селищ і сіл. Реформування сільських та селищних громад, що проходить в рамках децентралізації в соціологічному вимірі доречно розглядати в рамках аграрної соціології або соціології села.

Цілком зрозумілим є акцентування уваги на соціальних аспектах децентралізації, до яких перш за все слід віднести реформування освітнього процесу на селі та зміни в організації медичного обслуговування населення, поліпшення соціальної інфраструктури і соціального забезпечення, втілення нової моделі територіальної ідентифікації, переструктурування системи місцевої влади тощо.

В управлінських, політичних та економічних перебудовах, які охоплюють майже всі сторони діяльності новостворених громад, також наявний соціальний контекст. Важливе значення має відношення населення до змін, які безпосередньо пов'язані з проведенням процесу децентралізації. Багатоаспектні соціальні показники цього процесу мають постійно знаходитись в сфері професійної уваги соціології.

Вочевидь, крім політичних, економічних, управлінських аспектів децентралізації мають велике значення соціальні її аспекти. Розглянемо теоретичні ресурси соціології села для вивчення соціальних аспектів децентралізації на селі.

Є слушна думка, що: «вітчизняна соціально-політична думка традиційно була зорієнтована на сільські проблеми, вважала село джерелом національної ментальності, особливості якої різною мірою впливають на всі сфери життєдіяльності українського суспільства» [207, с.258-259].

Проблематиці традиційного суспільства, соціології села приділяли увагу Ф. Знанецкий, Ф. Тьоніс та ін. В українській соціології питанням соціології села займалися О. Максим'юк, І. Прокопа, В. Чигрін, А. Шатохін, Л. Шепотько та ін.

Проблемні питання, що знаходяться в полі зору аграрної соціології стосуються соціальної структури сіл та селищ, зокрема їх соціально-демографічна та професійна структури, особливості в соціальній організації сільської громади, соціальні відносини на селі, соціальні типи селян та їх ментальність і соціальна поведінка, громадська думка на селі, специфіка

різних типів аграрних спільнот, особливості традиційного суспільства, відмінності між містом та селом і подолання цих відмінностей, соціальні механізми реформування та інших перетворень на селі тощо. Окрім окреслених питань в літературі згадуються і інші проблеми. Наприклад, закономірності виникнення, розвитку і функціонування сільських соціально-територіальних спільнот, спосіб життя зайнятості населення, організація дозвілля на селі [126, с.78], міграція сільського населення, сільська сім'я, культура і духовні інтереси сільських жителів тощо. Існує слушна думка, що вивчення села збагачує уявлення про українське суспільство, що проблеми села впливають на все суспільство. Предмет соціології села – вивчення ролі села в суспільстві та системах розселення, головних чинників, що впливають на його розвиток; визначення його підсистем, специфіки сільського стилю життя, особливостей сільської культури; аналіз соціальної та професійної структури населення [207, с.259].

З соціологічної точки зору сільське співтовариство розглядається як соціум традиційного суспільства. Хоча постіндустріальний розвиток суспільства певним чином і змінив класичні характеристики традиційного суспільства, але все ж його властивості й досі внутрішньо визначають особливості соціальної організації села. Класик соціологічної думки німецький соціолог Фердинанд Тьоніс, який заклав основи соціологічної теорії традиційного суспільства, в своєму розмежуванні громади і суспільства (за його термінологією: гемайншафт і гезельшафт) надає уявлення про специфіку сільського співтовариства в порівнянні з міським співтовариством.

Властиві традиційному співтовариству характеристики певним чином впливають на реформування і створення об'єднаних громад.

Введення новацій не без конфлікту сприймаються традиційним суспільством. Реформа ототожнюється з вторгненням, нав'язуванням зверху іншого способу життя, яке руйнує традиційний сільський уклад. Еволюційні

зміни всередині сільської організації не сприймаються мешканцями села як позитивний результат перебудов. Соціальні мережі наповнилися невдоволеними коментарями жителів заможних громад, які не бажають об'єднуватись з громадами, що мають низький показник економічного розвитку і недостатню кількість активів. З їх точки зору доречним було б об'єднання з заможними громадами, а якщо влада примушує їх до злиття з бідною громадою, то таке утворення по своїй суті вже не можна назвати добровільним, тобто порушується головний принцип децентралізації, задекларований відповідним нормативно-законодавчим актом [175].

Соціальній організації сільської спільноти притаманна общинність, а об'єднання декількох громад в одну територіально-адміністративну одиницю вступає в протиріччя з принципом общинності. Для общинності характерним є сусідські відносини, а новозбудоване співтовариство об'єднаної громади вже не може бути сусідським. Несусідські міжособові відношення властиві міській спільноті. Общинна свідомість сільського жителя не в змозі доповнити себе чужою спільністю інших сіл.

Для успішної реалізації реформ вагоме значення має їх сприйняття різними категоріями сільських мешканців. І тут вкрай важливим є врахування соціальної структури села.

Сільська соціальна структура обумовлює певні відмінності в сприйнятті процесу децентралізації різними соціальними групами сільської спільноти.

До основних компонентів соціальної структури села можна віднести наступні соціальні групи:

- фермери – середні та дрібні власники (орендарі) землі, які самостійно здійснюють господарську діяльність на ринкових засадах. Перші використовують працю невеликої кількості найманих працівників, як на постійній основі, так і на тимчасовій, сезонній зайнятості. Другі займаються своєю господарською діяльністю тільки за допомогою членів своєї сім'ї;

- наймані працівники – жителі села, сезонні наймані працівники – жителі інших поселень. Тут є принципова відмінність, так як мешканці села є членами сільської громади, а мешканці інших поселень не підпадають до кола сільської громади;
 - одноосібники. Жителі села, які самотужки ведуть господарську діяльність без будь-яких найманців. Їх включення в ринкові відносини обмежено безпосередніми потребами сім'ї. В основному вони займаються натуральним господарством, надлишки сільськогосподарської продукції продають, а отриманий дохід витрачають на лікування та особисті потреби (наприклад, придбання сучасної техніки, підручників, іграшок та одягу для дітей та ін.);
 - заробітчани – сільські жителі, які від'їжджають з села на заробітки, суб'єкти маятникової сільсько-міської міграції;
 - дачники – жителі міста, які проживають в просторово-територіальних межах сільської громади;
 - сільська інтелігенція: лікарі, вчителі, агрономи, зоотехніки та ін.;
 - представники місцевої влади: голови об'єднаних територіальних громад, старости, члени сільради, працівники поліції;
 - представники аграрного бізнесу. Тут суб'єктами діяльності виступають як мешканці сіл, так і городяни, представництво яких дистанційно забезпечено власними адміністраторами та менеджерами;
 - пенсіонери, чия пенсія є ваговою складовою сімейного бюджету.
- Відносно ознакових рис праці можна виокремити наступні категорії:
- управлінські працівники;
 - службовці;
 - працівники розумової праці;
 - механізатори;
 - працівники простої, ручної сільськогосподарської праці.

Критерії соціальної структури за соціально-демографічними показниками – це вік і стать. Відповідно, соціально-демографічні групи становлять чоловіки, жінки, молодь, громадяни середнього віку та літні мешканці села.

«Критеріями соціальної диференціації виступають джерела доходу (продаж с/х продукції, пенсія, зарплата бюджетників, зарплата найманих працівників, додаткова вартість), положення у владній вертикалі, характер власності на землю та інші засоби виробництва, характер праці» [88, с.153].

Статус сільського жителя, його соціальне становище визначається не одним критерієм, а їх сукупністю.

Реформа децентралізації, як один з механізмів модернізації традиційного суспільства, в процесі реалізації надає йому риси модерного суспільства.

Представники влади, представники аграрного бізнесу, сільська інтелігенція, освічена молодь, школярі старших класів, заробітчани виступають агентами модернізації на селі.

Існує декілька різновидів децентралізації. В Україні на селі впроваджується територіальна децентралізація, згідно якої певна територіальна громада отримує законодавчо закріплені повноваження самостійно розпоряджатися частиною сплачених на її території податків та приймати рішення стосовно подальшого розвитку і життєдіяльності громади.

Польський дослідник Є. Рушковський виділяє наступні типи територіальної децентралізації:

1. Децентралізація політична – конкретний устрій, який зумовлює правове положення структур місцевого самоврядування та має походження від особливого способу створення таких владних органів.

2. Децентралізація адміністративна – фактичне наділення завданнями та функціями органи місцевої влади, реалізація яких націлена на задоволення потреб суспільства в межах їх територіальних юрисдикцій.

3. Децентралізація фінансова спирається на застосування фінансових засобів і за своєю суттю є правоустановчою діяльністю щодо володіння, користування і розпорядження фінансовим потенціалом, який на праві спільної власності належить громаді [252, с.163].

До розгляду в межах аграрної соціології підлягають також положення загальнотеоретичного характеру у їх застосуванні для потреб аналізу аграрних спільнот. Завдання соціології села - дослідити сільське поселення як форму об'єднання людей зі спільними інтересами у виробничій, соціально-побутової та культурній сферах, і яка виступає середовищем соціалізації індивіда [206, с.630].

Сучасна соціологічна доктрина має серед низки своїх методологічних цілей, найбільш актуальне на сьогодні завдання, репрезентоване у логічних моделях еволюції суспільного організму цілісно сформованої складноорганізованої структури [16, с.22]. Вихідним у розумінні суті процесів соціальних змін є положення про те, що людське суспільство є динамічним, складним та системно організованим [88, с.154].

Децентралізація, з загальнотеоретичного огляду на неї, є соціальним процесом. Оскільки одним з базових принципів існування будь якого соціуму є рух, то процесуальність виступає головним показником соціальної організації, яка одночасно є постійно змінною і рухомою, і такою, що зберігає свою певну сталість.

З латині «процес» перекладається як просування, проходження з визначенням закономірності і послідовної зміни явища.

Як було зазначено в одній з наукових робіт: «Соціальний процес здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, має стійкий порядок взаємодії своїх компонентів, тривалість у часі і спрямованість до певного стану об'єкта. Кожен соціальний процес охоплює декілька стадій, які відрізняються за змістом і механізмами, способами взаємозв'язку його компонентів і які визначають напрями, темпи розвитку на даній стадії.

Найважливішими рисами соціальних процесів є їх загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Ніщо не може відбуватись у суспільстві поза соціальним процесом. Функціонування і розвиток суспільства відбуваються в різних формах соціальних процесів, які характеризують суб'єктно-об'єктні зв'язки і відносини у всіх сферах діяльності людей [255, с.1062-1063].

Суб'єктом процесу децентралізації є сільська громада, а не окрема людина. Завдяки перерозподілу влади та бюджетних коштів на користь первинних громад, підвищується їх суб'єктність [88, с.154].

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 6) надається визначення територіальній громаді, а саме: «...первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста; територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову; територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом...» [177].

Енциклопедія державного управління надає таке тлумачення: «...територіальна громада – це спільнота людей, об'єднаних різноманітними стійкими формальними та неформальними зв'язками, які обумовлені спільним проживанням у межах села, селища, міста...» [131, с.378].

Недостатня зрілість, несформованість сільської громади як суб'єкта децентралізації, відсутність у неї необхідного економічно-політичного досвіду, професіоналізму, недостатній рівень культури, обумовлюють характерні риси формування соціального процесу децентралізації, що в свою чергу певним чином впливає на соціальну організацію об'єднаної громади,

наслідком чого становиться прогресивні, або негативні зміни в якості життя селян.

Зв'язок із суб'єктом, який є активним компонентом соціального процесу виступає певною ознакою такого процесу і надає можливості в реальному часі спостерігати дії конкретного суб'єкта, а за допомогою моніторингу і аналізу отриманих даних надається можливість визначення методів і форм впливу на соціальні процеси. Будь які трансформації суспільства в цілому, або в окремих його елементах, корекція потенціальних можливостей особистості одночасно являються і причиною, і наслідком соціального процесу.

Акцентуючи увагу на загальнотеоретичній позиції, що ступінь сформованості соціального процесу є кваліфікаційною ознакою рівня розвитку суспільства, можна стверджувати, що здатність до зростання якісних показників процесів децентралізації, буде характеризувати загальну здатність українського суспільства до успіху у соціальних перетвореннях.

Вивчення соціальних процесів децентралізації є важливим завданням соціології села і полягає у виявленні проблем та суперечностей розвитку цих процесів, оцінці їх стану, аналізу ґрунтовності зв'язків і взаємодії всіх суб'єктів. Своєчасне виявлення існуючих прогалин важливо для прогнозування, корекції і розвитку соціальних процесів децентралізації, розробки гіпотез і концепцій, обґрунтування методів подолання досягнутого стану процесу децентралізації.

Соціологічна доктрина, спираючись на фундаментальні постулати, формує знання, досвід і вміння знаходити рішення, виробляти рекомендації щодо свідомого подолання певної межі в конкретному соціальному процесі. База такого знання – теорія певного соціального процесу, яка розкриває закони і тенденції його розвитку, а також соціологічне вивчення практики його розгортання [209, с.15-16]. Тож соціологія села має на меті у вивченні

децентралізації виявляти чинники, що впливають на досягнення мети реформ, а саме, створення гідних умов для життєдіяльності людини на селі.

Слід усвідомлювати, що створення гідних умов для життєдіяльності людини на селі, є кінцевою метою децентралізації. Тож задля цієї мети здійснення децентралізації повинно відбуватися відповідними методами і формами. Крилатий вислів Макіавеллі про реалізацію запланованого будь-якою ціною не повинен втілюватись під час соціального реформування на селі.

Переформатування владних інституцій, які з другої половини минулого сторіччя охопили практично всі країни європейського співтовариства, з кожним роком поширюються і розповсюджують свої новаторські ідеї на все більші території. Україна теж приєдналася до всесвітніх трансформаційних процесів, і з 2014 року децентралізація, як соціально-політичне явище, закріплене на законодавчому рівні, входить у активну стадію свого розвитку. [117; 181].

У всіх процесах, пов'язаних з децентралізацією, вкрай важливим є врахування її соціальних наслідків. Автори, які в своїх доробках розглядають питання, пов'язані з децентралізацією, виокремлюють певні її соціальні аспекти:

- підвищення рівня взаємодії соціальних акторів, що приймають участь в соціальному управлінні регіоном;
- поліпшення роботи з кадрами. Кадровий фактор акцентує увагу на ролі людей в організації, на адекватному сприйнятті реформи;
- спрямованість децентралізації на задоволення соціальних потреб людей. Влада розробляє та реалізує проекти, кінцевим споживачем якого є люди;
- підвищення якості надання освітніх та медичних послуг;
- покращення кооперації та зміцнення консолідації членів громад;

- детінізація бізнесу та її моральні наслідки, які полягають у зміцненні соціальної відповідальності бізнесу;
- соціально-політичною вигодою децентралізації є політична присутність влади на місцях. Реформа закріплює взаємодію між владою та громадянами [229, с.134].

Різниця наслідків об'єднання для жінок та чоловіків, являється ще одним з аспектів, який притаманний створенню об'єднаних громад. І саме з цього приводу нагальним є всебічне вивчення проблемних питань, що постають перед суспільством під час втілення у життя запланованих реформ сільських громад. Однак при цьому вкрай необхідно зробити акцент на тому, що певні кроки до гендерної рівності в цій сфері зовсім не мають за мету впровадження полярних змін чоловічих та жіночих позицій, а є рухливим елементом для кожного суб'єкта новостворених ОТГ незалежно від статі не тільки зрозуміти існуючі проблеми соціального напрямку, а саме: охорони здоров'я, освіти, забезпечення соціальної безпеки і розвитку потенціалу громадян тощо, але й в подальшому сумісно знайти найефективніше їх вирішення.

Отже, теоретичні підходи вивчення децентралізації в соціологічному дискурсі обумовлені багатоплановим характером цього процесу. Оскільки предметом даного дослідження є децентралізація на селі, то галузевою соціологією, теоретичні, концептуальні та емпіричні ресурси якої повинні бути задіяні в роботі, є соціологія села. В рамках цієї галузевої соціології вивчається соціальна структура села, соціальні стосунки на селі, ментальність сільського населення, соціальна поведінка в різних сферах життя, процеси подолання соціальних відмінностей між містом та селом тощо. Специфіка та зміст децентралізації обумовлює застосування теоретичних підходів соціології простору та соціології організацій.

Соціологія управління використовувалися для соціологічної інтерпретації нової соціальної організації об'єднаної громади та проблем

соціального управління на селі, що викликані децентралізацією. Положення соціальної ризикології використовувалися для аналізу соціальних ризиків децентралізації та створення об'єднаних громад.

Увага в дослідженні акцентується на своєрідності сільського соціуму, яке має всі ознаки традиційного співтовариства, характеристики та властивості якого певним чином впливають на процеси децентралізації і створення об'єднаних громад.

Реальний стан розвитку українського суспільства обумовлює нагальну необхідність перетворень, однак влада, реалізуючи процеси децентралізації, проігнорувала об'єктивно існуючі потреби традиційного співтовариства, принципи його життєдіяльності, специфіку соціальної організації. Результатом таких прорахунків може стати не тільки затримання ходу перебудови, а й поширення негативних настроїв серед населення.

1.2. Село як специфічна соціально-поселенська спільнота та соціальний простір створення об'єднаних громад

Село розглядається нами як соціальний простір для створення і функціонування об'єднаних територіальних громад. Тож розглянемо село у соціологічному дискурсі, використовуючи концепції соціального простору.

Якщо розглядати соціальну структуру як загальне найменування структур, що мають соціальний характер, то можна виокремити в соціальній структурі суспільства соціально-поселенську або соціально-територіальну структуру. Компонентами такої структури є місто, селище міського типу, село. Кожний з цих компонентів має внутрішню диференціацію за критеріями розміру та статусу. Так, місто може бути мегаполісом, середнім

та малим. А села також поділяються за розміром та функціональним призначенням [94, с.357].

Існують різні визначення села, з використанням різної лексики. Наприклад, село визначається як історично сформована, специфічна, соціально-територіальна поселенська спільність. Село – це невеликий населений пункт, мешканці якого переважно зайняті сільськогосподарською діяльністю. Для цієї форми соціально-територіальної спільності характерним є безпосередній зв'язок жителів із землею, сезонно-циклічна робота, різноманітність занять обумовлена виключно нагальними потребами і особистими вподобаннями, сфера соціальної та професійної зайнятості населення носить відбиток обмеженості та однорідності, і притаманний селу специфічний спосіб життя [296, с.568].

«Мала згуртована сільська спільність, заснована на локальних сусідських і родинних зв'язках. Відносини сільських жителів базуються насамперед на взаємозв'язку господарської діяльності та спільне проживання людей в одному селищі, а не на поділі праці або договірних відносинах» [133, с.35]. В цих визначеннях акцентується увага на спільності, території, поселенні. Ці компоненти мають важливе значення для визначення села.

За визначенням українських науковців О. Максимюка, Л. Шепотько, І. Прокопа існують різні типи сіл, а саме.

1. Безлюдні поселення, де не залишилося жодного постійного мешканця.
2. Занепадаючі поселення, в яких 60% населення – це люди пенсійного віку.
3. Малі села (до 200 осіб), в яких середній вік мешканців становить понад 40 років.
4. Малі села, в яких середній вік мешканців становить менше 40 років.

5. Середні поселення (201–500 жителів), менше 50% з яких зайнято у сільському господарстві, а понад 30% постійно виїжджають на роботу в міста (маятникова міграція).

6. Середні поселення, в яких більше 50% населення зайнято у сільському господарстві, а 30% працює у містах.

7. Середні поселення, більше 50% мешканців яких зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція менша 30%.

8. Середні поселення, менше половини мешканців яких працює в агросфері; маятникова міграція незначна, а решта працює в інших галузях.

9. Великі поселення (понад 500 жителів), менше половини з яких зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція значна.

10. Великі поселення, більше половини мешканців яких працює у сільському господарстві; міграція значна.

11. Великі поселення, більше половини жителів яких зайнято в агросфері; міграція незначна.

12. Великі поселення, до половини мешканців яких працює у агросфері; маятникова міграція менша 30% [196, с.74].

У внутрішній диференціації сільської соціально-поселенської структури, завдяки децентралізації та створенню спроможних громад, з'являються нові компоненти за критерієм статусу: об'єднана територіальна громада (ОТГ), центральне село, підпорядковані села. При тому, що ОТГ може бути змішаною за соціально-поселенським критерієм, якщо вона об'єднує міста та села.

Н. Осипова справедливо вважає, що «соціальна організація простору життєдіяльності людей та соціальних спільнот має важливе значення у соціологічному дослідженні будь-яких проявів людської активності» [209, с.38]. Сільський тип поселення як різновид соціальної організації простору життєдіяльності обумовлює у певній мірі свідомість і поведінку мешканців сільської місцевості [94, с.358].

Спільність за соціально-територіальною ознакою є сукупністю людей, що мешкають протягом тривалого часу в межах певної території і займаються спільною діяльністю для задоволення своїх соціально-економічних потреб.

Закріплення селян за поселенням в сільській місцевості обумовлено аграрним характером праці. «Особливості аграрного виробництва зумовлюють специфічні форми поселення людей. За общинного землеволодіння такою формою стає село (селище тощо); приватна власність на землю та індивідуальні технології дають інші форми розселення людей – «хутірська система», «фермерський тип» і та ін.» [209, с.42].

Мешканці села мають особливості ментальності, що обумовлені їх способом життя та типом соціальної організації. Дослідники перелічують наступні особливості культури селян: «Культура села в даний час являє собою сукупність архаїчних елементів традиційної селянської культури і урбаністичної культури, основним каналом трансляції специфіки селянської свідомості і поведінки, що містить в собі «ознаки здорового консерватизму», заперечення крайніх заходів в політиці і економіці, схильності до таких традиційних цінностей, як сім'я, релігія, сильна держава, до закріплення і виконання суспільних норм і правил» [133, с.38].

Постає питання наявності соціальної нерівності міста і села. Є різні прояви та аспекти цієї нерівності. Наприклад, необхідність постійно наглядати за худобою, бути безпосередньо зайнятими землеробною працею обумовлює обмежені можливості у соціальних переміщеннях селян. «Ті соціальні умови, що формуються на рівні поселення, стають фактичною основою соціального розвитку людей, тобто належність до поселенських спільнот має характер одного з механізмів соціалізації» [209, с.55].

Сільський тип поселення, з притаманним йому способом буття, частково обумовлює відносно менше коло можливостей розвитку особистості, наслідком чого є обмежений потенціал самореалізації людини.

У сучасному українському селі переважно не індустріальний характер праці формує соціальний запит на такий тип особистості, який відносно не вимогливий до складних видів самореалізації, що потребують відповідного рівня освіти та розгалужену мережу розвинутої соціокультурної інфраструктури, але, згідно статистичних даних, в селі залишаються люди пенсійного та передпенсійного віку, тобто люди з вже сталими потребами у певних, як правило, простих видах самореалізації, або нечисленна молодь, у якої через низьку освіченість та відносно вузький життєвий горизонт ще не сформувалось складних потреб.

Безумовно існує управлінський персонал з вищою освітою і сільська інтелігенція, але цей прошарок населення у соціальній структурі села становить незначний відсоток і тому не може корінним чином вплинути на прискорення змін. Парадоксальним є те, що для сьогоденного села наявність школярів з низьким рівнем освіченості зумовлює можливість подальшого існування, тому що вони не виїжджають з села, тоді як школяри-відмінники його покидають, і як наслідок - село втрачає більш розвинуту, освічену та активну молодь. І це явище є ще одним показником нерівності міста та села, який має соціокультурний характер.

Можна погодитись з Н. Осиповою, яка стверджує, що «поєднання постійного місця проживання та неоднорідності соціальних, економічних, політичних та культурних умов життєдіяльності в останніх є причиною того, що ця група населення перестає бути суто демографічним утворенням і набуває нової якості, тобто стає специфічною соціальною спільнотою – соціально-поселенською спільнотою людей» [209, с.62].

Українське село на прикладі високорозвинутих країн в майбутній перспективі стане індустріалізованим з міською інфраструктурою, тобто наслідком буде зникнення соціальної нерівності села та міста. Але з огляду на теперішній стан села передчасно стверджувати, що «хоч зберігаються загальний поділ населення на міське та сільське та диференціація всередині

кожного з цих базових типів поселення, проте характер їх соціальних відмінностей втрачає соціально-поляризуючу природу» [209, с.64-65].

Село є одним з засобів просторової організації соціуму. Поняття території та простору можна віднести до понять соціальної топології як напрямку соціології, що застосовує топологію для вивчення взаємодій і взаємозв'язків соціальних об'єктів в межах соціального простору. Представниками сучасних напрямів соціологічних досліджень спільності розглядаються не тільки за показниками віку, статі, кваліфікації, етнічної приналежності, але й за топологічними, просторовими ознаками.

Дж. Ло розглядає топологію, як напрям дослідження типів соціального простору і просторових властивостях соціумів [253, с.642]. Село може розглядатися як специфічний соціальний простір.

Вперше словосполучення «соціальний простір» на початку минулого сторіччя у своїх роботах почав використовувати Г. Зіммель. У подальшому ця соціологічна теорія набула свого розвитку завдяки доробкам таких науковців як: І. Гофман, Е. Гідденс, П. Сорокін, П. Бурдьє, П. Бергер, Т. Лукман, Дж. Уррі, А. Лефевр, А. Філіппов та ін.

За визначенням О. Приймака соціальний простір «являє собою відображення форми структури розподілу різних видів капіталу, що функціонують одночасно як інструменти і цілі боротьби в усіх сферах життя суспільства. Об'єктивізація соціального простору в реалії відбувається шляхом локального позиціонування в суспільному просторі індивідуальних чи групових власників матеріальних благ, ресурсів, засобів виробництва тощо. Відтак, місце та роль акторів соціального простору характеризується за допомогою визначення позиції перших через встановлення дистанції до інших суб'єктів другого» [182, с.314].

Соціальний простір структурується за критеріями соціальної диференціації.

«В умовах суспільної трансформації, перш за все ринково-капіталістичної, соціальний простір набував змін як і простори економічної, політичної, правової, соціокультурної, комунікативної сутності. Виступаючи віддзеркаленням останніх він містив у собі еkleктичні поєднання рис традиціоналізму та капіталізації» [182, с.315].

Для соціального простору села характерним є саме таке поєднання традиційних форм суспільних відносин в громаді, традиційних рис ментальності та модерних за суттю ринкових відносин, що активно розвиваються в українському селі.

Складовими сучасного соціально-економічного простору села є виробнича та житлово-комунальна структури; комплекси медично-освітніх та інформаційно-культурних послуг; розвиток сільської кооперації; самозабезпечення сільхозпродукцією з власного присадибного господарства; відновлення трудового потенціалу тощо.

Розглядаючи соціальний простір дослідник також залучає поняття соціального поля. П. Бурдє таким чином пояснює сутність поняття соціального поля: «Визначення поняття поля просто і зручно, але як все визначення дуже недосконале: поле є місце сил, всередині якого агенти займають позиції, статистично визначають їхні погляди на це поле і їх практики, спрямовані або на збереження, або на зміну структури силових відносин, що виробляє це поле. Соціальне поле є місцем дій і протидій, що здійснюються агентами, що володіють постійними диспозиціями, які певним чином засвоєні в ході досвіду перебування в даному полі. Агенти реагують на відносини сили, на структури, вони їх конструюють, винаходять, уявляють, представляють собі і т. ін.» [27, с. 109-110].

Отже, соціальне поле трактується як різновид соціального простору.

П. Бурдє виокремлює наступні якості соціального простору: співвідносність позицій, дистанція між ними, ієрархічність позицій.

Таким чином, соціальна топологія поєднується з соціальною структурою. Нерівність розподілу капіталів визначає соціальну сутність соціального поля. Ця нерівність позначається через метафору «соціальної дистанції», соціальну відстань між соціальними групами. Соціальна відстань вимірюється різницею у розмірі капіталу соціальних груп. Капітал у Бурдьє природно розуміється як соціальний капітал та інші різновиди капіталу, що мають соціальний характер. Соціальне поле надає соціальному простору структурований характер і визначає саме соціальність його [28].

А. Філіпов вказує на велике значення при взаємодії людей просторової визначеності їхнього спільного життя. Якщо сім'я, первинна громада може описувати категорією: «спільний світ», «світ в межах досяжності» [222, с.124], то вже ОТГ не входить в цей світ і соціальні відносини будуються за іншими принципами і законами, мають інші властивості.

У традиційному суспільстві, осколком, рудиментом якого є первинна громада села, люди взаємодіють один з одним, бачать один одного, перебуваючи в межах досяжності один для одного. Дистанціювання, коли досяжності немає, а взаємодія є, характерно для суспільства модерну. За цією ознакою ОТГ є ще одним каталізатором формування модерну в сільському співтоваристві.

Село є просторовим соціальним об'єктом. «Люди оформляють його, живуть в ньому, форматують його і самі відчують дію, що його форматує» [223, с.12-13]. Мешканці села відрізняються певною своєрідністю, що обумовлена типом його соціальної організації. Ця своєрідність проявляється в способі життя селян, що характеризується великим впливом звичаїв і традицій, простими формами спілкування людей, яке носить персоніфікований характер, меншою автономністю побуту, наявністю своєрідних форм соціального контролю за поведінкою особистості, значною роллю і впливом місцевого керівництва, істотним впливом громадської думки на поведінкові установки особистості [210].

А. Філіппов трактуючи Зіммеля зазначає, що «Не простір, але скоєне душею членування і сполучення його частин має суспільне значення» [224, с.233-234].

Не так важливо велике село чи маленьке, важливо, що людина сприймає село як цілісність, а ОТГ розчленовується людьми на складові частини. Це впливає на сприйняття ОТГ і ідентичність його членів. Є села за чисельністю жителів перевершують багато ОТГ, але вони залишаються цілісними одиницями, а значить зберігають свій традиціоналістський статус. Членування простору ОТГ обумовлено способом його утворення, але в соціальному сенсі важливо, що таке членування відбувається в свідомості людей. Громада втрачає початкову, притаманну цьому інституту органічну цілісність.

А. Філіппов цитує Г. Зіммеля «Цей синтез частини простору є специфічно-психологічна функція, яка, при всій своїй уявній природній даності, модифікована абсолютно індивідуально; але категорії, з яких вона виходить, звичайно, більш-менш наочно з'єднуються з безпосередністю простору [223, с.10].

Необхідна певна робота свідомості, діяльність ОТГ, яка доводить його цілісність, що б у свідомості членів ОТГ стався синтез простору цієї громади.

Далі А. Філіппов, пояснюючі думку Г. Зіммеля, відмічає: «Простір - це форма, а форма не діє. Окремі частини простору синтезуються душею, вони-то і мають значення. Іншими словами: є якийсь простір як форма, яка діє, що причиною бути не може; є окремі частини простору; і саме діяльність душі по членуванню простору і синтезу його частин справді важлива» [224, с.21].

Своє трактування соціального простору надає П. Сорокін. «Визначити положення людини або будь-якого соціального явища в соціальному просторі означає визначити його (їх) ставлення до інших людей та інших соціальних явищ, взятих за такі "точки відліку". Сам же вибір "точок відліку"

залежить від нас: ними можуть бути окремі люди, групи або сукупності груп» [199, с.38-39].

Розуміння соціального простору П. Сорокіна можна позначити в наступних положеннях: соціальний простір принципово відрізняється від геометричного; воно являє собою сукупність соціальних відносин (зв'язків), в які вступає будь-який індивід з іншими індивідами, групами і суспільством в цілому; соціальні координати такого простору задаються соціальними групами і нічим іншим; соціальний стан розкривається через сукупність соціальних зв'язків з усіма групами; соціальний простір відображає народонаселення, а не статуси [200, с.298].

Оригінальну концепцію соціального простору запропонував А. Лефевр. Відповідно до концепції Анрі Лефевра завдяки колективним соціальним практикам відбувається виробництво соціального простору. Таке виробництво здійснюється відповідно до виробництва і відтворення соціальних відносин. Поняття виробництво Лефевр використовує в контексті марксистської економічної теорії. В рамках сучасної соціологічної теорії більш доречний термін конструювання соціального простору. Сенс термінів виробництво і конструювання практично ідентичний. Лефевр розрізняє поняття творіння і виробництво. Творіння по Лефевру це процес творчого творення унікальних речей, а виробництво - це створення масового продукту. Виходячи з цієї логіки, при конструюванні соціального простору мова йде не про формування якогось унікального творчого феномена, а про конструювання типізованих симбіотичних комплексів з соціальних відносин і простору, в рамках якого вони здійснюються.

Узагальнюючи теоретичні положення щодо соціального простору можна наступним чином визначити сутність соціального простору села.

Соціальний простір села є структурована соціальною диференціацією сукупність соціальних відносин мешканців села, що формують цей простір завдяки своїм соціальним практикам на певній території.

В цьому визначенні поєднується поняття території та соціальних відносин, соціальних практик та соціальних акторів. Фізичні (територіальні) та соціальні властивості простору поєднуються завдяки соціальній взаємодії, соціальним відносинам та соціальним практикам мешканців села. Специфічність соціального простору села визначається сільською громадою.

Розширення фізичних просторових рамок громади при утворенні ОТГ означає не просто топологічне трансформування громади, а відбування одночасно і трансформації соціальних відносин як всередині громади, так і відносин із зовнішніми соціальними суб'єктами. Це не два окремих процеси, а симбіотична трансформація соціального простору і соціальних відносин.

Поняття громади вимагає уточнення, так як сенс цього слова докорінно змінюється при використанні його в відношенні ОТГ.

Традиційна громада будується на сусідських, контактних відносинах, а в ОТГ відносини перестають бути контактними, так як жителі одного села вже не є сусідами у взаємозв'язках з жителями інших сіл, що входять в ОТГ, а тим більше якщо мова йде про агломерації або ОТГ з центром в районі.

Слід тому розрізняти традиційну громаду з сусідськими відносинами і модерну громаду без таких. Модерна громада складається з декількох традиційних громад.

Згідно А. Лефевру змінити соціальний простір означає змінити суспільство, а зміна суспільства супроводжується зміною простору. У відповідності з цією концепцією, зміна простору базової громади означає зміну соціальних відносин в сільському співтоваристві. А. Лефевр розглядає простір як динамічний процес, в якому: «непереборним є його соціально-політичний вимір. А процес повсякденного виробництва і відтворення соціальних відносин завжди має просторові імплікації» [14, с.219-220]. Виробництво (конструювання) простору згідно А. Лефевру здійснюється з ув'язкою з нормами і цінностями, завдяки яким воно створюється і відтворюється [14, с.221]. Як відомо, в соціології сукупність норм і цінностей

утворює і характеризує культуру спільноти. Конструювання простору ОТГ здійснюється відповідно до нової культури сільського (аграрного) соціуму, в якій актуальними цінностями, за задумом авторів реформи, є задоволення соціальних потреб жителів селян в якісній освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті, комфорті завдяки збільшенню матеріальних можливостей нових спроможних громад. А соціально-політичними нормами за задумом авторів реформи, є самоврядування і демократія. А. Лефевр розрізняв в процесі виробництва простору задум архітекторів і реальний простір, що створюється соціальними практиками людей. Ці два аспекти виробництва простору співвідносяться, але не збігаються.

У нашому випадку архітектори - це законодавці, які проектували реформу децентралізації. Проект далеко не в усьому відповідає дійсності. Фахівці в області державного управління аналізують нюанси проекту реформи, а справа соціології - виявляти реальні результати і те, як населення сприймає наслідки реформ.

Відповідно до А. Лефевра, спотворені уявлення про простір, будучи ідеологічно заангажованими, породжують «хибну свідомість» [14, с.223]. У нашому випадку ідеологія реформи може не збігтися з реальними обставинами формування і функціонування громад, що може викликати розбіжність між ідеологізованими звітами, які проголошуються на численних нарадах різного рівня, і реальними результатами реформ. Хибне уявлення про наслідки децентралізації не може служити на користь реалізації задумів реформаторів.

Розглянемо основні засади створення громад на соціальному просторі села. Сама громада може розглядатися як елемент соціального простору.

Самостійність та незалежність у економічній сфері та прийнятті рішень щодо витрати місцевого бюджету не повинна перетворитися на стихійну відірваність громади від центральних та регіональних державних структур. Механізмом, що попереджає стихійність діяльності нових громад є

слідування певних принципам та дотримання закону, раціоналізм та соціальна відповідальність суб'єктів прийняття рішень. Місцевий егоїзм може призвести до безвідповідальних рішень, що можуть супроводжуватись небезпечними екологічними наслідками або іншими наслідками, що надають шкоду, збиток сусідським громадам та державним інтересам.

Тож принципи, яким повинні слідувати самоврядні громади, це: дотримання законів; надання державних адміністративних послуг на рівні об'єднаних громад. Тобто безпосередньо близько до споживачів; державна підтримка, виходячи з можливостей держави, рівня потреб громад, пріоритетності та диференційованості; сприяння координації у прийнятті рішень на місцевому, регіональному та центральному рівнях, та співпраця при виконанні цих рішень; диверсифікації концентрації та адиціоналізму; досягнення рівності, зменшення диспропорції в розвитку окремих громад.

Там де ОТГ не в змозі самостійно вирішити завдання подолання диспропорцій, то досягненню цієї мети допомагає держава шляхом субвенцій, дотацій, трансферів, державного замовлення тощо.

Завдяки об'єднанню громад рівень розвитку різних частин регіону наближається до відносно однакового рівня. Тож район перетворюється на гомогенний простір, що певним чином віршує проблему надмірної диференціації регіонального розвитку.

Ступінь децентралізації залежить від здатності територіальних одиниць, що отримують більше самостійності, реально віршувати завдання управління територію. Тому в процесі децентралізації окремі невеликі села вочевидь не є достатньо функціональними, щоби взяти на себе завдання самостійного управління. Завдання підвищення рівня функціональності вирішується шляхом укрупнення територіальних одиниць. Це супроводжується ризиком появи відчуття несправедливості у частини селян, порушення суверенності громад, незгоди та невдоволення з боку мешканців сіл. На цей ризик держава йде свідомо, намагаючись вести активну

роз'яснювальну роботу, щоб переконати громадян в корисності для всіх об'єднатись.

Процес укрупнення сільських поселень відбувається не перший раз. Півстоліття тому село вже відчуло на собі процес укрупнення. Держава здійснювала політику відмови від неперспективних сіл і навіть переселення людей з невеликих сіл на територію більш економічно розвинутою динамікою, з наявністю соціальної інфраструктури. Можливі більш варіативні підходи до об'єднання, концентрації та адиціоналізму.

Як відомо основними засадами регіональної політики в Європі є: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація і адиціоналізм, а також компліментарність [25, с.148].

«Програми розвитку регіонів є основним інструментом інституційних методів, на реалізацію яких виділяються фінансові кошти зі спеціалізованих фондів ЄС. Слід підкреслити, що дані ресурси повинні бути обов'язково розширені за рахунок місцевих фінансів. Таким чином, досягається, з одного боку, концентрація ресурсів, необхідних для досягнення конкретних цілей, а з іншого, - їх додаткове фінансування за рахунок місцевих джерел (принцип адиціоналізму) і додаток (принцип компліментарності)» [25, с.149].

Об'єднання сіл і селищ в одне соціально-адміністративне утворення ОТГ породжує ряд проблем, пов'язаних з прийняттям рішень в умовах самоврядування. Самоврядування – один з механізмів реалізації демократії на нижчому рівні соціально-політичної організації суспільства. Самоврядування в ОТГ, що є управлінським принципом, насправді має і політичний характер, так як є виразом демократії.

Із сучасних теорій демократії в даному випадку можна застосувати концепції деліберативної (дорадчої) і агоністичної демократії Шанталь Муфф.

Представницька демократія на всіх рівнях суспільства переживає кризу довіри. Вибори до сільської ради також часто не викликає довіри людей і як наслідок, втрачається повага до представницьких органів влади.

Деліберативна демократія робить акцент на колективному обговоренні спільних проблем, спонукаючи рядових членів громади до участі в управлінні на нижчому його рівні. Цей тип демократії розглядає опитування громадської думки як інструмент залучення громадян до управління і обговорення найбільш важливих проблем, особливо розподілу бюджету громади та вибору пріоритетів у фінансуванні різних проектів благоустрою. Результати громадської думки можуть слугувати базою для ухвалення рішень представницькими органами влади. Тут актуалізується дорадча функція громадської думки. «Під деліберативною громадською думкою розуміється думка, що формується в рамках раціонального і аргументованого публічного дискурсу, спрямованого на досягнення консенсусу» [25, с.154].

Але цей тип прийняття рішень не завжди може забезпечити реалізацію демократичних принципів. Колективне обговорення може бути ефективним, лише за умови однорідності співтовариства.

Якщо, як це відбувається в об'єднаній громаді, спільнота складається з різних груп, то механізми деліберативної демократії не спрацьовують. Люди, що належать до різних поселень, які є складовими ОТГ, потенційно знаходяться в конфліктній ситуації через різницю в розмірі поселення, наявності різних проблем, різного соціального складу. З цього можна зробити гіпотетичний висновок, що між жителями різних сіл або селищ ОТГ може виникнути ворожнеча. Адепти агоністичної демократії (найвідомішою є Шанталь Муфф) пропонують іншу модель, яка передбачає відносини друг/ворог перетворити в відношення ми/вони. Це більш м'яка форма конфліктних відносин. Агоністична демократія – виходить з передумови, що конфлікт в співтоваристві неминучий, тому треба не намагатися уникнути або ігнорувати цей конфлікт, а враховувати його в процесі прийняття рішень.

Сторони конфлікту усвідомлюють наявність різних думок. Але завдяки процедурам демократії позиції протиборчих сторін визнаються справедливими і рішення приймаються на основі компромісу. Особливістю цієї форми демократії є врахування емоційного компонента відносин. Ш. Муфф говорить про пристрасть, яка супроводжує відносини сторін. «Ми приймаємо лише ту демократію, яка генерується пристрастю, що не доходить до ненависті» [25, с.153].

«Природа демократії є в цій концепції цілком перформативною, що означає: вона знаходить собі місце серед людей лише в моменти агональної боротьби, в якій залучені сторони визнають свої вимоги як короткострокові і розглядають один одного як суперників за владу; суперників, які, з одного боку, визнаючи факт відсутності раціонального вирішення конфлікту, з іншого боку, визнають виправданість і легітимність дій і позицій своїх опонентів. Дане визнання становить горизонт єдиного символічного простору, в якому антагоністичну вимір завжди присутній – регулюється демократичними процедурами» [25, с.149].

Відносно нового типу модерної сільської громади, що втрачає риси традиційної спільноти, мистецтво побудови відносин між членами громади полягає у застосуванні сучасних демократичних процедур, які враховують наявність конфлікту, розбіжності інтересів, але завдяки певним процедурам запобігають ворожнечі та деструктивним діям. Тому залучення новітніх теорій та соціально-політичних технологій демократії вкрай корисні для формування соціальних відносин в об'єднаній територіальній громаді.

Наразі переважна більшість територіальних громад України, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможна їх виконувати через брак власних коштів, занепад або відсутність інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також відсутність кадрів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином – не утримуються приміщення шкіл і лікарень

та інші будівлі комунальної власності, не забезпечується благоустрій території, вуличне освітлення тощо. Реформа місцевого самоврядування, враховуючи позитивний як європейський, так і власний історичний досвід, передбачає об'єднання (укрупнення) територіальних громад, забезпечення їхньої спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів вирішувати питання місцевого значення. Мова йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів.

Нормативними підставами реформування місцевого самоврядування є Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та урядові документи: «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», «Методика формування спроможних територіальних громад» [175; 117; 148]. Саме ці акти визначають, у який спосіб має відбуватись об'єднання громад, для того щоб вони стали спроможними.

Слід додержуватися врахування економічних та демографічних показників, розвитку інфраструктури, історичних традицій населених пунктів тощо. І що не менш важливо в демократичній державі – процес реформування має супроводжуватись просвітницькою роботою в громадах та фаховою підготовкою працівників виконкомів. Як показує практика, старости та виконкоми перших об'єднаних територіальних громад дуже часто не знають, як правильно організувати роботу управ.

Громади створюються з урахуванням географічної, культурної, етнічної та іншої специфіки громад. Для спроможної громади важливі електронні сервіси, якісне інтернет-покриття.

Варто відзначити дефініцію О. Батанова, котрий бачить у територіальній громаді територіальну спільноту, що складається з фізичних осіб, котрі постійно проживають і працюють на території села чи добровільного об'єднання у спільну громаду кількох сіл, селища чи міста, безпосередньо [12, с.29-30].

На думку М. Баймуратова, за пріоритетного «територіального» підходу: «втрачається соціально-правова сутність цього феномена, що містить у собі розуміння населення як локального співтовариства громадян (місцеве співтовариство), об'єднаних спільною діяльністю, інтересами та цілями із задоволення потреб, пов'язаних з побутом, середовищем проживання, дозвіллям, навчанням, вихованням, спілкуванням» [19, с.15-16].

Тому він визначає територіальний колектив (місцеве співтовариство) як сукупність фізичних осіб, котрі постійно мешкають на певній території і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру. Таке місцеве співтовариство в результаті спільних взаємних комунікацій, що мають системоутворюючий характер, об'єктивно здатне виробляти характерні інтереси і реалізовувати їх на рівні місцевого самоврядування.

Основний акцент на «інтерес» робить і В. Медведчук, який вважає, що: «громада – це сплетення соціальних відносин між людьми, котрі мають множину загальних інтересів, потреб <...> це спільноти, що можуть найбільшою мірою забезпечити здійснення і задоволення цих інтересів і потреб» [150, с.210]. Громада, підкреслює він, – це простір, в якому реалізуються практично всі життєві вияви окремих особистостей або їхніх дрібних об'єднань. У той самий час слід звернути увагу й на те, що громада – це не замкнута ланка в житті товариства, а його органічна частина, на основі якої будується товариство в цілому.

На думку М. Орзіх, соціальну основу самоврядних територій становить територіальний колектив (община, а ще краще – комуна, з огляду на режим комунальної власності в Україні і світовий досвід), що складається (на відміну від населення територіальних одиниць) з осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), котрі постійно мешкають або працюють на даній території (або мають на території нерухоме майно, або є платниками комунальних податків [150, с.212].

Послідовно досліджуючи поняття «грумада», «місцеве співтовариство», «соціально-територіальна спільнота» Ю. Сурмін виявляє наступні ознаки:

1) громада - це соціальне надструктурне утворення, яке є автономним і об'єднане спільною постійною діяльністю;

2) місцеве співтовариство відрізняє від громади більш великі розміри, більш розвинуті взаємозв'язки і територіальні комунікації, більше різноманіття соціальних можливостей для самореалізації і більш високий рівень освіченості;

3) соціально-територіальна спільнота – це сукупність людей, яка мешкає на певній території і сформована у специфічне утворення на основі розбіжностей соціально-територіального характеру, а також є носієм виявлених взаємозв'язків взаємовідносин, які превалюють у даному суспільстві [150, с.213].

У Конституції України, прийнятій у 1996 році, територіальний колектив названо територіальною громадою.

З огляду в минуле, на українських землях, які до 1939 року знаходилися під протекторатом Польщі, громади були складовою частиною гмінного самоврядування. За радянських часів в процесі колективізації і становлення міських рад українські громади було ліквідовано.

«Раніше громада була основною територіальною одиницею. Вона користувалася правом самоврядування, формувала свої органи управління. Громада була власником частини землі, її розподіл здійснювався за рішенням зборів громади. Після земської реформи 1861 року в Росії громада несла кругову поруку перед державою за сплату податків. Схід громади накладав податки на членів громади» [221].

«Західна практика засвідчує: спільні економічні інтереси сусідні територіальні колективи реалізують на основі угод між собою, створюючи для цього відповідні асоціації. Регіональні ж органи влади мають власні

функції. Тому проблематичним є наявність спільних інтересів усіх громад району чи області. Спроба консолідації коштів громад у районному чи обласному бюджеті буде викликати в багатьох із них спротив» [221].

Термін «територіальна громада» може використовуватись у різних значеннях, в залежності від контексту його використання.

1. *«Територіальна громада як сукупність місцевих жителів, які постійно проживають у межах адміністративно-територіальної одиниці»* [12, с.77]. У цьому значенні територіальні громади існували завжди, бо в містах і селах завжди проживали люди. Саме в цьому значенні традиційно використовують цей термін українські чиновники.

2. *«Територіальна громада як публічний власник – це об'єднання всіх громадян адміністративно-територіальної одиниці (села, селища, міста, району в місті), які можуть простою більшістю від свого складу на основі загальних зборів відповідно до Конституції України вирішувати питання щодо своєї спільної, неподільної публічної власності (тому її ще називають «конституційна територіальна громада»)*. Це територіальна громада у значенні 1, яка набула статусу юридичної особи публічного права. Це територіальна громада – власник. Це територіальна громада – суб'єкт правових відносин. Це територіальна громада Європейського статуту (хартії) місцевого самоврядування» [13, с.5-6].

3. *«Громада як адміністративно-територіальна одиниця – це значення з'явилося із впровадженням адміністративно-територіальної реформи 2014-2015 рр., яка передбачає укрупнення територіальних громад. У цьому розумінні громада означає не місцевих жителів, а адміністративну територію»* [167].

Для рамок нашого дослідження ми обираємо визначення громади, що надає Закон України. «Територіальна громада – це спільнота людей, об'єднаних різноманітними стійкими формальними та неформальними

зв'язками, які обумовлені спільним проживанням у межах села, селища, міста» [177]

Таким чином, село може розглядатися як соціально-територіальна спільність людей і як соціальний простір в якому формуються об'єднані територіальні громади. Соціальний простір формується соціальними відносинами, тож зміна цих відносин завдяки об'єднанню громад обумовлює формування нового соціального простору з іншими якостями. Нові громади створюються з урахуванням географічної, культурної, етнічної та іншої специфіки первинних громад. Новий тип модерної сільської громади втрачає риси традиційної спільноти. Побудова відносин між членами громади враховує застосування сучасних демократичних процедур. Формування нового соціального простору об'єднаних громад супроводжується певними соціальними ризиками.

1.3. Соціальні ризики реформи децентралізації

Німецький соціолог Н. Луман, аналізуючи зміни, які проходять в структурах сучасного суспільства дійшов висновку, що ризик одночасно є однією з основних характеристик і однією з фундаментальних категорій соціальної дійсності. Після опублікування праці У. Бека «Суспільство ризику» де ризик розглядається як наслідок модернізації і набуває детермінуючих ознак, спеціалісти з різних дисциплін звертають увагу на цю проблему. Соціологи у своїх дослідження соціальних явищ і процесів, до яких можна віднести децентралізацію, також розглядають їх у дискурсу ризику.

Одним з мотивів здійснення децентралізації є економічний розвиток модернізованих громад, які внаслідок об'єднання отримують нові

можливості для самостійного вирішення проблем свого подальшого становлення.

Але в процесі вирішення економічних завдань і потреб формуються певні соціальні наслідки, серед яких можна виділити ризики погіршення соціального клімату і соціального настрою населення. «Виникає ризик появи нових залежностей, нових нерівностей, нових джерел невдоволення владою, погіршення соціального самопочуття. Створення об'єднаних громад тягне за собою втрату певної свободи, втрату рівності та втрату дружнього відношення до сусідських спільнот та громад. Поява недовіри у справедливе вирішення проблем, справедливий розподіл доходів, та несправедливий розподіл витрат та збитків. Ці ризики необхідно передбачати та створювати механізми нейтралізації, пом'якшення негативних наслідків, створення засобів страхування від соціальних ризиків» [97, с.143].

Радикальні економічні реформи супроводжуються у соціальній сфері появою нових видів конфліктів, невизначеністю соціального становища, суперечностями між сподіваннями та реальними результатами. Виникають латентні явища та процеси у соціальній сфері, які є неочікуваним наслідком організаційних перетворень на селі. Нові конфігурації конфліктів серед сільського населення виникають внаслідок розбіжності інтересів різних суб'єктів об'єднання громад. Мінливість цілей місцевої еліти внаслідок бюджетної та фінансової децентралізації приховується риторикою соціальної спрямованості реформ. Законодавець не завжди передбачає наслідки зміни правових відносин на селі. Перелічені обставини зумовлюють наявність численних політичних, економічних та соціальних ризиків, що супроводжують реформу децентралізації. В умовах невизначеності наслідків соціально-економічних перетворень на селі підвищується значущість постійного соціологічного моніторингу соціального самопочуття сільського населення та реакції його на зміни, що відбуваються.

Ризики постійно вивчаються в рамках економічних і юридичних наук, з точки зору соціології і соціальної роботи. Проблеми ризику серед закордонних соціологів вивчали: У. Бек, Н. Луман, Е. Гідденс та ін. В Україні економічні ризики вивчає В. Лук'янова, Т. Головач [137] та ін. Соціальні ризики у децентралізації в рамках соціології вивчали дослідницькі структури Національного інституту стратегічних досліджень [162], LLC "MLS group" [62] та ін.

Невизначеність дефініції ризику сприяє поглибленому науковому аналізу цього явища. Тракткування ризику розрізняються в залежності від галузі застосування поняття, мети дослідження, визначення властивостей ризику та його структури. Множина ризиків, наприклад інвестиційні і бізнесові ризики, кредитні і позикові ризики, прямо пропорційна діяльності у сучасному суспільстві.

Слід не боятися ризиків, а намагатися передбачити їх та створювати механізми страхування, пом'якшення їх негативних наслідків. Адже, за висловлюванням Геродоту «великі справи завжди пов'язані з великим ризиком». Масштабна реформа децентралізації неодмінно містить у собі певні ризики, соціальні різновиди яких має вивчати соціологічна наука. Економічні ризики вивчає ризикологія [137, с.16-19]. Аналогічно соціальні ризики має вивчати соціальна ризикологія.

У залежності від загальної концепції поняття ризик має декілька визначень. Так, згідно з влучного визначення англійського економіста Альфреда Маршалла, ризик – це «імовірність відхилення від досягнення поставлених цілей» [137, с.11]. Дійсно, у досягненні певної мети, наприклад, підвищення соціального добробуту селян завдяки децентралізації, імовірні певні відхилення, зумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Імовірність таких відхилень і є соціальним ризиком реформи [95, с.20].

У більш загальному значенні ризиком є настання певної події з наслідками негативної визначеності, і яка носить ймовірний характер щодо свого настання.

Поняття та явище ризиків активно застосовується в царині страхування. За допомогою теорії вірогідності розраховується ймовірність ризику, вимірюється розмір ризику і в залежності від цих показників визначається розмір страхових внескові та загальна страхова сума. У зв'язку з важливістю та економічною значущістю ризиків теорія їх в галузі страхування добре розвинута.

До ризиків соціального походження можна віднести ймовірні небезпечні обставини, загрози порушення нормального для людини або суспільства соціального стану. Більш загальне та ґрунтовне визначення наступне.

«Ризики, пов'язані з життєдіяльністю людини в державі і суспільстві, з ймовірними загрозами і випадковостями, що виникають з причин суспільно-історичного характеру, прийнято вважати соціальними» [202].

В економічній теорії, ризик може ототожнюватися з «очікуваними втратами, які можуть відбутися в результаті обраного рішення» [137, с.10]. Якщо такі втрати розглядати у соціологічному дискурсі, то ризик розуміється як очікування можливого погіршення соціального становища або соціального самопочуття селян у результаті реформи.

Теоретично ризикова дія може мати як негативний так і позитивний результат, а також не мати жодного результату. Тому необґрунтовано пов'язувати соціальні ризики лише з втратами та іншими негативними наслідками. З цієї причини помилковим є наступне визначення: «Соціальні ризики - це ймовірні події соціального походження, що ведуть до погіршення добробуту громадян» [202]. Забезпеченість життєвими благами громадян може в результаті ризикової дії покращитися. Справа в вірогідності того чи іншого результату. Але вірогідність в соціальній сфері може бути керованою,

і характер наслідків може бути скерований свідомою, раціональною діяльністю людей.

Отже, реформа децентралізації як ризикова дія може мати (і вже має) позитивні результати. Вірогідність позитивних або негативних наслідків ризикової дії значною мірою залежить від сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників.

В ризикології проблематизуються суб'єкт та об'єкт ризику. В процесі реформ на селі суб'єктом ризику не є селяни, вони є об'єктами ризику, адже саме відносно селян можливі явища погіршення або покращення їх соціального становища. Суб'єктом ризику є держава, законодавці, місцева влада, інші соціальні актори, які приймають рішення в процесі реформ. Саме суб'єкти ризику мають приймати міри, які могли би запобігати негативним наслідкам реформи у соціальній сфері, або принаймні пом'якшати ці наслідки, розробити заходи страхування від ризиків.

Суб'єкти прийняття рішень мають знижувати можливу небезпеку погіршення соціального становища селян. Запобіжниками такого погіршення можуть стати своєчасні міри з забезпечення довіри селян місцевій владі, прийняття справедливих рішень, що не приводять до поглиблення відчуження від влади, запобігають діям, що можуть розглядатися селянами як такі, що наносять шкоду їй добробуту та правам.

Слід підкреслити, що ризики можуть бути викликані суб'єктивними і об'єктивними обставинами. Ризики, що викликані діями влади, можуть вважатись суб'єктивними. Є різновид соціальних подій, «при яких людина не може подолати наслідки настання соціального ризику самотійно, тому що вони обумовлені об'єктивними соціально-економічними умовами життя, тісно пов'язані з виробничою діяльністю і не залежать від його волі» [95, с.25]. Реформа децентралізації обумовлює як суб'єктивні так і об'єктивні соціальні ризики.

Економісті вважають, що ризик є необхідною умовою успіху. Тож, в соціальній сфері не обов'язково розглядати ризик у негативній площині, а краще сприймати його як виклик, подолання якого може вивести громаду на новий рівень розвитку. Є вже багато прикладів того, як деякі громади йдуть на ризик, інвестуючи у соціальну інфраструктуру і досягають успіху у підвищенні соціального комфорту селян.

В ризикології важливим напрямком дослідження є управління ризиками. В соціальній ризикології вчасне соціологічне дослідження, що викриває латентні явища та процеси, дає можливість виробити заходи, що дозволяють ефективно реагувати на виклики соціальних ризиків.

Поняття соціальних ризиків розглядається в літературі у деяких аспектах. Одним з цих аспектів є соціальне забезпечення та соціальне страхування. Відзначається, що «соціальні ризики є наріжним камінням всього соціального забезпечення» [203]. Соціальні ризики є підставою для набуття людиною права на соціальне забезпечення. В цьому аспекті соціальні ризики підлягають соціальному страхуванню.

Соціальні ризики в аспекті соціального страхування полягають у ризику втрати засобів існування. Якщо ризики виправдовуються, людині надається соціальне забезпечення [202]. В дискурсі соціальної роботи звичайно надається наступне визначення: «Під *соціальним ризиком* слід розуміти ймовірні події, які породжуються об'єктивними соціально-значимими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах» [34, с.166].

Поширене визначення, в якому конкретизується зміст соціального ризику, що підлягає соціальному забезпеченню. «Соціальний ризик – це визначена законодавчо ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних, соціально значимих причин, а також необхідності додаткових витрат» [205, с.101].

Більш загальне визначення надається в юридичній літературі. Соціальні ризики – це «певні події в житті людини, що зумовлюють її матеріальну підтримку соціумом» [205, с.103]. Розрізняють страхові та нестрахові соціальні ризики. Згідно законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998): «*страховий ризик* – це обставини, внаслідок яких громадяни та (або) члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби для існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням» [205, с.105].

Виокремлюють соціальні ризики, що «спричинених воєнними, політичними, техногенними та екологічними явищами. Вони зумовлені силою, що значно перевищує можливості окремої людини протистояти їм; характеризуються високим рівнем небезпеки і невідворотними фізичними, матеріальними і моральними втратами» [205, с.106].

До не страхових соціальних ризиків можна віднести ризики «алкоголізму, наркоманії, самогубств, отруєнь, розлучень в сім'ях, ризики батьків щодо відповідальності за дії неповнолітніх дітей та інші. У сучасному суспільстві наука про управління ризиками приділяє все більше уваги соціальним ризикам - ризикам, що негативно впливають на матеріальне, соціальне та духовне становище людини як члена суспільства» [203].

Крім дискурсу соціального забезпечення можна розглянути соціальний ризик у більш широкому контексті. Так, соціальний ризик розуміють, як такий, що має відношення до людини, тобто його визначенням може бути будь-яка ситуація, що загрожує біологічному, психічному, соціальному існуванню особистості та його подальшому розвитку, або діяльність аналогічного характеру.

На наш погляд, таке розуміння можна уточнити і під соціальним ризиком розуміти ризик, що стосується соціуму, певної спільноти. Соціальний ризик – це ймовірне порушення, що має соціальну значущість, до

якої можна віднести дисфункцію соціальних інститутів, що викликає коливання соціальних норм, які негативно відображаються на тій чи іншій соціальній групі.

«Соціальне ризику - це, перш за все ризику погіршення соціального становища людей. Походження таких ризиків мають різну природу, але їх особливістю є те, що вони існують не тільки в надзвичайних ситуаціях прийняття рішень, але і в звичайних умовах життєдіяльності людини і суспільства» [205, с.87].

Існують визначення соціальних ризиків в яких звертається увага на соціальний характер об'єкту, який схильний до ризику. «Поняття соціальні ризику може бути визначено як: ризику, в подоланні яких бере участь все суспільство, а велика частина членів суспільства схильна їм; ймовірності загальних втрат, які зачіпають елементи якості життя людей і мінімізується за умови реалізації соціальної відповідальності всіх членів суспільства». І далі «Управляти ними можна на основі спільного, взаємовигідного участі і узгодженості інтересів учасників» [203].

В цих визначеннях звертається увага на важливість соціального партнерства та соціальної відповідальності у управлінні ризиками та подоланні їх негативних наслідків.

Соціальність надає ризику наступні чинники:

- 1) зміст ризику, наприклад, безробіття і т. ін.;
- 2) об'єкт ризику, тобто хто саме підпадає під загрозу, наприклад, певна спільність людей;
- 3) походження ризику. В даному разі це ризику соціального походження, наприклад, реформи, війни і т. ін.;
- 4) масштаб наслідків має соціальну значущість, тобто значущість для певного соціуму, або суспільства в цілому [95, с.24].

В контексті даного дослідження соціальними ризиками є такі ризики, що стосуються громади, як конкретної спільності, так і сільської громади, як соціального інституту.

В такому контексті, на нашу думку, *соціальні ризики децентралізації є ситуації, або діяльність, що викликані реформою децентралізації і загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю, існуванню і подальшому розвитку сільської громади і впливають на суспільство в цілому.*

В цьому визначенні враховані всі, перелічені вище, чотири чинника соціальності ризику:

- 1) за змістом – це ризик порушення соціального самопочуття та добробуту;
- 2) за об'єктом ризику – це ризик для громад;
- 3) за походженням ризику – це реформа децентралізації;
- 4) за соціальною значущістю – це значущість для громади та суспільства в цілому.

В літературі виокремлюють певні ознаки соціальних ризиків до яких відносять:

- «загальність (соціальні ризики приймає на себе кожен індивід і суспільство в цілому);
- неминучість (соціальні ризики ініціюють проблеми, які не можна виключити повністю, вирішити до кінця, а можна лише мінімізувати їх, управляти ними з тим або іншим ступенем результативністю);
- соціальна відповідальність всіх соціальних і професійних груп суспільства (управління соціальними ризиками приносить успіх тільки при ефективному, партнерському, зацікавленій взаємодії всіх учасників процесу);
- потенційна кризогенність (соціальні ризики є потенційними джерелами, каталізаторами інших криз – економічних, політичних, демографічних)» [61, с.64-65].

Взагалі соціальні ризики можливо поділити на два типи: до першого відносяться ті ризики які можна передбачити, тобто є можливість заздалегідь їх передбачити і спрогнозувати ще до того моменту коли вони настануть; до другого – непередбачувані, тобто такі ризики які важко, або зовсім неможливо проаналізувати на попередній стадії прорахунку імовірності їх виникнення. Перший тип ризиків наявний в будь-якому суспільстві і їх появу практично завжди можна спрогнозувати, а наслідки – мінімізувати чи скорегувати в залежності від намірів. Стосовно другого типу соціальних ризиків будь-яке прогнозування або висновок про напрямок їх розвитку практично унеможлиблює наукове обґрунтування цього явища, то того ж деякі ризики можуть не мати своїх попередніх аналогів.

Але ж за своєї більшості соціальні ризики підпадають під керування, а завдяки своєчасному аналізу, попереджальним та профілактичним заходам можливо досягти їх оптимізації.

В літературі виокремлюють наступні види соціальних ризиків:

- за масштабом дії – універсальні і спеціальні;
- за періодом дії – короткострокові і довгострокові;
- з позиції об'єкта дії ризику – по його прояву до окремих груп населення;
- за сферою виникнення – природні, техногенні, економічні та загальногромадянські;
- в залежності від ймовірності настання і циклічного характеру людського життя – планові, прогнозовані і непередбачені» [242, с.17].

Розглянемо деякі ризики, що пов'язані з децентрацією та формуванням об'єднаних громад.

Експерти вважають, що механізми, що передбачені Законом «Про добровільне об'єднання територіальних громад» не достатні для здійснення адміністративно-територіальної реформи. «Добровільний характер такого об'єднання не гарантує систематичного застосування відповідних норм»

[162]. На думку експертів є ризик «послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях за реалізацією повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих рад, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст» [162].

Слабкість громадського впливу на рішення керівництва ОТГ обумовлена низькою соціально-політичною спроможністю простих селян. Фактично голови ОТГ стають повноправними володарями в межах громади. І тільки їх особистісні якості є запорукою дотримання прав мешканців ОТГ. Є ризик поширення авторитарного лідерства серед голів ОТГ завдяки їх широким повноважень та безпорадності селян.

Суттєвими є економічні та фінансові ризики, які мають вплив на соціальну сферу. Так, експерти вважають, що є ризик «зриву фінансування повноважень органів місцевого самоврядування» [162]. Районі ради можуть лишитися навіть коштів на своє існування. Через це далекоглядні керівники районів підпорядковують собі у вигляді ОТГ певну кількість громад, щоби мати можливість розпоряджатися коштами громад на користь районної ради.

Є ризик поглиблення різниці у рівні матеріального забезпечення громадян у міжрегіональному рівні. Експерти зауважують, що є ризик «поглиблення диспропорцій економічного та соціального розвитку територій у разі скорочення субвенцій у межах політики регіонального розвитку» [162].

Дійсно депресивні субрегіони не можуть розраховувати на підтримку держави через саме політику децентралізації. Через відсутність або недостатність ресурсів, через віддаленість громад від великих міст, через слабкість менеджменту депресивні громади будуть поглипувати свою відсталість.

Експерти зауважують, що є ризик «поглиблення соціальної дистанції між територіальними спільнотами через отримання регіональними елітами розширеної ресурсної бази» [162]. Є ризик, що політика децентралізації може

послабити можливості держави компенсувати соціально-економічну нерівність субрегіонів.

Експерти вказують на ризик «зниження місцевого управління та легітимності прийнятих рішень через низький рівень компетентності службовців місцевого самоврядування» [162].

Цей ризик певною мірою нейтралізується завдяки тому, що лєвова частина голів ОТГ є колишніми керівниками громад, районів навіть міст. Майже всі голови мають вищу освіту та великий досвід керівництва громадами, районами, містами. Дуже мало нових голів, які не мають досвіду керівництва.

Механізм формування органів місцевого самоврядування сприяє політизації цього процесу. За керівництво громадами конкурують не тільки конкретні особи, а і політичні сили, що мають вплив в даному регіоні. Можливе посилення політизації формування ради громади. Є ризик «активізації боротьби між політичними елітами різних рівнів адміністративно-територіального поділу навколо бажаного обсягу повноважень та матеріальної основи врядування» [162].

До соціальних ризиків відноситься земельне питання. Основне питання соціально-економічних відносин на селі пов'язане з проблемою землі. Перш за все мова йде про власність на землю. Децентралізація також зачіпає проблему землі. Наприклад, уряд передає в комунальну власність об'єднаних громад ту частину землі, яка прилягає до території громад. Боротьба за владу в ОТГ також пов'язана з проблемою власності на землю. Однак в даний час в публічній сфері питання землі у зв'язку з децентралізацією не акцентується. Якщо зараз відстежувати успішність реформи, землю в цілому, як окремий феномен, потрібно розглядати з урахуванням мораторію на продаж землі, з урахуванням всіх тих соціальних акторів, які задіяні в земельній сфері. Поки ще ця категорія питань не актуалізована.

Проблеми, які озвучуються в зв'язку з децентралізацією - це дороги, соціальна інфраструктура, адміністративні послуги, бюджет, секторальна децентралізація в сфері охорони здоров'я і освіти тощо. Питання землі виникає в зв'язку з наданням місця для розташування різних об'єктів, будувати які погоджуються сторонні інвестори: сонячні і вітрові установки, об'єкти екологічного призначення та ін.

У нормативній площині проблему землі потрібно розглядати як джерело економічного потенціалу громади, наповнення її бюджетів. Можна відзначити, що посилилася конкурентна боротьба між територіями за ресурси. Потенціал цього явища дуже великий [95, с.21].

Реформа поки не породила якогось механізму, що б умовно кажучи, у будь кого забирати або будь кому давати землю. На сьогоднішній день децентралізація, крім зміни оподаткування, нічого в громади нового не внесла. Вони отримують 60% податку на доходи фізичних осіб, а багато знаходиться в символічній площині, не в нормативній. Велике значення має особистість голови ОТГ, в якій мірі він здатний реалізувати ті переваги, які надаються реформою децентралізації.

Проблема контролю над розподілом землі в майбутньому може загостритися, особливо після зняття мораторію. І тут важливо, які сили контролюватимуть ОТГ. Є ризик надмірної концентрації землі у приватній власності владних осіб або агарних олігархів, ризик порушення земельних прав простих селян [97, с.143].

У проблемі децентралізації має значення регіональний аспект. Є регіони, в яких процес децентралізації уповільнений. Це, наприклад, Закарпатська область. Вона має специфіку суб'єктивну, тому що губернатор області фактично гальмує реформу. І хоча там все ж є кілька громад, але взагалі процес реформування носить доволі пасивний характер. На початок 2019 року на Заході України у рейтингу з 24 регіонів Львівська область посіла 19-те місце; Івано-Франківська область – на 14-му місці;

Тернопільська область – на 6-му місці; Хмельницька область – на 1-му місці. Окрім Закарпаття складно проходить децентралізація в Київській області, де дуже дорога земля, багато груп впливу і перетину їх інтересів відносно земельних питань.

Таким чином, можна позначити ризик уповільнення реформи децентралізації, особливо при зміні політичної влади.

Однією з проблем створення ОТГ є питання об'єднання нерівноправних громад. У соціальних мережах про це йдеться прямо: «чого ми будемо брати цих, умовно кажучи бідняків, і платити за них, і на своїй спині їх тягнути» [95, с.24].

Філософія реформи, її концепція передбачала якраз принцип солідарності і взаємодопомоги, коли сильний стане допомагати слабкому, і саме за таких умов аграрії зможуть вижити, а сільське співтовариство стабілізується. Однак абстрактні моральні принципи, на яких базується реформа, не збігаються з реальними мотивами соціальних акторів, що беруть участь в реформі. Члени заможних громад насправді морально не готові компенсувати за свій рахунок занедбаність бідних громад. Але так чи інакше вони постануть перед фактом невідворотності такого об'єднання.

Отже можна визначити виникнення нових напрямків або різновидів конфліктів в середовищі сільського населення, що полягає у виникненні невдоволення селян об'єднанням у спільну громаду як наступний ризик.

Однак, щоб стимулювати об'єднання нерівних з економічного розвитку громад законодавчо передбачено ряд заохочень для таких громад. На кожного жителя приєднаних сільських територій і на кожен квадратний кілометр цієї площі громада отримає з держбюджету додаткові кошти. Ці гроші стануть додатковим джерелом підйому рівня сільської інфраструктури громади.

Одним з нюансів створення ОТГ є об'єднання первинних сільських громад з містом обласного підпорядкування. В цьому випадку місто стає

розпорядником сільськогосподарських земель і цих територій. Умовно кажучи, юрисдикція міської ради просто поширюється на них. Це відбувається там, де сільські жителі, які живуть недалеко від міста, працюють і сплачують прибутковий податок до бюджету міста, користуються місцевими медичними послугами, їх діти також набувають освіту в місті. Тобто виходить, що більша частина їх діяльності зосереджена не в селі. Бюджет концентрується в місті, але при розподілі бюджету будуть враховуватися потреби сіл, об'єднаних в ОТГ з містом. Але так відбувається не завжди. В одному з ОТГ, де з містом об'єдналося 23 села, за рахунок загального бюджету були заасфальтовані всі дороги цього міста.

Очевидно, що в даному випадку створення ОТГ стало ще одним способом експлуатації села містом, і наслідком цього становиться виникнення ще одного аспекту нерівності міста і села. Щоб такі ситуації не набули системного характеру законами передбачається низка стримувань і противаг. Так, колишні сільські голови стають старостами. Відповідно старости мають певні повноваження. Паралельно вони стають за посадою членами виконавчого комітету цієї громади, а виконавчий комітет планує бюджет. Виконком складається з представників всіх територій, вони мають право голосу, можуть вносити свої думки з приводу розподілу загального бюджету. Таким же чином діє виборче законодавство - кількість виборців пропорційна кількості депутатів в раді ОТГ [95, с.25].

Якщо центр великий, а прилеглі території меншого розміру, природно будуть перекося. Тут вже тільки від порядності керівників громади буде залежати наскільки вони будуть враховувати потреби приєднаних сіл.

Отже до соціальних ризиків децентралізації можна віднести проблему можливої узурпації владарних повноважень та контролю над коштами громади з боку голови ОТГ або районної влади. До цього типу ризиків відноситься також ризик зневаги думкою старост громад, що приєдналися, внаслідок чого виникає нехтування інтересами громад, які не є центром.

Питання в тому, як мінімізувати вплив такого типу ризиків щоб прецеденти зневаги думкою старост або узурпації влади центром ОТГ не набули поширення.

Соціальні ризики децентралізації певним чином відчуються селянами. Їх бентежать ті ризики, що стосуються добробуту, повсякденному існуванню. Громадська думка селян щодо соціальних ризиків виявлялась в ході соціологічного дослідження LLC “MLS group”. Опитано у 2017 р. за репрезентативною вибіркою в Запорізькій області 497 осіб [62]. Згідно цього дослідження виявилися наступні думки стосовно соціальних ризиків.

На питання: «Що, на вашу думку принесла децентралізація вашому селу?» Відмітили пункт: «Зниження добробуту мешканців» – 5,4% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 5,3%, не центру ОТГ – 7,8%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 5,3%, не підтримують – 8,3%). Як бачимо, дуже мала частка селян відчуває загрози від реформ. У відносно більшій мірі відчувають загрозу мешканці приєднаних сіл та ті, хто негативно відноситься до реформи. Така властивість притаманна селянам стосовно їх відношенню до інших соціальних ризиків.

Так, «Ризик закриття об’єктів соціальної інфраструктури – садочка, школи, медичного пункту, клубу тощо, через те, що в іншому селі, з яким об’єднуємось, теж є такі об’єкти» відчувають 11,6% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 4,6%, не центру ОТГ – 13,8%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 4,6% , не підтримує – 13,1%).

«Проблеми з вирішенням питань життєдіяльності села, адже все керівництво буде в іншому населеному пункті» – 11,0% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 3,0%, не центру – ОТГ14,4%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 3,0%, не підтримує – 14,6%).

«Ризик скорочення робочих місць та підвищення безробіття» – 7,5% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 3,9%, не центру ОТГ – 6,1%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 3,9%, не підтримує – 5,4%).

«Зниження якості медичних послуг, освіти тощо, адже вони не будуть надаватись у селі, а треба буде їздити до центру ОТГ» – 7,7% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 2,2%, не центру ОТГ – 6,0%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 2,2% , не підтримує – 5,4%).

«Занепад села в цілому» – 11,4% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 5,4%, не центру ОТГ – 12,6%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 5,4%, не підтримує – 13,8%).

«Нічого не принесе – інша назва, але все залишиться як і було» – 22,5% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 21,8%, не центру ОТГ – 23,3%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 21,8%, не підтримує – 24,6%).

Як бачимо з наведених даних, значна частин селян вважає, що реформа мало що змінить у їх житті. Треба час, щоб селяни відчули наслідки реформ, будуть ці наслідки позитивними або негативними.

Як вже відмічалось, соціальні ризики мають вірогідний характер і можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки, або зовсім не мати наслідків. Позитивні наслідки реформ вже відчуває деяка частина мешканців населених пунктів, в яких відбувалось об'єднання громад.

На питання: «Що, на вашу думку принесла децентралізація вашому населеному пункту?» за ознакою позитивних очікувань були підтримані наступні запитання: «Можливість залишити на своїй території більше грошей від зборів та податків» – 20,8% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 27,1%, не центру ОТГ – 15,6%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 27,1%, не підтримують – 13,5%).

«Можливість швидше вирішувати питання свого населеного пункту» – 21,1% (серед мешканців центру ОТГ – 35,9%, не центру ОТГ – 19,4%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 35,9%, не підтримують – 18,1%).

«Можливість залучати фінансову допомогу міжнародних організацій під реалізацію конкретних соціальних проектів (наприклад, ремонт дитячого садочка, школи, клубу)» – 16,5% респондентів (серед мешканців центру ОТГ

– 15,4%, не центру ОТГ – 12,6%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 15,4%, не підтримують – 9,2%).

«Можливість швидше розвиватись та бути самодостатніми, не залежачи від рішень «з гори» – 18,9% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 30,4%, не центру ОТГ – 19,4%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 30,4%, не підтримує – 19,4%).

«Можливість швидше вирішувати індивідуальні питання (отримання довідок, оформлення пільг, документів тощо)» – 4,6% респондентів (серед мешканців центру ОТГ – 10,5%, не центру ОТГ – 5,5%; серед тих, хто підтримує децентралізацію – 10,5%, не підтримують – 4,4%).

Загалом, на питання: «Що принесла децентралізація мешканцям вашого населеного пункту?» було отримано: «тільки можливості» – 40,3% відповідей, «тільки ризики» – 37,7%, змішані почуття – 5,6%. «Нічого не принесе – інша назва, але все залишиться як і було» – 22,2%.

Частину відповідей та частину респондентів не можна ототожнювати, адже один респондент мав можливість надати декілька відповідей. Тож, максимальний відсоток селян, що позитивно сприймають реформу майже співпадає з відсотком тих, хто нічого не очікує. Кількість селян, що очікують негативні наслідки реформ більше серед мешканців сіл, що не є центром ОТГ і серед тих, хто негативно сприймає реформи. Позитивне відношення до реформ детермінує більше очікувати переваг, ніж недоліків децентралізації. Тож, відчуття ризиків залежить не тільки від об'єктивного становища, а і від такого суб'єктивного фактору, як відношення до реформи.

Одним з соціальних ризиків децентралізації є позбавлення від неперспективних сіл. Ця проблема виникла ще при попередньому об'єднанні маленьких сіл в одне велике село. Адже нинішня реформа – це не перше соціально-просторове об'єднання. За радянської влади був певний етап оптимізації неперспективних сіл задля акумуляції ресурсів. Це призвело до того, що, так звані, неперспективні села взагалі опинилися в запустінні.

Врешті решт такі наслідки реформування викликали негативну реакцію населення.

Важливим є один аспект, який часто не враховує влада. Йдеться про те, що для людей певне значення має місце поховання предків. На території невеликого села споконвіку жили люди, тут розташовані могили багатьох поколінь жителів даного села. Культурно-історичне значення таких місць має і соціальний вимір. Це місце малої батьківщини, об'єктивації патріотичних почуттів. Зникнення маленьких сіл через секторальну децентралізацію, тобто закриття там пунктів медичної допомоги, пошти, школи, магазину повинно супроводжуватися збереженням сакральних об'єктів. Для цього повинна бути розроблена і втілена в життя спеціальна програма з адресним фінансуванням. Зберігати треба не тільки військові могили, а й кладовища сіл, які люди залишають [95, с.22-23].

Певна частина мешканців маленьких сіл не хочуть їх залишати ще дуже довгий час. Необхідні соціальні програми підтримки їх життєдіяльності. Вони є і зараз: приїжджають машини з різними товарами, приїжджає листоноша, регулярно маленькі села відвідують медичні працівники, мобільний ЦНАП (центр з надання адміністративних послуг). Такі проекти не повинні закриватися, а цілком підтримуватися.

У маленькому селі економічно не вигідно тримати школу, пошту і медпункт. Як би воно маленьке не було, тут суспільство повинне йти на певні витрати. Створення ОТГ призводить до подальшої зубожіння, деградації таких слабеньких сіл. Але паралельно ОТГ повинна передбачити проекти соціального забезпечення таких сіл.

Процес скорочення населення в селах, особливо в невеликих селах, де немає соціальної інфраструктури є частиною більш загального міграційного процесу. З сіл люди переміщаються в районні центри. З районних центрів – до обласного центру, з міст в інші країни. Зараз намічається тенденція, коли з сіл і районних центрів люди мігрують прямо в інші країни.

Це міграційний рух вимиває трудові ресурси. Навколо міст формуються неблагополучні поселення, з'являються депресивні субрегіони. Так, у Запорізькій області таким депресивним субрегіоном офіційно визнається Токмакцій район.

Концепція децентралізації спрямована якраз на те, щоб на цьому шляху до обласного центру у жителів сіл з'явилися ще точки, де вони могли б зупинитися – райцентр, великі центри громад, де вони могли б отримувати таку якість медичного обслуговування, таку ж якість освіти, таке ж якість адміністративних послуг, як в обласному центрі, тобто, щоб зменшити кількість об'єктивних причин, за якими вони могли б мігрувати. Децентралізація дозволить створити нові точки активності і життєвого оптимізму. Але маленькі села будуть продовжувати деградувати. Це неминучі витрати створення ОТГ і секторальної децентралізації.

Стоїть завдання створення комфортних центрів життя на периферії, в яких люди зможуть задовольняти свої соціальні потреби. Оптимізація мережі шкіл, об'єктів охорони здоров'я та інших компонентів соціальної інфраструктури є частиною більш загальної стратегії держави відходу від патерналізму. Жителі сільської місцевості повинні самі дбати про свій добробут [95, с.24]. Для цього і відбувається фінансова децентралізація, зміни податкового законодавства на користь регіонів, базових одиниць територіально-адміністративної структури.

Наведемо цитату з інтерв'ю з експертом по децентралізації: «Виникає питання: ви хочете зберегти школу у цьому селі? Це ваше повністю право. Держава говорить: ми від цього питання відходимо, ми вам даємо для цього гроші, і тоді вже кожен, представники територій повинні просто взяти економічний розрахунок і порахувати наскільки їм це вигідно. На сьогоднішній день є села, в Новомиколаївському районі, Розівському районі, де вартість одного учня в рік витрат варіюється від 40 тисяч гривень до 50 тисяч грн. Це можна вчитися в європейському інституті за такі гроші.

Виникає питання чи раціонально використовувати податкові кошти жителів громади на те що б вчити одну дитину за 50. Тобто тут питання переходить в раціональну площину. Всі школи зараз закупають автобуси, для того щоб забирати школярів у віддалених населених пунктах і возити в опорну школу. Дають там якісну освіту» [103].

Є дилема між раціоналізмом, прагматичністю і питаннями, що мають культурно-символічне значення. Тобто це питання виживання.

Але і тут можливий парадокс, коли в сільській місцевості з'являється заклад освіти, що надає якісну підготовку, то випускники такого закладу не бажають залишатися в селі. Професійні ніші малокваліфікованої сільської праці заповнюють люди, що не мають потреби в складних видах самореалізації. Це вид соціальної нерівності міста та села, що має соціокультурний характер. З села «вимивається» більш розвинута, освічена та активна молодь [94, с. 356-357.]. В цьому полягає ще один соціальний ризик.

Процеси укрупнення і об'єднання триватимуть. Є проекти об'єднання вже створених громад, коли їх чисельність буде скорочена вдвічі. «Але знову ж виходить ситуація, що в ієрархії проблем сучасного українського суспільства ці проблеми є периферійними. Можливо потім, через багато років, ми будемо шкодувати про те, що ми втратили фактично свою автентичність на догоду виживання, але так чи інакше у нас немає якогось іншого оперативного економічного виходу з цієї ситуації» [44, с.233].

Одним з ризиків децентралізації є протиріччя між модернізацією та соціальною справедливістю. В процесі реформ здійснюється раціоналізація соціальної інфраструктури, яка полягає в створенні централізованих в рамках ОТГ закладів освіти та охорони здоров'я. Така раціоналізація спирається на філософію модернізації, що входить у протиріччя з принципами соціальної справедливості. Адже малі села та селища лишаються без медичного обслуговування та освітніх закладів. Мешканці цих населених пунктів

вимушені виїжджати іноді досить далеко та незручно в центральне село ОТГ. Але таке протиріччя притаманне не тільки децентралізації в Україні, а є взагалі типовим для процесів модернізації.

Наголошуємо, що в даній роботі мова йде про ризики, про ймовірні небезпеки в процесі децентралізації. Як і будь-яка прогнозна оцінка, вона може не підтвердитися, підтвердитися в невеликому ступені, але може і виявитися правильною. Майбутнє покаже, наскільки такі прогнозні оцінки вірні. Щоб з'ясувати це, необхідні регулярні моніторингові дослідження процесу і результатів децентралізації, діяльності нових господарсько-політичних структур.

Поняття ризику відноситься до передбачуваних наслідків діяльності суб'єкта. У певному сенсі попередження про ризик відноситься до прогнозного дискурсу. Якщо мова йде про ризик в діяльності соціальної організації, то ми маємо справу з прогножною оцінкою соціального характеру. Вказівка на ризик ще не свідчить про існування явища, наявність якого передбачає дана вказівка. Це скоріше гіпотеза, позначення ризикогеного фактору, який може і не мати реальних наслідків або мати незначні наслідки. До соціальних ризиків відносяться такі, що стосуються матеріального становища, соціальних відносин, надання соціальних послуг, соціального забезпечення тощо. Одним з ризиків децентралізації є протиріччя між модернізацією та соціальною справедливістю.

1.4. Об'єднана територіальна громада як соціальна організація

Сутність соціальної організації, як відомо, представляє собою сформований у соціумі нормативний соціальний устрій, а також соціальна практика, яка має спрямованість на його збереження. У своєму вузькому

значенні, соціальну організацію розуміють у якості відносно великої соціальної групи, яка була згуртована з певною метою.

Соціальна організація повинна забезпечувати соціальний порядок, шляхом збалансування інтересів різних елементів організації. Вона повинна бути побудована таким чином, щоб різні інтереси членів громади були враховані або принаймні організаційне каналізовані у нормативних порядках.

Соціальна організація упорядкує та регламентує соціальне життя.

Слід розрізняти різні контексти, за якими використовують термін «соціальна організація». На наш погляд, це наступні контексти.

1. Під соціальною організацією розуміють соціальні компоненти підприємства, трудового, виробничого колективу. Це також організації соціальної спрямованості, або структури громадянського суспільства, наприклад, профспілки, молодіжні, жіночій організації тощо. В даному разі соціальні організації – групи людей, що об'єднуються для виконання спільної справи та мають певну ієрархічну структуру.

2. Під соціальною організацією розуміють сукупність норм та санкцій, що упорядковують публічне життя.

3. Сукупність дій, що забезпечують порядок та чітке виконання спільної справи.

4. Характер взаємовідносин в колективі, що виникає в результаті спільної діяльності.

Таким чином, соціальна організація може бути типом соціальних відносин, типом норм, формою діяльності та групою людей, колективом, підприємством.

Всі ці варіанти застосування поняття соціальна організація можуть бути використані для характеристики особливостей соціальної організації ОТГ.

1. *Як сукупність норм.* Для первинної громади, в якій залишилась якості традиційного общинного життя, значна кількість норм соціального

характеру інтерналізовані у членів громади завдяки первинної та вторинної соціалізації в умовах громади, спільної діяльності, спілкування та впливу традицій. Тут норми є нормами звичаєвого права. Ці норми виконуються добровільно і регулюються мораллю, громадською думкою, релігійними правилами та іншими засобами, що притаманні традиційному суспільству.

Норми діяльності в умовах ОТГ вже не є інтерналізованими, а існують як норми права, які слід виконувати, щоб не бути жертвою санкцій. Тут норми не звичаєвого права, а законодавчі, юридичні, організаційні норми, що створені для упорядкування діяльності ОТГ. Тут механізмами виконання норм є зазвичай адміністративні методи та інші засоби, що притаманні модерному суспільству.

2. Як тип соціальних відносин, що супроводжують спільну діяльність. В первинній громаді існує контактний колектив, що обумовлює відносини переважно неформального характеру. В літературі надається наступна характеристика неформальної організації: «неформальна організація – це спонтанне утворення зразків поведінки, які передаються за допомогою традиції, звичаїв. Неформальна організація упорядковує повсякденне життя поза межами формальних організацій або ж доповнює і компенсує кодифіковані зразки поведінки; в ній функціонують переважно моральні санкції» [138, с.69].

В первинній громаді формуються малі групи на ґрунті психологічних почуттів симпатії, створюється неформальна структура на чолі з неформальним лідером. Для первинної громади характерний збіг неформального лідеру та формального керівника, а саме старости, що демократично обирається громадою. Різні члени громади мають певний соціально-психологічний статус, що зазвичай не формалізується, або формалізується функціонально, наприклад, як бригадир ланки.

Для формування статусу велике значення має вік людини, адже для традиційного суспільства притаманна повага для людей похилого віку.

Відносини в сім'ї багато в чому також обумовлені традиційним нормами звичаєвого права. Функції чоловіка та жінки в сім'ї регулюються традиції. Для соціальної організації первинної громади велике значення мають сусідські зв'язки, які пронизують всі компоненти організації та створюють специфічне середовище, що забезпечує дотримання норм членами громади та неформальний соціальний контроль.

На рівні ОТГ відносини між людьми формалізовані та не підпорядковуються традиції. Ці відносини регулюються бюрократичними, адміністративним нормами та обумовлені місцем людини в організаційній ієрархії. Організаційна взаємодія спирається на сконструйовані компетенції, що зазвичай формалізовані в посадових інструкціях.

В літературі таким чином характеризується формальна організація: «Формальна організація – це система формалізованих приписів, статусів, ролей, яка встановлює раціональний поділ праці, а також забезпечує координацію дій індивідів... Формальна організація – це комплекс приписів, чітко сформульованих керівництвом, які регулюють поведінку персоналу в процесі виробництва. Одним з критеріїв, за якими формальну організацію відрізняють від неформальної, є принцип легальності. Формальним є все, що легальне, встановлене розпорядженнями чи за допомогою демократичних процедур волевиявлення. Інший критерій – незалежність організаційної структури від конкретних індивідів, які виконують регулюючі функції» [138, с.70].

Сусідські взаємозв'язки в формальній організації ОТГ не мають значення, адже члени великої громади мешкають в різних локаціях, розташованих досить далеко одна від одної. Може мати певне значення групове сусідство, яке характеризується скоріше конкурентними відносинами, і має значний ризик породжувати конфлікти. Від керівництва ОТГ залежить налагодження відносин між первинними громадами, що розташовані поруч одна до одної і можуть мати в історії своїх відносин

суперництво, а також конфлікти господарського, культурного та психологічного характеру. Можливі і неформальні позитивні відносини між сусідніми громадами, що входять в ОТГ, які ґрунтуються на шлюбах між мешканцями сусідніх громад. Така традиція досить поширена в сільській місцевості.

Важливою якістю формальної організації ОТГ є добровільність її створення. Відповідно закону, об'єднання первинних громад в ОТГ повинно відбуватися добровільно. Але на практиці процес об'єднання проходить не завжди за власним бажанням мешканців поселень. Оскільки цей процес відбувається під патронатом державних органів, ступень добровільності об'єднання виявити складно, через латентний характер дійсного відношення членів громад до об'єднання.

3. *Як група людей, що виконує спільну справу.* ОТГ – це сільськогосподарське підприємство, що складається з окремих громад, які мають відносну самостійність. ОТГ мають розгалужену організаційну структуру, що включає посадових осіб, яких обирає громада (голова громади та члени Ради), а також адміністративні виконавчі органи, які організують діяльність різних підрозділів ОТГ. Зазвичай Голова ОТГ має декілька заступників. Один з яких керує соціальними питаннями, а інший – виробничими, фінансовими. Є відділи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, центр надання адміністративних послуг тощо.

4. *Як тип діяльності,* що характеризується чіткістю, раціональністю, ефективністю для досягнення цілей цієї діяльності. В кожній ОТГ діяльність зорганізується в залежності від суб'єктивних чинників: особистих якостей голови ОТГ та інших керівних осіб. Чіткість та ефективність також залежить від оптимальної організаційної структури, яка дозволяє компенсувати недоліки поведінки керівних осіб та забезпечувати системну роботу всіх структур ОТГ. Ці питання аналізуються в рамках соціології організації та менеджменту організацій.

Особливістю соціальної організації ОТГ є накладання неформальної традиційної общинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади. Подвійна властивість соціальної організації ОТГ може викликати внутрішню напругу, відчуження та латентний конфлікт.

Громади, які не є центром, в якійсь мірі відчувають своє ущемлення, якусь неповноцінність, периферійність. На наш погляд, це питання можна вирішити, за прикладом Європейського Союзу, в якому задля паритетного відчуття кожної з країн визначили норму, згідно якої керівництво ЄС переходить від однієї країни до іншої. Аналогічну черговість можна запропонувати для головування в ОТГ.

Наприклад, через якийсь певний проміжок часу, рік або два, посаду голови ОТГ займав би представник іншого села, іншої, незважаючи на обсяг, громади. Ця ідея може сподобатися тим ущемленим громадам, які відчувають себе неповноцінними, адже рано чи пізно їх староста стане головою ОТГ. В цьому разі відновиться почуття внутрішньої справедливості.

Звісно, за існуючими правилами, якщо староста хоче стати главою ОТГ він може акумулювати ресурс і на майбутніх виборах висунути свою кандидатуру. Але реально це здійснити вкрай важко.

Ця ідея йде врозріз ідеї загального обирання, і вона не відповідає існуючим законам. Щоб уникнути порушення існуючих принципів виборності глави самокерованої громади потрібно переформатувати інститут обрання голови ОТГ. Потрібно скорегувати виборчий закон для більш коректного вибору глави ОТГ, наприклад у такий спосіб: при виборах керівництва громади, формується пул керівників, в якій входять представники первинних громад ОТГ. Первинні громади делегують свого представника в цю групу не як рядового члена ради, а як саме керівника. Він буде не просто член ради, як зараз, а членом вищого керівництва, якому через певний період переходить керівництво ОТГ.

Звісно, згідно існуючому законодавству, є виконавчий комітет громад, куди староста входять не просто як депутат, а як член виконкому, їх там приблизно 10-12 осіб. Але серед 12 членів виконкому старост значно менше. Вони не мають вирішального голосу.

Так чи інакше, проблему рівності прав громад, що об'єднуються, треба вирішувати, щоб забезпечити спільність ОТГ.

Вже на даний момент в законі є положення, згідно якому жителями громади можуть створюватися об'єднання громадян, які за своїми правами схожі з правами старости громади. Вони можуть подавати будь-які пропозиції і побажання, і наполягати на їх виконанні. Але, виходячи з реальності, в умовах низької громадянської активності селян, реалізувати їх прагнення паритетних відносин складно.

Отже є проблема нерівного розподілу влади всередині громади і слід шукати механізми її вирівнювання. Якщо це питання не піднімати, то ці громади будуть відчувати себе постійно ущемленими, відчувати несправедливість у розподілі влади в ОТГ. Це призводить до відчуження рядового члена громади від ОТГ.

Особливості соціальної організації ОТГ обумовлені її специфічною структурою та функціями. Серед цих особливостей слід виокремити наступні:

- ОТГ складається з окремих частин, базових громад;
- організація ОТГ являє собою одночасно сукупність окремих членів громади і групове членство громад;
- суверенітет ОТГ обумовлений подвійною підпорядкованістю районній раді та селищній раді;
- організаційна структура ОТГ включає інститут старост, як представників окремих громад, що діють в інтересах цих окремих громад та центральні органи, що діють в інтересах всієї ОТГ, наприклад, центр надання адміністративних послуг.

Диференціація інтересів членів ОТГ обумовлена її складною структурою: по-перше – це інтереси окремих громад, як групові інтереси, по-друге – це інтереси окремих членів громади, по-третє – це інтереси, які повинні враховувати інтереси всієї об'єднаної громади. Четвертим суб'єктом інтересу є еліта громади, її керівництво, впливові представники аграрного бізнесу тощо.

Ця проблема виявляється загостреною, коли потрібно, наприклад, розподіляти бюджет ОТГ, надавати соціальні послуги, здійснювати соціальний захист.

Побудова соціальної організації спирається на норми та санкції, які застосовуються в разі ігнорування закріплених норм. Для традиційного суспільства характерним є існування соціальної організації громади, яка була стихійно створена за рахунок самоорганізації в давні часи.

В літературі відмічається, що «групи типу сусідської общини, сільської громади складаються спонтанно, як умова відтворення спільного життя». [138, с.68].

В ОТГ співіснують і накладається одна на одну два типи соціальної організації: общинна, традиційна та сучасна, новостворена, яка побудована раціонально за взірцем організаційної структури підприємства.

Одним із визначань соціальної організації є упорядкування системи, управління нею.

Для свого економічного розвитку в багатьох ОТГ будуються або плануються створюватися підприємства не тільки з переробним напрямом діяльності, але з виробництва іншого характеру. Ці проблеми вирішуються за рахунок фінансування як з державного бюджету, так і бюджету ОТГ.

Впровадження соціальної політики спирається на забезпечення соціальних функцій спроможної громади таких як:

- *соціально-економічна функція*, яка стосується соціального та матеріального забезпечення членів громади для соціального відтворення;

- *соціальна інтеграція і комунікація*, що забезпечує єдність колективу, створення синергії, забезпечення взаємозв'язку і соціальних комунікацій;
- *соціально-побутова функція* забезпечення умов побуту на виробництві та поза виробництва;
- *соціально-виховна*, яка стосується переважно молоді (для формування ставлення до праці, членів громади, норм соціальної моралі, передачі традицій тощо);
- *соціальна демократія*, забезпечення участі членів громади в управлінні громадою, забезпечення справедливості.

Методи та принципи соціального планування можуть виходити із нормативних уявлень, положень соціальної моралі (справедливість, повага до старших, милосердя до соціально неспроможних), реальних можливостей та характеру пріоритетних потреб.

Вкрай важливо соціальне планування спирати на опитування громадської думки, яке може слугувати у якості своєї дорадчої а не нормативної функції.

Доречним буде вирішення соціальних питань виокремити від загального плану і створити окремий план-програму: перспективну програму вирішення соціальних питань пріоритетного характеру. Наявність такої програми, в складанні якої приймали участь члени громади і з якою ознайомлені всі члени громади, має публічний характер і може сприяти інтегративній та мобілізуючій функції (наприклад, полегшити ідентифікацію з ОТГ членів громад селищ, що приєднались). Тобто сама по собі програма має мобілізаційний вплив, формує оптимістичну перспективу, сприяє підвищенню довіри керівництву ОТГ [211].

В ОТГ існують, так звані, громадські бюджети. В бюджеті громади виділяється певна сума грошей, яка розподіляється, саме виходячи з

побажань людей і їх пропозицій. Але на громадські бюджети виділяється лише 1-2% від загального бюджету.

В соціальному управлінні громадою важливою є підтримка зворотного зв'язку влади з членами громади. Соціологічні дослідження є інструментом отримання інформації щодо соціального настрою і громадської думки селян. Задля успішної реалізації стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад законодавство потребує проведення моніторингу.

Проблемами проведення якісного моніторингу реалізації стратегії розвитку ОТГ займаються науковці-практики, серед яких слід виокремити Е.Б. Бойченко, І.В. Заблодську, О.В. Коломицеву та інших.

Взагалі, під моніторингом (від лат. monitor – той, що наглядає, нагадує) у сучасній науці розуміється комплекс спостереження, збору, обробки та надання інформації за кількісними та якісними змінами у розвитку природних, технічних та суспільних процесів або явищ, що дозволяє здійснювати безперервний контроль за станом об'єкта дослідження, результатом якого є отримання оцінки стану та визначення негативних тенденцій розвитку досліджуваного процесу або явища [20, с.311].

Методичне забезпечення проведення моніторингу реалізації стратегії розвитку ОТГ чітко визначено чинним законодавством України, а саме методикою розроблення, проведення моніторингу та оцінювання результативності реалізації регіональних стратегій розвитку і планів заходів щодо їх реалізації. У Доповіді «Моніторинг і оцінювання у діяльності органів влади України» (далі МіО) у січні 2018 р. стверджується, що «у найближчий час необхідно створювати в Україні законодавчу базу для моніторингу і оцінювання діяльності органів державної влади».

«Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 жовтня 2017», містить наступні незалежні індикатори: «кількість об'єднаних територіальних громад; кількість територіальних громад, які утворили об'єднані територіальні

громади; кількість жителів в об'єднаних територіальних громадах; середня кількість територіальних громад, які об'єдналися в одній об'єднаній територіальній громаді (ОТГ); середня чисельність населення в одній ОТГ». Певні індикатори не дозволяють вимірювати динаміку. Наприклад, індикатор № 2 Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні «Рейтинг областей щодо формування ОТГ» не характеризує динаміку реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади і не може бути індикатором виконання Концепції

У зв'язку з досить низькою якістю публічних послуг, особливо на місцях, більшість мешканців України не бачить користі від реформ з децентралізації. Про це свідчать результати загальнонаціональних опитувань громадської думки.

Системи МіО загальнодержавних стратегій і програм мають декілька спільних недоліків. Так, відсутні індикатори, які базуються на результатах опитувань громадської думки. Наприклад, усі індикатори, які використовуються Мінрегіоном, для Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні базуються на офіційній статистиці. Індикатори, що базуються на «зворотному зв'язку» з населенням (опитування громадської думки), не використовуються.

Муніципальні стратегії значно частіше не передбачають індикаторів, що базуються на «зворотному зв'язку» з населенням (на опитуваннях громадської думки).

Результати моніторингу і оцінювання регіональної політики України в нинішньому вигляді не можуть дати владі України уявлення про вплив регіональної політики на соціальне самопочуття населення. Результати моніторингу не дозволяють прогнозувати соціальні наслідки державної регіональної політики.

Експертиза стратегій розвитку областей і Києва дозволила виявити декілька недоліків систем індикаторів цих стратегій.

Відсутні індикатори, спрямовані на вимірювання соціального впливу стратегій/програм. Наприклад, серед цілей Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є наступна: «задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території». Індикатори, спрямовані на вимірювання досягнень даної цілі відсутні. Це не дозволяє оцінити результати впливу реформи на соціальний стан громадян.

В індикаторах для вимірювання економічних змін відсутні соціальні складові даного процесу. Наявний підхід: а) не відображає ставлення суспільства на виконання стратегії розвитку; б) не відображає соціальні зміни, які відбуваються в рамках виконання стратегії; в) не дозволяє оцінити і продемонструвати соціальний вплив реформ [81, с.71].

Надання послуг регламентується двома законами: «Про соціальні послуги» 2003 року і «Про адміністративні послуги» 2013 року.

Встановлено, що більшість громад переймаються проблемами покращення транспортної та соціальної інфраструктури (ОТГ), які повинні розробляти стратегії власного розвитку. Це нормативно-правовий акт локального характеру, який містить основні напрями розвитку ОТГ, завдання, перспективи щодо якісного покращення життя мешканців громади. Для успішної реалізації стратегії розвитку ОТГ законодавство потребує проведення моніторингу, який виступає інструментом управління розвитком території. Для вирішення цього важливого науково-практичного завдання доречно залучати не тільки держслужбовців, а і вчених, фахівців з питань децентралізації, регіональної економіки, соціальної інфраструктури тощо.

Методичне забезпечення проведення моніторингу реалізації стратегії розвитку ОТГ чітко визначено чинним законодавством України, а саме методикою розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації [147]. Цей нормативно-правовий документ установлює, що для моніторингу

реалізації стратегії розвитку ОТГ доречно використовувати проектний підхід. Проектний підхід це метод проведення моніторингу результативності реалізації стратегій розвитку ОТГ шляхом аналізу проектів, які було підготовлено та реалізовано ОТГ.

Одним із стратегічних питань децентралізації на селі організаційного характеру є місце районної ради і взаємовідносини її з ОТГ.

Експерти з децентралізації зауважують, що громади за рахунок зміни оподаткування забирають гроші у районів. Райони втрачають можливість виконувати свої функції тому, що у них вже грошей немає, а гроші є в громаді. Через це деякі райони об'єднали райцентр та декілька громад в ОТГ і таким чином забезпечили фінансування апарату райради та районних організацій.

Думка експерта: *«У нас у Василівському районі сформована тільки одна громада на 3000 жителів, весь район цілісний. У Вільнянському районі велика частина району фактично незаймана, Мелітопольський район така ж ситуація. Тому що вони тримаються за свій бюджет районний і депутати районної ради, і голова райради. Вони розпорядники бюджету, вони вважають, що більше знають, ніж громади, як вони будуть ним розпоряджатися. Тому будь-який намір в сторону об'єднання - це забирає у них з-під ніг цей бюджет, яким вони розпоряджаються. Районів не буде вже через рік, чи не буде вже маленьких районних рад. Тому їм потрібно добути до 20-го року, добути каденцію. І в цілому поки на сьогоднішній день незрозуміло навіщо сформувати районну раду на районному рівні, тому що всі повноваження перейдуть на базовий рівень, ключові контрольні-наглядові будуть на верху. Взагалі райони фактично не потрібні. Навіщо райони, якщо є суб'єкти, які безпосередньо контактують з держбюджетом. В районі могли залишатися такі питання, як вторинна медицина, профтехосвіта, госпітальний округ, земельний кадастр, поліція. Знову ж таки, щоб вони функціонували не потрібна районна рада, яка буде їх*

координувати тому, що ці інституції державні по вертикалі. Навіщо створювати місцеву раду, яка буде координувати державні інституції на своїй території. Там повинен бути глава району або префект району, який буде координувати, тому що він теж ставленик президента» [103].

Є сенс об'єднання районів, що дозволить скоротити апарат чиновників. За рахунок того, що передаються повноваження на місцевий базовий рівень, втрачає сенс утримувати людей, у яких фактично немає повноважень і функцій.

Оптимізація апарату районної ради здійснюється паралельно з реформою децентралізації. Україна прагне до уніфікації системи адміністративно територіального устрою з Європейським Союзом.

30 років тому агентством статистики ЄС була розроблена класифікація адміністративно-територіальних одиниць (NUTS) для формування гарантійних підходів до розвитку територій. Від 1 травня 2004 р. регіони 10 нових держав-членів ЄС були долучені до системи класифікації NUTS.

Номенклатура територіальних одиниць для статистики (фр. Nomenclature des units territoriales statistiques, NUTS) – стандарт територіального поділу країн для статистичних цілей. Стандарт був розроблений Європейським Союзом і докладно охоплює тільки держави ЄС. Територіальні одиниці (NUTS-одиниці), які визначаються цим стандартом, можуть відповідати адміністративно-територіальним одиницям держав, але в деяких випадках таке відповідність відсутня.

Система NUTS служить базою для порівняння рівнів соціально-економічного розвитку. Вона дозволяє оцінювати і порівнювати ефективність регіональної політики різних територій. NUTS розділяє територіальні одиниці ЄС на 5 категорій (рівнів). Три з них – NUTS-1 (суб'єкти федерації, автономні утворення, регіони), NUTS-2 (провінції, департаменти, урядові округу), NUTS-3 (графства, префектури), а NUTS-4 і NUTS-5 – місцеві одиниці регіональної статистики ЄС. Кожному рівню рекомендована

орієнтовна чисельність населення: NUTS-1 – від 3 до 7 млн. Жителів; NUTS-2 – від 800 тис. До 3 млн жителів; NUTS-3 – від 150 тис. До 800 тис. жителів відповідно. Під NUTS-3, на більш детальному рівні, знаходяться районні муніципалітети, які називаються «Місцеві адміністративні одиниці» (LAU) [127].

По суті, в Україні вибудовується така ж структура місцевої влади, як у більшості країн Європи.

Отже, за період реформи в Запорізькій області створено 67 об'єднаних територіальних громад. За цим показником область займає 4-е місце в Україні. 58% селян Запорізькій області знаходяться в об'єднаних громадах.

В результаті об'єднання відносно невеликих громад у велику, а головне, спроможну громаду, формується новий тип соціальної організації селянства, який за функціями і повноваженнями наближується до підприємства, а деякі ОТГ піднімаються на рівень району. На такому рівні соціальної організації виникає необхідність створення більш розвинутої системи соціального управління, соціальних функцій спроможної громади. Функції соціального характеру наступні: соціально-економічна, соціально-побутова, соціально-виховна функція, соціальна інтеграція і комунікація, соціальна демократія.

Риси соціальної організації ОТГ полягають в наступному: ОТГ складається з окремих частин, базових громад; організація ОТГ являє собою одночасно сукупність окремих членів громади і групове членство громад; суверенітет ОТГ обумовлений подвійною підпорядкованістю районній раді та селищній раді; організаційна структура ОТГ включає інститут старост, як представників окремих громад, та центральні органи, що діють в інтересах всієї ОТГ.

Особливістю соціальної організації ОТГ є накладання неформальної традиційної общинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади. Подвійна

якість соціальної організації ОТГ може викликати внутрішню напругу, відчуження та латентний конфлікт.

Отже, ОТГ є сучасною інноваційною, новітньою, соціальною організацією, яка спроможна на селі виконувати функції економічного та соціального розвитку.

Для цілеспрямованого виконання завдань соціального характеру доцільно створювати перспективну програму вирішення соціальних питань пріоритетного характеру.

Висновки до 1 розділу

Процеси децентралізації на селі вивчаються в рамках соціології села. В рамках цієї галузевої соціології вивчається соціальна структура села, соціальні стосунки на селі, ментальність сільського населення, соціальна поведінка в різних сферах способу життя, процеси подолання соціальних відмінностей між містом та селом тощо. Доречно також використовувати положення соціології простору. В рамках цієї парадигми вивчаються питання регіоналізації, зміни соціально-територіальної ідентичності, соціальна мобільність, дослідження положення людини або будь-якого соціального явища в соціальному просторі та інші проблеми соціальної топології. Враховуючи комплексний характер дослідження децентралізації можна позначити цей окремий напрямок досліджень як соціологія децентралізації.

З соціологічної точки зору має значення не сама по собі територія нової громади, а та спільність людей, що утворюється на даній території в результаті об'єднання первинних громад. Територіальний простір громади інтерпретується як її соціальний простір, адже має значення не фізичне вимірювання простору, а соціальне, сукупність соціальних відносин.

В процесі децентралізації виникають соціальні ризики. Слід передбачати ці ризики та створювати механізми нейтралізації, пом'якшення негативних наслідків, знаходити засоби страхування від соціальних ризиків. Соціальними ризиками децентралізації є ситуації, або діяльність, що викликані реформою децентралізації і загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю, існуванню та подальшому розвитку сільської громади і впливають на суспільство в цілому. Одним з ризиків децентралізації є протиріччя між модернізацією та соціальною справедливістю.

В результаті об'єднання відносно невеликих громад у велику, а головне, спроможну громаду, формується новий тип соціальної організації селянства, який за функціями і повноваженнями наближується до підприємства, а деякі ОТГ піднімаються на рівень району. Особливістю соціальної організації ОТГ є накладання неформальної традиційної обшинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади.

Серед соціальних аспектів децентралізації на селі слід зазначити зміни в організації медичного забезпечення та навчання дітей, покращення соціальної інфраструктури та соціального забезпечення. Слід також враховувати соціокультурні аспекти децентралізації.

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1. Правові та нормативні засади децентралізації в сільських громадах

Децентралізація структури владних інституцій забезпечується системою нормативних документів. Нова модель державної влади на місцях передбачає реалізацію таких основних європейських принципів як субсидіарність та фінансова самостійність місцевого самоврядування.

В Україні вперше децентралізація згадується в Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року, у якій зазначалося, що: «не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації» [63].

Розрізняють декілька типів децентралізації.

Територіальна децентралізація – коли центральна влада переміщується на місця. В такому разі, часто змінюється територіальний поділ держави, або окремої її частини. Тобто створюється додаткові ступені територіального поділу, щоб була можливість переміщати владу на спроможні територіальні осередки. Так, українська децентралізація супроводжується створенням так званих спроможних громад, ляхом об'єднання декілька первинних громад. Та частина влади, яку делегує центральна влада на місця переходить не окремим базовим громадам, а об'єднаним спроможним громадам.

Функціональна децентралізація, коли частина функцій центральної влади передається іншим гілкам влади на місця. Так, об'єднаним громадам передається частково право визначати податки, розподіляти бюджет тощо.

Територіальна та функціональна децентралізації тісно пов'язані. Завдяки децентрації влада передає не всі а деякі функції центральної влади і не будь якій території, а визначеній за певними критеріями.

Політична децентралізація «стосується насамперед прямих виборів представників місцевої влади і передбачає нові механізми участі громадян у місцевому самоврядуванні, що в перспективі сприятиме зміцненню демократії» [122]. У виборах голови ОТГ та членів Ради стали приймати активну участь різні політичні сили як місцевого значення (наприклад, партія «Наш край») так і великі парламентські партії. Розклад партійної приналежності членів ради може не співпадати з партійним розкладом парламенту. Партійна система на місцях набуває особливої конфігурації, притаманній саме цій місцевості. Все це ознаки політичної децентралізації.

Адміністративна децентралізація. В Україні склався високий рівень централізації влади. Владна вертикаль сягає до нижчого рівня адміністративно-територіального поділу України, до районів в областях. На рівні району в областях існує дві гілки влади: державна та представницька: Райадміністрація та районна Рада. Голову райадміністрації призначає президент, тож місцева влада в районі підпорядковується центральній владі. Райадміністрації виконують не тільки контрольні, а й управлінські функції, підміняючи собою представницькі органи влади в районі. Це положення суперечить Європейській хартії про місце самоврядування, яку Україна ратифікувала відповідним Законом 1998 року.

Вихід з цього положення може здійснитись завдяки реформі децентралізації. Адже об'єднанні територіальні громади є самоврядними структурами, які мають досить широкі повноваження. Владні органи ОТГ вже можуть звільнитись від опіки райдержадміністрацій та районних рад. Але як фактично складається перерозподіл влади багато в чому залежить від суб'єктивних чинників: особистісних відносин очільників різних гілок влади,

тіньових явищ у районних справах, наявності активістів серед членів громади, що пильнують за діяльністю влади тощо.

Є багато спільного між міським самоврядуванням та об'єднаною громадою.

Відбувається конвергенція принципів, форм міського та сільського самоврядування. На селі воно було традиційно в громаді, в місті його не було, зараз лише формуються зачатки.

Складовими системи місцевого самоврядування є також форми безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення.

Головними завданнями реформування місцевого самоврядування в Україні є розвиток місцевої демократії та модернізація її організаційної основи. Це досягається через розширення можливостей територіальних громад в управлінні питаннями місцевого значення, підвищення здатності органів і посадових осіб місцевого самоврядування реагувати на щоденні потреби населення, налагоджувати співпрацю із ним і організовувати соціально-економічний розвиток відповідних територій.

Перспективним напрямком децентралізації є подальша інтеграція соціально-територіальних утворень та укріплення їх соціальної та економічної спроможності задовольняти соціально-економічні потреби селян. Одним з нових типів об'єднань є агломерації, тобто поєднання міських та сільських громад. За визначенням, агломерації – це система міських і сільських поселень, які базуються на: виробничо-технологічних та трудових міжпоселенських зв'язках; організації освіти і відпочинку населення [210]. Створення потужної мережі агломерацій буде сприяти подальшому подоланню соціальних розбіжностей міста та села.

Слід розуміти, що децентралізація є однією з реформ, які відбувались в аграрній сфері в останні десятиріччя. На селі відбулись значні зміни у економічних і соціальних відносинах. Дослідники з приводу цього відмічають: «В останні роки на селі намітилися і певні позитивні зміни:

- руйнування монополії колективних форм господарства;
- розширення економічної самостійності та свобода вибору форм господарювання відповідно до потреб, інтересів і можливостей індивідів;
- формування ринку землі, усвідомлення значущості землі як капіталу;
- запровадження ринкової свідомості, розвиток підприємливості, підвищення соціальної активності;
- формування ефективного власника-менеджера;
- відновлення фермерських господарств, поява сільської буржуазії» [210].

В той же час під впливом реформ на селі загострилися соціальні проблеми, які стосуються майнової диференціації, певною неадаптованістю значного прошарку сільської спільноти до вимог нових економічних відносин.

В останні десятиріччя склалися несприятливі економічні умови на селі. Це засвідчують дані статистики та соціологічних досліджень. У 2011 року співробітники Інституту Горшеніна провели Всеукраїнське дослідження, присвячене соціально-економічному становищу сучасного українського села. Було опитано 2000 респондентів за репрезентативною вибіркою.

Результати дослідження показали, що сучасне українське село зупинилося у своєму розвитку або деградує, а його найбільші проблеми пов'язані з безробіттям, поганим станом доріг, відсутністю робочих місць для молоді, низькою якістю медичного обслуговування тощо. Також жителів села найбільше турбує зростання цін, зокрема на газ, електроенергію, паливо, низький рівень доходів, нестача грошей, висока вартість медичних послуг, ліків і т. п. Не дивно, що більше половини опитаних заявили, що у їхньому селі вони не можуть забезпечити собі і членам своєї сім'ї гідний рівень матеріального достатку, а земельні ділянки та паї, які є у власності селян, не є джерелом цього достатку.

Майже 70% респондентів заявили, що земля не повинна бути товаром. Чверть опитаних вважають, що їх село деградує. Лише 30% вважає, що їх село розвивається. 44% селян відмітили, що в їх селі знижується чисельність мешканців. Головними проблемами села респонденти відмітили безробіття (56,8%), поганий стан доріг (34,9%), проблему зайнятості молоді (27,5%), низьку якість медичного обслуговування (21,6%), пияцтво, наркоманію (19%).

Респонденти відмітили, що в економічному плані мешканці села існують за рахунок наступних джерел:

- натурального господарства (34,1%);
- заробітків населення в інших містах і населених пунктах (33,5%);
- сільського господарства (32,0%);
- торгівлі (16,0%);
- заробітків населення за кордоном (14,4%);
- приватного бізнесу (12,8%);
- за рахунок близькості до великих міст (10,5%).

Тим не менш 69% селян не хотіли б переїхати з села. І 46,6% вважає, що рівень моралі вище в селі. Ці дані говорять, що на селі залишились культурні резерви позитивного ставлення до села.

Децентралізація не могла би відбутись без фундаментальних реформ, що змінили радянську систему економічних відносин на селі. Децентралізація – є логічним продовження ринкових реформ і направлена на подальше вдосконалення механізмів впровадження соціальної справедливості в суспільстві, яка передбачає створення гідних умов існування селян і подальше подолання соціальної нерівності між містом та селом.

Новий адміністративно-територіальний устрій країни з формальної точки зору потребує певних змін нормативних приписів Основного закону.

Плануючі глибокі перетворення суспільства в частині владних інституцій, реформатори вже на першому етапі очікували посилити організаційну, інституційну та фінансову самоврядованість громад, розширити повноваження місцевих органів самоврядування всіх рівнів, змінити структуру центральної влади. Реформаторські сили зосередили свою увагу на створенні правових інструментів для здійснення запланованих перетворень. З загальної канви політико-реорганізаційного руху вбачається, що значущим важелем реформ є територіальні інтереси місцевих еліт.

Слід зазначити, що у вересні 2015 року законодавчий орган прийняв такі базові для цього процесу закони, що складають правовий механізм децентралізації, а саме: «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи».

Продовжуючи напрям реформування влада, зокрема уряд країни, намітив повністю змінити такі закони, як «Про місцеве самоврядування», «Про муніципальну поліцію», «Про місцевий референдум» тощо, а також внести зміни до інших законодавчих актів України, зокрема регулюючих сферу архітектурно-будівельного контролю, містобудівну діяльність, вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, тощо. Крім цього плануються на рівнях територіальних громад, у рамках децентралізації, також активно здійснювати як правові так і інші заходи щодо змін таких сфер соціального буття, як освіта, охорона здоров'я тощо.

Даний перелік є далеко невичерпним але і він вказує на масштабність цього соціального проекту, що дає можливість констатувати – його втілення змінить уклад життя кожної соціальної групи в Україні.

Деякі автори відмічають критичність сучасного економічного положення більшості громад в Україні, через їх невеликий розмір та дефіцит ресурсів, що обмежує можливість організовувати та надавати органами місцевого самоврядування публічні послуги всім верствам населення, втілювати в життя не тільки крупні соціальні проекти, але й вирішувати невідкладні завдання – ремонтувати школи, дороги і т. ін. [218].

Одним з напрямків вирішення цих проблем стала ідея провести об'єднання територіальних громад на добровільній основі, та надати їм можливість активного співробітництва. Правовим механізмом, що забезпечує втілення в життя цієї концепції, є приписи законів «Про співробітництво територіальних громад» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [181; 175].

Перший нормативний акт сформував організаційно-правові засади синергетики функціонування територіальних громад для забезпечення розвитку територій в соціально-економічній та культурній сферах, покращення життя населення через підвищення рівня якості послуг, що їм надаються. Другий – забезпечує порядок проведення добровільного об'єднання та приєднання до вже об'єднаних територіальних громад сіл, селищ, міст.

Саме принцип добровільності, передбачений п.2 ч.1 ст.2 закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад», за думкою окремих дослідників, став затримувати швидкість реформ [175].

Однак, незважаючи на певні перешкоди, за три роки було створено 835 об'єднаних громад, які охоплюють загалом 34 відсотка від усієї території держави та близько 18 відсотка її населення, що говорить про значні досягнення перебудови [157].

З огляду на правові механізми децентралізації, вважаємо, що суттєвим стимулом процесу об'єднань стало наявність та реалізація приписів вищезазначеного акту про різноманітні форми підтримки центральної влади

громад, бажаючих консолідуватись у єдину структуру. Так, ст. 9 цього закону передбачила зобов'язання держави проводити інформаційно-просвітницьку, організаційну, методичну та фінансову підтримку суб'єктів добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до об'єднаних територіальних громад.

Однією із причин затримання перебудови, на нашу думку, є наявність спротиву створенню ОТГ з боку депутатів місцевих (районних) рад та посадових осіб місцевого самоврядування. Відповідно до положень ст.8 закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» вони позбавляються свого статусу при створенні об'єднаної територіальної громади, а новий представницький орган буде обиратися новим електоратом. Зрозуміло, що деякі налагоджені зв'язки будуть розірвані, перспектива у майбутньому втрачає свої чіткі грані. При таких умовах перевагам громади від злиття протистоїть протилежний індивідуальний та груповий інтерес. Певною компенсацією втрат повноважень частини місцевої еліти є переобрання у нові владні структури ОТГ колишніх керівників районних рад та крупних селищних громад. Цей факт виявлено в результаті даного дослідження.

Слід звернути увагу на деякі соціально-правові прогалини децентралізації. Так, важелем для протидії депутатів громадській ініціативі по добровільному об'єднанню територіальних громад може стати наступні повноваження сільської, селищної, міської ради.

По-перше, надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та рішення про таке об'єднання, згідно ч.3 ст.5, ч.5 ст.7 зазначеного закону, віднесено до компетенції місцевих рад.

По-друге, порядок проведення громадського обговорення пропозицій щодо об'єднання, відповідно ч.4 ст.5, цього закону, також визначається представницьким органом. По-третє, ч.2 ст.7, хоча і передбачає обов'язковість громадського обговорення проектів рішень щодо

добровільного об'єднання громад, які вироблені спільною робочою групою, однак форму і порядок проведення такого обговорення чітко не закріплює, навпаки вказує на можливість застосування альтернативних варіантів – «громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю». Як бачимо, такий припис дає можливість не враховувати думку більшості населення громади.

Поза процесом реорганізації сільських, селищних, міських рад та їхніх виконавчих комітетів, згідно приписам ч.6 ст.8 наведеного вище закону, лишаються і їх кредитори – згоди на об'єднання, реорганізацію, а також врахування їх вимог не потрібно, про що прямо вказується в тексті цієї норми.

З одного боку, це стимул для всієї громади, яка має фінансові проблеми, вирішити їх засобом злиття з іншою громадою. З іншого боку, інтереси кредиторів, які входять до складу громади, можуть бути протилежними і вони всіляко будуть впливати на рішення громади по об'єднанню.

Звернемо увагу на те, що в рамках реформи децентралізації зростає кількість нормативних приписів, формуються нові інститути, складаються міжгалузеві зв'язки в системі всього права. Такі правові явища обумовлюються тенденцією до переміщення деяких функцій центральної влади до місцевої. Завдяки цьому в підсумку перетворень, окрім іншого, постає питання про недостатність на рівні місцевого самоврядування висококваліфікованих спеціалістів, які забезпечують діяльність об'єднаних громад [98, с.37-39].

Існують деякі проблеми узгодженості правового статусу ОТГ з положеннями Конституції. Є думка деяких фахівців, що створення ОТГ не повністю відповідає конституційним приписам, але децентралізація в цілому можлива і необхідна, тому зміни до конституції зараз на порядку денному законодавчої влади [101]. Ключовою проблематикою, яка дискутується у

цьому контексті, стала відсутність у конституційних нормах такого поняття, як «Об'єднана територіальна громада».

Між тим, у статтях 140 та 143 Основного Закону застосовуються поняття «територіальна громада», «громада», а також вказується, що жителі села, селища та міста мають право добровільного об'єднання у громаду. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне доповнити Конституцію України вказівкою на право територіальних громад здійснювати об'єднання між собою або розподіл на відповідні частини як одну із форм їх соціально-економічного розвитку.

Передбачення такого права знімає питання по введення додаткових термінів, котрі лише відображають одну із можливих форм трансформації громад але самі по собі не є універсальними і при зміні соціальної ситуації потребують продовжувати розширювати цей понятійний ряд, що очевидно є зайвим для тексту закону.

Закріплення такого права конституційними приписами з одного боку врівноважує правову систему зняттям протиріч між положеннями законів «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та «Про місцеве самоврядування в Україні», в яких використовується термін «об'єднана територіальна громада» та Конституцією, з іншого боку легалізує на найвищому правовому рівні можливість низової ланки соціуму – громади – бути джерелом трансформації соціуму у рамках правового механізму.

Також, важливим вбачається і закріплення права громади на самостійний розподіл і утворення із однієї громади кількох окремих громад, що на сьогодні ніяк не регламентовано, але потенціал до такого процесу існує у соціальній структурі громад і має тенденцію до свого накопичення.

Привертає до себе увагу і пропозиція створення інституту префектів у системі публічної влади на місцях. Зокрема пропонується наділити префектів повноваженнями здійснювати виконавчу владу у районах і областях та

надати їм право нагляду за додержанням органами місцевого самоврядування конституційних і законодавчих приписів.

Слід звернути увагу на те, що у Франції дана інституція є традиційною владною структурою, започаткованою ще Наполеоном, яка виконує, окрім іншого, особливі контрольні-наглядові функції на регіональному рівні.

Співвідносячи статуси даних інститутів можна впевнитись про схожість лише їх назв та наявності у них контрольних функцій, однак загалом це зовсім різні структури.

Впровадження префектів суттєво посилить президентську владу і одночасно обмежить правомочність місцевого самоврядування, права та свободи громадян, породить проблемні питання у сфері розмежування повноважень різнорівневих органів влади тощо. З цього приводу окремі автори зауважують про недосконалість даного інституту, введення якого не ліквідує проблематику дублювання виконавчої регіональної влади [14, с.6].

Таким чином, розрізняють наступні типи децентралізації: територіальна, функціональна, політична, адміністративна.

У внутрішній диференціації сільської соціально-поселенській структурі завдяки децентралізації та створенню спроможних громад з'являються нові компоненти за критерієм статусу: об'єднана територіальна громада (ОТГ), центральне село, підпорядковані села. При тому, що ОТГ може бути змішаною за соціально-поселенським критерієм, якщо вона об'єднує міста та села.

Розглянуті проблеми вказують на необхідність врахування протилежних інтересів різних соціальних груп при створенні правових механізмів, які забезпечують проведення реформи децентралізації в Україні та необхідності виправлення існуючих законодавчих прогалин. Для забезпечення децентралізації створено низку нормативних документів.

2.2. Ідентичність в об'єднаних територіальних громадах в умовах децентралізації

В процесі об'єднання громад змінюється територіальна ідентифікація мешканців селищ. Тобто вони становляться не тільки мешканцями певного села або селища, а і мешканцями об'єднаної громади, що об'єднала декілька сусідніх, відносно невеликих сіл та селищ. Тож, проблематика зміни територіальної ідентичності є значущою у соціокультурних наслідках децентралізації.

«Ідентичність одна з найважливіших проблем, яка обговорюється, вивчається соціологами. Соціологія як поведінкова наука, прагне виявити детермінанти поведінки людини. Ідентичність і цінності є істотними факторами, які можуть впливати на характер соціальної дії.

Існує декілька трактувань сутності ідентичності. Ми виходимо з самого поширеного в соціології розуміння ідентичності як позначення почуття приналежності людини до певної спільноти. Психологічні трактування цього поняття ми не розглядаємо. Соціологічне розуміння має чітко виражений соціальний характер, так як вказує на соціальну природу людини. Відчуття людини приналежності до певного співтовариства робить її на ментальному рівні соціальною.

Общинна психологія селянина особливо чітко прив'язує людину до найближчого сусідського співтовариства завдяки общинному принципу: один за всіх і всі за одного. Общинна свідомість, незважаючи на розвиток цивілізації і процеси модернізації, найдовше зберігається в сільському співтоваристві. Тому у селянському середовищі має велике значення ідентифікація з громадою. Для селянина важливо хто ті, за кого ця людина приймає на себе відповідальність і, хто ті, хто приймає на себе відповідальність за цю людину.

Децентралізація, яка супроводжується зміною меж сільської громади, породжує проблеми зміни ідентичності. Виникає проблема формування сприйняття нової спільноти об'єднаної громади ідентом для сільської людини. Конфігурація ідентичності людини визначає межі її соціальної відповідальності. Якщо об'єднана громада не відчувається селянином власне громадою в соціально-психологічному, а не формальному, організаційно-юридичному сенсі, то не виникне почуття відповідальності за спільну діяльність. Важливий реальний статус громади на феноменологічному рівні, а не тільки на формально юридичному. Значущість соціальної самоідентифікації наголошується на теоретичному рівні, але теорія не може підтвердити або спростувати реальну наявність цієї ідентичності. Виявлення реального стану нової ідентичності в певній мірі може бути здійснено емпіричним шляхом.

Слід врахувати, що зміна ідентичності не є швидким процесом. Не може зміна меж громади негайно вплинути на ідентичність. Має пройти якийсь час, накопичитися досвід спільної діяльності, з'явиться реальне підтвердження відповідальності громади за добробут людини, щоб нова ідентичність сформувалася і зміцніла. Емпіричні дослідження в певній мірі фіксують стан ідентичності на момент дослідження. Цілком можливо, що з плином часу стан ідентичності зміниться. Це піднімає проблему моніторингу ідентичності, який допоміг би відстежувати динаміку змін цього явища» [89, с.7].

Слід розглянути на теоретичному та емпіричному рівнях проблематику ідентичності в умовах початкового етапу об'єднання територіальних громад в Україні.

Проблематиці ідентичності серед закордонних соціологів приділяли увагу Т. Парсонс [249, с.19], П. Бурдьє [27, с.47], Е. Еріксон, М. Кастельс, З. Бауман, У. Бек, І. Кон [119, с.324], Д. Ядов [241, с.592] та ін.

Серед українських соціологів проблеми ідентичності у сучасній Україні розглядали Л. Аза, В. Андрущенко, Е. Афонін, О. Вишняк, Є. Головаха, В. Євтух, М. Козловець, Н. Костенко, С. Макєєв, С. Оксамитна, А. Ручка, Н. Черниш, М. Шульга, М. Юрій та ін.

На проблеми ідентичності в умовах децентралізації звертається увага у доповіді Українського незалежного центру політичних досліджень «Децентрализация в Украине достижения, надежды и опасения» [58].

Ідентичність дозволяє людині бути особливою і відчувати єдність з іншими. Людина своєю ідентичністю набуває соціальні позиції індивіда, українця, мешканця Запорізького краю, певного села чи селища і т. ін. Це її соціальна адреса, координати в соціальному полі. Це критерій, за яким людина знаходить схожих на неї і відрізняється від інших. Сприйняття себе мешканцем ОТГ – це різновид локальної, соціально-просторової, територіальної ідентичності.

«Ідентичність множинна та ситуативна. Певні ситуації актуалізують у індивіда один з фрагментів ідентичності: у гендерному відношенні він – чоловік, в національному відношенні він – українець, в політичному він – демократ тощо. Тож та ідентичність стає провідною для індивіда, яка прив'язана до конкретної ситуації, життєва значуща для людини. Так, війна актуалізує регіонально-етнічну ідентичність, об'єднання громад актуалізує ідентичність зі своєю громадою. Немає якоїсь найважливішої ідентичності, а є важливі ситуації, які актуалізують відповідні ідентичності.

Ситуативна ідентичність супроводжує людину постійно, даючи їй можливість адекватно відповідати на виклики соціального оточення.

Ідентичність наділяє людину цінностями, ролями, відносинами, розрізненням своїх і чужих. Разом з ідентичністю людина набуває ворогів і друзів, ідеологію і вождів, правила поведінки і систему заохочень-покарань. Ідентичність породжує відповідальність за долю групи, до якої людина відчуває свою приналежність.

Ідентичність надає людині соціальну визначеність, конкретність. Вона вже не просто людина взагалі, а конкретний соціальний індивід, член певного співтовариства. Чим більшою мірою людина стверджується в своїй ідентичності, тим більше соціально зрілою вона стає.

Щоб поміняти свою ідентичність треба зрестися колишньої, ризикуючи втратити певні соціальні орієнтири. Зміна ідентичності може стати поштовхом до аномії.

Може існувати нав'язана ідентичність. Іноді виникає феномен примусу до ідентичності, коли людину примушують вважати себе членом певної спільноти. Тобто людина не завжди добровільно зараховує себе до певного співтовариства. Зміна статусу первинної громади в наслідок децентралізації може сприйматися як нав'язування нової ідентичності. Наприклад, людина ідентифікується іншими як член громади ОТГ Широкіно, а не як мешканець Чапаєвці. Хоча сама людина ще не сприймає себе як члена ОТГ. Тепер на питання: «Звідки ви?» людина може (обставини спонукають до того, що це треба) говорити, що вона з громади Широкіно, а не мешканка Чапаєвці.

Набуття ідентичності відбувається в процесі соціалізації. Ідентичність динамічна, мобільна. Соціальна мобільність спонукає людину змінювати ідентичність.

Ідентичність навантажена цінностями, змістом, відносинами. Знаходячи нову ідентичність людина знаходить новий світогляд. Можна не тільки пасивно зарахувати себе до якогось співтовариства і засвоїти його цінності, а й активно впливати на ідентичність цієї спільноти, розвиваючи її цінності і збагачуючи її зміст. Ламання, зміна ідентичності може стати соціальною травмою.

В результаті децентралізації ідентичність повинна бути змінена від жителя села, до жителя ОТГ, об'єднаної громади, де центром може бути не село суб'єкта, а інше село, або селище. У сферу «ми» потрапляють і жителі тих населених пунктів, які раніше не охоплювалися займенником «ми». Така

трансформація ідентичності може сприйматися як насильницьке трошіння ідентичності, як нав'язування іншої ідентичності. Опитування показують, що жителі центрального села сприймають інші села ОТГ більш позитивно, ніж жителі цих сіл сприймають центр. Тут морально-психологічні якості (досада, заздрість та ін.) побуджують сприймати як примус чуже вважати своїм. Ці процеси можуть бути описані в категоріях соціальної або соціально-психологічної травми. Процес розширення ареалу ідентичності від свого села до меж ОТГ може викликати відчуження, відторгнення нової конфігурації ідентичності.

Змінюється також групова ідентичність і цей процес відбувається нерівномірно. Темпи і глибина таких трансформацій залежить від соціального становища, віку, гендерної приналежності та інших чинників. Більш лабільна установка у людей з більш високою освітою, молоді, людей, що займають статусні позиції сільської інтелігенції» [89, с.8-9].

Далі звернемо увагу на общинну свідомість, тісно прив'язану до власності на землю та інше спільне майно. Згідно законодавчих норм у разі об'єднання всіх територіальних громад одного району в одну об'єднану територіальну громаду все майно розміщених на її території сіл, селищ, стає комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, а пов'язані з таким майном права та обов'язки переходять до об'єднаній територіальній громади [175]. Цей факт значною мірою впливає на формування нової ідентичності.

Це теоретичне положення підтверджується емпіричними даними. Характер територіальної ідентичності в умовах ОТГ ілюструють дані таблиці 2.1. Як видно з таблиці, більша частина респондентів (73%) відчувають себе членами громади свого села. Однак членами громади ОТГ відчувають себе значно менша частина респондентів (55%).

Таблиця 2.1

**Характер територіальної громадської ідентичності в умовах ОТГ
(в % від числа опитаних N = 778)**

Запитання	Так	Так, але не зовсім	Ні
Чи відчуваєте Ви себе членом громади свого села?	41,7	31,1	27,2
Чи відчуваєте Ви себе членом громади ОТГ?	24,9	30,4	44,7

Більш показові дані щодо частки відчуженців, тобто тих мешканців села та ОТГ, хто не вважає себе членом громади. Відносно села таких 27%, а відносно ОТГ – майже в 2 рази більше (45%).

Соціальним фактором децентралізації є формування нової базової структури місцевого самоврядування - об'єднаної територіальної громади.

Виникає новий вид домінування – в середині субрегіону, в певному районі області. Велике, впливове село набуває інституційного закріплення свого провідного становища в субрегіоні. Це піднімає статус жителя, даного села/селища, але і породжує відчуття неповноцінності, приховану ворожнечу, заздрість і відчуження у жителів інших сіл.

Раніше домінував районний центр. Це сприймалося природне. Районний центр більше за розміром, в ньому міські будинки, міський спосіб життя і він по праву і справедливості сприймався головним. Але зараз таке ж село, ставши головним може викликати ворожнечу з боку інших сіл, як до вискочки, як до випадкової і тому несправедливій перевазі. Це породжує локальний конфлікт, недовіру [96, с.89-90].

Процес зміни ідентичності супроводжується супротивом. Значна частина членів ОТГ з не центральних сіл не бажають вважати себе членами об'єднаної громади. Тобто громада ОТГ для майже половини її членів є симулякром (пустим поняттям), тобто тільки словом, яке не наповнено

змістом. Це тягне за собою низку наслідків, перш за все відсутності відповідальності за долю громади, відсутності почуття згуртованості.

Громада лишається ефекту емерджентності тобто за великим рахунком лише механічним об'єднанням людей, формальною групою. Дані положення ілюструють наступні емпіричні дані.

Таблиця 2.2

Відповіді на запитання: «Що для Вас важливіше: приналежність до громади свого села чи громади ОТГ?» (в % від числа опитаних N = 778)

Важливіше до села	Важливіше до громади ОТГ	Однакове значення
35,5	12,8	51,7

Частка респондентів, для яких приналежність до свого села важливіше ніж приналежність до ОТГ, маже в три рази більша (відповідно 36% та 13%). Хоча відбуваються процеси розмивання громади та ідентичності до неї.

Для половини респондентів приналежність до свого села та ОТГ має однакове значення. Серед них більшість тих, хто не відчуває ідентичності ні з ОТГ ні з селом. Більш того, до центрального села ОТГ інші мешканні починають відчувати негативне відношення. Для значної кількості членів ОТГ створення нової спільності породжує не почуття згуртованості, а почуття незадоволення, відчуження, відторгнення. Це явище ілюструють таблиці 2.3 і 2.4.

Як бачимо з наведених даних, ставлення до нецентрального сіл після утворення ОТГ маже не змінилося. Негативне ставлення, яке до ОТГ становило 14%, після утворення ОТГ стало 20%. А до головного села ставлення змінилось відчутно. До утворення ОТГ негативне ставлення було у 16% (тобто майже так саме як до інших чужих сіл), то після утворення ОТГ негативне ставлення проявляється вже у 30% респондентів.

Таблиця 2.3

**Відношення до головного села до і після утворення ОТГ
(в % від числа опитаних N = 778)**

Запитання	Нейтрально	Позитивно	Не зовсім позитивне
Як Ви відносилися до головного села до утворення ОТГ?	57,1	27	15,9
Яке склалося у Вас відношення до головного села після утворення ОТГ?	48,3	22,9	28,8

Таблиця 2.4

**Ставлення до інших сіл до і після утворення ОТГ
(в % від числа опитаних N = 778)**

Запитання	Нейтральне	Позитивне	Не зовсім позитивне
Яке склалося у Вас ставлення до інших сіл до утворення ОТГ?	59,4	26,2	14,4
Яке склалося у Вас ставлення до інших сіл після утворення ОТГ?	58,3	21,9	19,8

Це стало не просто інше село, а таке, яке відчувається мешканцями інших сіл, що має переваги, не за рахунок кращих якостей, а за рахунок наближення до керівництва а значить і має переваги у процесі розподілу загальних коштів ОТГ. Таке відчуття може підкріпляться фактами. З'явився с новий критерій нерівності, за фактом приналежності до центру громади.

«Громада є соціально-просторовим або соціально-територіальним утворенням. Отже дискурс соціології простору може бути застосований для методологічного підґрунтя аналізу соціально-територіальної ідентичності. В результаті об'єднання громад формується нова територіальна ідентичність,

точніше, повинна формуватися. Реальні зміни ідентичності можуть бути виявлені завдяки соціологічним дослідженням.

Трансформація ідентичності здійснюється при дотриманні деяких принципів. У разі об'єднання громад немає елемента зміни культурної ідентичності, так як остання має справу з приналежністю до етносу.

Так, відповідно до букви закону, не можуть об'єднуватися громади з різним за етнічною ознакою населенням. Тобто болгарське село не може об'єднуватися в єдину громаду з селом, де проживає більшість етнічних українців. Інакше може статися несумісність територіальної і етнічної ідентичності, що може породити внутрішні конфлікти» [89, с.9]. Закон свідчить: «при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади» [175].

«Об'єднання громад повинне здійснюватися з додержанням демократичних принципів, серед яких важливими є самоврядування, дотримання закону, свобода особистості. Свобода передбачає добровільність, врахування особистих інтересів, а також відповідальність. Відповідальність не існує без свободи» [89, с.10]. Отже, виходячи з демократичних засад при об'єднанні первинних громад діюче законодавство зобов'язує дотримуватися наступних принципів: 1) конституційності та законності; 2) добровільності; 3) економічної ефективності; 4) державної підтримки; 5) повсюдності місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності [175].

«Якщо процес об'єднання буде сприйматися людьми як зовнішнє нав'язування, змінам ідентичності буде створюватися серйозна перешкода. Можливо руйнування і тієї ідентичності, яка була. Якщо за сусідською громадою немає власності, юридичних прав, а нова громада не сприймається як громада в її традиціоналістському розумінні, то людина позбавляється

будь-якої традиційної ідентичності, а залишається тільки територіальна, тобто прив'язана тільки до території, позбавленої її соціокультурної складової.

Поняття «грумада» вимагає термінологічного розрізнення. Можна розрізнити традиційну грумаду і модернізовану грумаду. Традиційна грумада наповнена общинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, а модернізована грумада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним. Це проміжний стан, гібрид грумади і суспільства. Люди будуть прагнути приписувати модернізованій грумаді риси традиційної. Наскільки це вдасться – питання часу і конкретних умов. З іншого боку, люди будуть поступово звільнятися від сприйняття своєї грумади на колективістських засадах і формувати в собі риси модерної особистості, вільної, без прив'язки до сусідських зв'язків.

В традиційній грумаді певною мірою має значення тотожність людини зі своїми предками, з місцем де покоються батьки. Даний аспект психологічної прив'язаності до своєї території для модернізованої грумади не існує.

Традиціоналістська ідентичність члена традиційної грумади примордіальна, вона не вибирається, а успадковується. У членів об'єднаної грумади може формуватися не примордіальна, а нова ідентичність, яка не успадковується, а конструюється на основі інших принципів: спільності адміністративно-територіальної підпорядкованості, загального глави грумади і інших формальних, а не культурних ознак.

Зміна ідентичності під впливом реформ є частиною ширшого і глибшого процесу модернізації села. Модернізація почалася в Україні пізніше і охопила меншу частину суспільства, ніж в розвинених країнах. Україна відноситься до категорій країн з запізнілою модернізацією. При тому, що різні сегменти суспільства в різному ступені підпали під вплив модернізації і постмодернізації, в Україні поряд з компонентами модерну,

другого модерну і постмодерну, зберігаються в значній мірі властивості традиційного суспільства. Основні осередки традиціоналізму розташовується в сільській місцевості і носіями його є селяни. Слід констатувати, що модерний компонент представлений в промислових містах, а постмодерний – в мегаполісах.

Як відомо, до процесів модернізації відносяться індустріалізація, руйнування сусідської громади, урбанізація, підвищення культурного рівня населення, секуляризація, формування масового суспільства, залучення населення до політичного життя та ін. Крім позитивних наслідків, модернізація має і негативні наслідки. Слід зазначити, що децентралізація сприяє ослабленню обцинних зв'язків. Ідентичність в традиційному суспільстві більш стабільна, хоча в сучасних умовах вона також схильна до змін. Особливо сильно вплинула на трансформацію ідентичності реформа децентралізації» [89, с.9-10].

Ф. Барт розглядає ідентичність як один із способів конструювання кордонів між групами [11, с.17]. У зв'язку з об'єднанням громад змінюється конфігурація кордонів ідентичності. Послаблюється значимість кордонів свого селища і збільшується значення віддалених кордонів, які окреслюють простір об'єднаної громади. Якщо не відразу, то з плином часу, спільність економічного життя членів об'єднаної громади буде зміцнюватися і переходити з формальної в реальну спільність. Адже відповідно до закону, як вже зазначалось вище, все майно об'єднаної громади, куди входить майно окремих поселень, є спільною власністю ОТГ [89, с.10].

Запорізька область на сьогодні вже створила 52 ОТГ, які займають 63% від загальної площі її території і має лише 13% жителів територіальних громад, що ще не об'єдналися; Дніпропетровська область нараховує 63 ОТГ, які займають 54% її площі і всього 10% жителів ТГ, що ще не об'єдналися; Харківська область має 17 ОТГ, розташовані на 17% від її загальної площі і 29% жителів ТГ, що ще не об'єдналися. Співставлення цих даних з

аналогічними показниками у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській областях говорить про їх відставання у здійсненні реформ. Наприклад, у Львівській області 40 ОТГ займають лише 22% території, а кількість жителів ТГ, що не прийняли участі у реформі, дорівнює 41%; Закарпатська область має всього 6 ОТГ, які охоплюють 4% площі області та 73% жителів ТГ, що не об'єдналися; Івано-Франківська область характеризується 30 ОТГ, які розташовані на 23% території регіону та 49% жителів ТГ, які не прийняли участь у процесах об'єднання [186]. Як бачимо навіть найменша кількість ОТГ на Харківщині, в порівнянні, зокрема, з кількістю ОТГ на Львівщині, охоплює значно більшу кількість жителів громад. Можна наводити і більш детальні показники процесу децентралізації, однак вважаємо, що в цій дискусії це недоречно, достатньо звернути увагу на офіційний рейтинг щодо формування ОТГ, станом на грудень 2018 року у якому аутсайдерами є Львівська і Закарпатська області (19 і 24 позиція), щоб засвідчитись у відсутності якого-небудь супротиву реформі на Сході України і навпаки прослідкувати на Заході тенденції її ігнорування, а в деяких випадках і поширення актів протидії їй з боку місцевого населення [89, с.12]. В цьому контексті звернемо увагу на інтерв'ю Т. Татарчук, яка працює директором Чернівецького Центру розвитку місцевого самоврядування і безпосередньо бере участь у втіленні планів з реконструкції територіальних громад. Слід відзначити, що Чернівецька область у рейтингу з децентралізації займає 7 місце, тобто є достатньо успішним регіоном, між тим Т. Татарчук наголошує, що подальші спроби добровільного об'єднання громад не мають перспектив, у зв'язку з чим вона пропонує перейти до «адміністративного етапу, який би передбачав, що добровільне об'єднання має відбутися відповідно до перспективного плану». Описуючи існуючі проблеми у сфері об'єднання громад вона зупинилась на наявності спротиву та саботування перебудові влади з боку райрад, райдержадміністрацій і лідерів громад, а також акцентувала увагу на розповсюдженні у громадах остраху втрати діючих

структур, установ та майна, управління якими в наслідок децентралізації перейде до ОТГ [213].

Таким чином, слід зазначити наявність певних успіхів у перебудові місцевого самоврядування у східних областях країни, зокрема у Запорізькій області, що на нашу думку зумовлено збільшенням модернової компоненти ідентичності громад. На відміну від цього у західних регіонах вочевидь панує традиціоналістська складова ідентичності у сільських громадах, що обумовлює затримання процесу децентралізації.

Фактичне існування проблематики трансформації ідентичності, в умовах створення та функціонування ОТГ ставить питання про необхідність виявлення сутності факторів, які стимулюють це явище і його змістову наповненість. У зв'язку з цим слід відзначити, що у контексті соціологічного дискурсу розуміння природи перетворення ідентичності слід відзначити ще три аспекти [89, с.13]. По-перше, це обумовлення трансформації ідентичності соціальною, економічною і символічною кризами, які поширюються у країні і винищують або спотворюють усталену модель «ми» [247, с. 219]. По-друге, це визначення різноманітних складових перебудови ідентичності, а саме: послаблення міжпоколінної трансмісії, обумовленої емансипацією індивіда; кризою стабільності, що витискається варіабельністю та мінливістю; занепадом моральності і практицизму; послабленням дії нормативних регуляторів [248, с.183-186]. По-третє, зміна моделі ідентичності кардинально реконструює характер соціальних зав'язків: у процесі їх розширення, вони стають слабкими та гнучкими; не надто тісними та не надто тривалими, між тим не короткостроковими [254, с.288-289].

Проведеним дослідженням встановлено, що на сьогодні структурно процес формування об'єднаних територіальних громад характеризується в цілому однаковими регіональними тенденціями, обумовленими більш-менш рівнозначною обцинною свідомістю всього сільського населення країни. З'ясовано що, децентралізація в Україні, зокрема саме створення ОТГ, буде

мати своїм наслідком руйнування традиціоналістської ідентичності людини, яка проживає у сільській місцевості, стирання общинного змісту міжособистісних відносин шляхом ослаблення общинних зв'язків, що в свою чергу ставить питання про майбутню ефективність системи місцевого самоврядування, механізм якої будується. В цьому контексті пропонується розрізнати традиційну громаду і модернізовану громаду. Враховуючи наповнення традиційної громади общинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, слід говорити про те, що модернізована громада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним, відповідно вона охарактеризована категорією проміжного стану, гібриду громади і міського співтовариства.

2.3. Ментальність мешканців села як соціокультурний чинник децентралізації

Реформа децентралізації є проявом та результатом соціальних протиріч між запитом нового рівня економіки та соціально-економічних відносин в аграрній сфері та ментальними соціокультурними матрицями сільського соціуму. Протиріччя між менталітетом селян та інституційними змінами викликає напругу, подолання якої за рахунок соціальної активності акторів зумовлює появу нових соціальних відносин [92, с.11].

Специфіка сучасної України полягає в тому, що суб'єктивні, соціокультурні чинники (ментальність, соціальний характер, соціальна культура та мораль) можуть бути більш впливовими, ніж інституційні, нормативні, законодавчі чинники.

Одним із інтегральних соціокультурних чинників є ментальність, глибинна соціальна культура українського селянства. При тому слід

враховувати, що існують відмінності у ментальності західних і східних селян, одні з них ближчі до Європи, інші ближчі до східно-слов'янського етносу [100, с.15].

Словникове визначення ментальності наголошує на тому, що це «спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи до навколишнього світу, це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому» [30, с.659].

Т. Наумова зазначає: «Вплив менталітету явно можна простежити практично у всіх сферах людської активності: він визначає більшість норм і стандартів соціальної поведінки, формує багато стереотипів і бажані реакції на реалії буття <...> поняття ментальності, або менталітету, успішно може бути використано у вивченні і поясненні масових соціокультурних процесів » [152, с.67].

Наведемо більш розгорнуте визначення ментальності, яке перелічує більше чинників та наслідків цього соціокультурного феномену. Це «цілісна система образів, уявлень, ціннісне-сміслових утворень і своєрідних правил життя, які стимулюють та регулюють найбільш доцільний в даних культурних і природних умовах тип поведінки. Вона відображає духовний світ людини або соціуму, епохи або етнокультури. Ментальність виявляється в умонастрої, світосприйнятті, нормах, цінностях, принципах виховання, сімейних засадах, ставленні до природи і т. ін.» [136, с.133].

Менталітет є узагальненням специфічного соціокультурного комплексу засобів сприйняття світу, соціальних відносин та інститутів, дає пояснення специфіки різних типів соціальних практик, спілкування, діяльності.

Менталітет обумовлює способи проявів діяльності соціальних груп, особливості поведінки людини, що належить до визначеного соціуму, етносу, соціальної страти.

А. Пелипенко дав влучну характеристику ментальності «як згорнутий в стійко відтворюваних когнітивних структурах геном культурної системи, його психічну квінтесенцію» [166, с.14].

Менталітет акумулює особливості культури, задає культурні сценарії соціальної дії. Реакція селян на реформи, що викликані децентралізацією, певним чином формується під впливом компонентів ментальності: ціннісно-сміслових утворень, звичних правил життя, способів ведення господарства, уявлень про належні відносини з владою, зі своєю та сусідською громадою.

В разі різкого дисонансу між ментальними якостями та проявами, що викликані реформами, виникає латентний супротив переминам, відчуження від нових структур влади та інституцій. Отже, слід зіставити типові риси та якості ментальності селян з тими явищами, що супроводжують реформу децентралізації. Селяни мають ментальність іншу ніж городяни [100, с.16].

Дослідники відмічають, що «Соціокультурна відмінність ментальностей обумовлено тим, що в силу високого рівня соціальної динаміки і мобільності місто розвивається як простір культурної та інноваційної активності, а село – як простір стабільності, збереження і трансляції в поколіннях традиції. Звідси – соціокультурна гетерогенність міста і гомогенність села» [21].

«За визначенням, ментальні якості є інертними, вони з запізненням реагують на зміни. Має значення наскільки швидко відбуваються зміни, щоб ментальність встигала адекватно реагувати на реформи.

Тож менталітет може стримувати перемини, надавати їм негативний зміст. Але не всі компоненти ментальності українського селянства є консервативним за своїм характером. В ментальності містяться такі елементи, що можуть сприяти переминам. Тож вплив ментальності на процеси децентралізації може бути як конструктивним так і деструктивним. Отже в процесі управління реформами слід нейтралізувати ментальні

негативні чинники та сприяти виявленню позитивних ментальних чинників» [100, с.16-17].

Н. Губанов звертає увагу на динаміку інноваційних ментальних особливостей, виокремлює в ній декілька етапів. «У процесі генезису інноваційних ментальних особливостей виділяють 4 етапи:

1) стимулювання інновацій – творчі особистості свідомо чи несвідомо приймають суспільне замовлення на вирішення актуальної екзистенціальної проблеми і приступають до творчого пошуку;

2) створення інноваційних смислів культури;

3) конкурс продуктивності і ментальної прийнятності новацій; згода з новою ідеєю і її поширення залежать від ментальної готовності мас, а не тільки від її ефективності;

4) входження ідеї, що перемогла, в соціальну практику, завдяки чому виникають нові види діяльності і нові професії» [46, с.39].

Дослідник доречно відмічає, що спочатку ментальні відмінності відбуваються в окремих особистостях, які виступають у якості лідерів перемін. Потім під впливом цих осіб, що мають морально-психологічний авторитет та вплив на оточуючих, ментальні зміни відбуваються в соціальному середовищі і згодом охоплюють більшість населення [46, с.41]. Тобто для успіху реформ необхідні харизматичні першопроходьці, без яких вірогідність реальних перетворень дуже невелика. Найбільш оптимально, щоб такими лідерами були голови громад, старости, члени сільради. В цьому випадку формальне і неформальне лідерство збігається, що є запорукою підсилення, підтримки інституційних змін суб'єктивними чинниками. В соціальних мережах, на сайтах об'єднаних громад саме керівництво ОТГ частіше за все виступає у якості агітаторів реформ не лише словом, а і ділом, звітуючи про успіхи децентралізації в їх громадах.

Нові відносини та норми не зразу і не повністю впроваджуються в соціальне середовище громад. Відбувається двосторонній, взаємний процес

адаптації нововведення до існуючих умов і поступова зміна цих умов під впливом реформ. «Формою відбору новацій є внутрішньо культурний діалог як умова розвитку будь-якого соціуму; такий діалог виробляє становлення будь-яких новацій – ідей, цінностей, ритуалів і звичаїв, технологій, відбувається модифікація новації і адаптація до особливостей культури даного суспільства» [46, с.49-50].

На наш погляд під впливом реформ змінюється не ментальність селян сама по собі, а динамічні її проявлення, однією із яких є соціальна культура. Нові риси соціальної культури селян можуть увійти у суперечність з соціальними відносинами, що існують [100, с.17]. На думку О. Ахієзера, така суперечність створює конструктивну напругу, яка долається соціальними практиками реформаторів [7, с.141]. Саме завдяки такому механізму відбуваються соціальні перетворення. Виникають нові соціальні відносини, які у більшій мірі відповідають запитам розвитку села. Змістом таких відносин є відносини громад, що об'єдналися. Це є групові відносини громад та індивідуальні відносини окремих членів громад, що об'єдналися. Виникають також нові соціально-економічні відносини ОТГ з владою, як центральною так і місцевою. Русійним чинником таких перемін у відносинах є зміни у системі оподаткування, формування бюджету громад та збільшення самостійності у фінансове-господарських рішеннях громади [100, с.17-18].

Н. Губанов, посилаючись на О. Ахієзера, зазначає наступне: «Якщо відбувається розв'язання суперечності між інноваційними особливостями менталітету та соціальними відносинами, то соціум піднімається на вищий щабель своєї динаміки» [46, с.50-51]. Отже, створення ОТГ та децентралізація лише тоді буде означати нову ступень у розвитку аграрних відносин, коли ці явища займуть своє місце у соціальній культурі селян та стануть стабільними, тобто отримують соціокультурне підґрунтя.

О. Ахієзер доцільно звертає увагу на необхідність дозувати нововведення. За його термінологію «шаг новизни» повинен бути

пропорційним можливостям соціуму адаптуватись до змін без порушення його стабільності [6, с.29-30]. У випадку реформи децентралізації вимогам дозування нововведень та випробування його можливих наслідків створення ОТГ спочатку здійснювалось в обмеженій кількості, темпи їх створення були повільними. І лише на третій рік масштаби створення ОТГ значно збільшились.

Менталітет має низку функцій, які обумовлені його соціокультурною природою. В літературі визначають такі функції менталітету: забезпечення єдності та солідарності соціальної спільноти, самоідентифікації носіїв загальної ментальності, регулювання процесу змін. Регулювання має дві підфункції. Одна з них забезпечує спадкоємність у суспільних змін, а інша сприяє змінам за умови змін у ментальності [100, с.18].

Емпірично ментальність досліджувати складно, адже це поняття немає чіткого визначення та чітких меж ознак. Тому емпіричне дослідження ментальності має дещо умовний характер та обмежується кількома параметрами.

В нашому емпіричному дослідженні ментальність операціоналізувалася за наступними параметрами: традиційне – модерне суспільство, громада – формальна спільнота, соціалістичні – ринкові погляди, песимістичний – оптимістичний настрій.

Результати опитування показують наступний ментальний профіль селянства.

Традиціоналізм переважає над модерними інтенціями: співвідношення відповідей на пункт «Потрібно підтримувати традиційні порядки, які давно склалися» в два рази частіше за відповідями на пункт «Швидкі, корінні зміни поліпшують наше життя» більше ніж в два рази (відповідно 25% та 11%).

Відома така риса ментальності селян як *застережливість*. Дані опитування фіксують цю рису досить відчутно: пункт «Потрібно не

поспішати з реформами. Спочатку потрібно все перевірити, переконатися, що не буде гірше, і тільки потім міняти» відмітили 40% респондентів.

Один з важливих принципів колективізму громади: «один за усіх, а всі за одного» підтримує небагато селян, що свідчить про розмивання традиційної громади, про що наголошують багато наукових джерел. Пункт: «принцип відношень в громаді: один за усіх, а всі за одного» підтримує лише 13% респондентів. Більше всього таких серед людей похилого віку та середньою освітою, а менше всього серед молоді та людей з вищою освітою. Але і індивідуалізм підтримує дуже мало селян. Пункт «кожен сам самостійно повинен вирішувати свої проблеми» відмітило лише 4% респондентів. Найчастіше цей пункт відмічали молоді респонденти.

Соціалістичні погляди поділяє значна кількість селян. Пункт: «Шкода, що розпустили колгоспи» відмітило 22% респондентів. Тоді як пункт, що свідчить про ринкові погляди (Потрібний закон про продаж землі в приватну власність) відмітило лише 4%.

Співвідношення оптимізму та песимізму в більшій мірі виходить в сторону песимізму. Про це свідчать відповіді на пункти «Важко селянинові вижити в сьгоднішніх умовах» (35%) та «Поступово життя на селі налагоджується» – лише 5%.

Риси ментальності впливають на відношення до реформ. Реформи більше підтримують ті респонденти, які поділяють ринкові погляди, оптимістично налаштовані. Реформи менше підтримують ті респонденти, які відрізняються консерватизмом, застрєжливістю. Оскільки виявилось менше тих, хто поділяє ринкові погляди та оптимізм, то і підтримують реформи в цілому менше.

Ми вважаємо, що крім такого глибинного, майже незмінного, кумулятивного соціокультурного чинника як ментальність слід враховувати більш динамічний, притаманний даному конкретному соціуму чинник, яким є соціальна культура [100, с.18].

Соціальна культура за словниковим визначенням – «це тип культури, який призначений забезпечити взаєморозуміння та взаємодію членів колективу, які направлені на виживання цього соціуму та його розвиток» [201]. В американській соціології поняття соціальна культура використовуються досить широко. Навіть у підручнику з соціології для коледжу є глава за назвою «соціальна культура».

Розглядають соціальну культуру різних соціальних груп та етносів. Соціальна культура – це «Складний набір значень, звичок, цінностей і поведінки, прийнятих однією або кількома соціальними формаціями» [201].

І. Мерзлякова зазначає, що поняття «соціальна культура» увійшло в науку нещодавно, тож у сучасному суспільствознавстві ще немає його загальновизнаного визначення. Сьогодні перед вченими постає надзвичайно складне завдання коректного філософського, культурологічного і соціологічного визначення поняття «соціальна культура» [146, с.98].

Автор вважає, що на рівні суспільства соціальну культуру можна розглядати як спосіб організації соціуму, його функціонування та розвитку, як самостійну сферу культурного буття, в якій закладені способи організації і механізми здійснення спільного життя і діяльності людей. Соціальна культура включає в себе певні форми організації суспільного устрою, механізми соціального управління і регулювання, моральні і правові норми, соціальні інститути, організації і установи для впорядкування і регламентації спільної життєдіяльності [146, с.99].

А. Фурман і О. Морщакова визначають соціальну культуру як поліфункціональний феномен у життєдіяльності суспільства, інструмент формування людських цінностей і настановлень, засіб інтеграції повсякденного співжиття груп, етносів і націй, активний стимулятор толерантності, компетентності і творчості. Соціальна культура фіксує не лише процес повсякденного міжлюдського спілкування, а й унормування та гармонізації конкретної поведінки, діяльності та вчинків. Її змістове

наповнення становлять знання, смисли, цінності, норми, поведінкові реакції, врешті-решт спосіб життя людей як суб'єктів соціальної взаємодії, інтегрованих у простір сучасної глобальної комунікації [225, с.25-26].

«Соціальна культура селян є конкретним вираженням, варіативним проявленням ментальності українського селянства, що притаманне даній громаді в певній місцевості. Соціальна культура змінюється у більш широкому діапазоні, ніж ментальність і дає можливість виявляти специфіку конкретного соціуму без відсилання до глибинних архетипів, якими навантажена ментальність. Соціальна культура детермінована не тільки ментальністю, а і особливостями традицій, соціального характеру, соціально-демографічними характеристиками та іншими соціальними та соціокультурними чинниками, що притаманні конкретній громаді.

Однією з рис ментальності селян є традиціоналізм, консерватизм. В соціальній культурі ці риси конкретизуються у соціальних практиках збереження сталих форм соціальних відносин, способу життя, технологій господарської діяльності тощо. Консерватизм по різному проявляється у різних суб'єктів соціальних відносин на селі: селян, фермерів, місцевій владі тощо.

Реформі децентралізації доводиться стикатися з проявами традиціоналізму. Надмірне намагання зберегти звичні стандарти соціальної культури може мати негативне значення, приводити до деструктивних явищ. До таких звичних стандартів можна віднести позаринкові методи конкуренції в аграрному бізнесі, намагання перешкодити успішній господарській діяльності фермерів, намагання місцевої влади зберегти звичні важелі впливу на рішення громади тощо.

Варіативним компонентом ментальності також є соціальний (національний) характер, який містить конкретні соціально-психологічні риси, наприклад, стан дисциплінованості, організованості, здатності

створення стійкої згуртованої спільноти, індивідуалізм, колективізм, патерналізм тощо [100, с.24].

Патерни соціальної дії Т. Парсонса можна також інтерпретувати як рисі соціальної культури та соціального характеру, якщо вони характеризують не дії окремого індивіду, а є відносно стійкими рисами певної спільноти. Виявлення цих рис є завданням соціологічних досліджень, які дадуть змогу виявити ступінь ймовірності наявності цих рис у спільноті.

В літературі починаючи з М. Костомарова до нашого часу надається значна кількість різного роду рис національно та соціального характеру українців.

Наведемо, для прикладу, вражаючу низку рис українського характеру, наявність яких відмічає один із сучасних дослідників. «Хазяйновитість – Консерватизм – Універсальність – Миролобство – Релігійність – Обдарованість – Сентиментальність – Містицизм – Відкритість – Кмітливність, хитрість, лукавство – Самовілля – Розвинене почуття гумору – Інертність, пасивність – Індивідуалізм – Провінційність – Занижена самооцінка – «Совковість» – Наївність, Інфантильність – Недбалість – Замкненість у своїй групі – Брак цілеспрямованості – Скупість, жадібність – Неповага до себе й до інших – Анархічність – Непослідовність, прагнення «служити двом панам» – Слабка допитливість – Зневага до здоров'я – Амурний авантюризм» [113]. З цих якостей слід виокремити ті, що можуть впливати на процеси децентралізації. Це – «хазяйновитість, консерватизм, «Совковість» (перш за все – патерналізм), Інертність, пасивність, Індивідуалізм, Наївність, Недбалість, Замкненість у своїй групі, Брак цілеспрямованості, Скупість, Неповага до себе й до інших».

Звичайно, можна сперечатися щодо дійсної наявності деяких з цих рис, але перевірити це можна лише емпіричним шляхом, а не умоглядними міркуваннями [100, с.16-20].

Перелік ментальних рис селян надає багато науковців. За словниковим визначенням «Селянин – це трудівник і власник одночасно. Він звик все піддавати сумніву, має практичність думки і схильний до міфологізації світу і свого місця в ньому. Для селян був властивий високий рівень моральності (ставлення до старшого покоління, релігійність, колективізм, культура «сорому»)» [104].

І. Коваленко зазначає, що «Основні зусилля діяльності українського народу направлені з одного боку на затвердження цінностей хуторської спільноти, місцевого самоуправління, з іншого боку на затвердження та прийняття над собою влади “першої особи” [113]. Це важливе твердження, яке може пояснити деякі аспекти сприйняття децентралізації селянами.

«Ментальність селян формувалась в середньовіччі в умовах традиційного суспільства. Для нього було властива переважно аграрне господарство та сільський спосіб життя, громадська організація суспільного життя, феодална залежність та роздробленість, натуральне господарство, значний вплив релігійних норм та цінностей. Іншими його рисами були низка культура, звичаєве право, повільні темпи розвитку. Для переважної більшості селян була притаманна відокремленість від політики, природне сприйняття свого низького, підневільного становища в соціальній ієрархії. Самодостатність, стратегія виживання завдяки важкій праці формували специфічну соціальну мораль бідної, але чесною людини. Такі чесноти, як знати своє місце, не задрити панам, самодостатність склали своєрідну базу для гідності селянина. Референтною групою для члена громади були сусіди, громада. «Був досить великий виховний вплив сільського миру (збору членів громади). Для селянина не заплямувати перед сільським миром честь і гідність було дуже важливо» [104].

В традиційному суспільстві «сільська громада – це одночасно адміністративна і господарська одиниця. В ній було спільне ведення господарства, кругова порука, а звідси і абсолютна влада громади. Сільська

грумада – це багатофункціональна організація. Вона здійснювала перерозподіл землі, виконувала соціальні, культурно-виховні функції» [104].

Грумада локалізувалися у традиційному селянському поселенні – селі. За словниковим визначенням «Село – це невелика за чисельністю територіальна спільність, усі члени якої були в прямому або непрямому відношенні родичами (племінник, кум, сват і т. ін.). Відносини між селянами будувалися на родинній і сусідській основі, мали цілісний, персональний характер, значною мірою визначалися статтю, віком» [104]. Село як територіально-поселенська інституція майже незмінним залишилось до нашого часу. Але в результаті децентралізації базовою грумадою (ОТГ) стає не тільки мешканці одного села, а мешканці декілька сіл та поселень.

Реформа децентралізації відкриває великі можливості для соціального партнерства об'єднаних грумад, держави і аграрного бізнесу. Метою такого партнерства є задоволення соціальних потреб сільських жителів, зміцнення соціальної інфраструктури на селі, подолання відчуження сільського населення від влади і бізнесу [100, с.21]. Влада створює більше можливостей для розкриття ініціативи сільських трудівників, а бізнес отримує сферу докладання програм соціальної відповідальності. Соціологічні дослідження доводять, що існує насторожене ставлення до підприємця, приватного підприємця, ринку в цілому [84, с.51]. «Заходи з соціальної відповідальності бізнесу, що можуть бути передбачені в угоді про соціальне партнерство, дозволить пом'якшити ставлення селян до представників аграрного бізнесу. У всьому світі цивілізований бізнес впроваджує програми соціальної відповідальності, тож і український аграрний бізнес повинен долучатися до цього напрямку соціальної політики.

Завдяки укладенню угод про соціальне партнерство може здійснюватися більш м'який, плавний перехід від патерналізму в ментальності селян до переконаності в необхідності розраховувати на ресурси грумади в задоволенні своїх соціальних потреб. Децентралізація

своєю орієнтацією на самоврядування і самостійний розподіл бюджету в громадах сприятиме подоланню патерналізму, однієї із стрижневих ментальних рис радянського традиціоналізму.

Дослідники ментальності селян вказують на їх традиціоналізм. Але слід врахувати, що традиціоналізм можна умовно поділити на два великих пласти: історичний традиціоналізм, який передбачає дотримання норм і цінностей середньовічної громади, а також традиціоналізм, який сформувався за роки Радянської влади. Обидва традиціоналізми вигадливо сплітаються, поєднуються в ментальності селян, на що вказують дослідники ментальності. Ми вже наводили список ментальних рис, де присутні «радянськість», релігійність, орієнтація на цінності громади, тобто риси радянського і історичного традиціоналізму. Лише у молоді така риса майже відсутня. Для молоді взагалі традиціоналізм менш притаманний. У молоді формується модерна ментальність. Але в наш час на селі залишається мало молоді. Значна частина селян – це люди передпенсійного та пенсійного віку. Тож саме ментальність цієї вікової когорти визначає ментальність селянства» [100, с.23-24].

Вплив ментальності на модернізацію села демонструють наступні емпіричні дані, які були отримані завдяки опитуванню 778 селян Запорізької області.

Ми вважаємо, що зручним індикатором модерної ментальності є користування інтернетом. Це не абсолютна залежність, а імовірнісна. Люди, які користуються інтернетом з більшою ймовірністю мають модерну ментальність. Є емпіричні дані, в яких чітко проявляється зв'язок ментальності з користуванням інтернетом. Так, пункт: «Потрібно підтримувати традиційні порядки, які давно склалися», серед користувачів інтернету відмітило 26%, а серед тих, хто не користується інтернетом 43,2%, Пункт: «Швидкі, корінні зміни поліпшують наше життя відповідно» відмітили відповідно 20,5% і 7,6%. Отже, не відчувають себе членам села,

тобто не ідентифікують себе з громадою, серед користувачів інтернетом 29,5%, а, серед тих, хто не користується – 18,8%. А ідентифікують себе з громадою ОТГ серед користувачів 28,9%, а серед тих, хто не користується інтернетом в два рази менше (14,3%). Довіра до керівництва ОТГ вище у користувачів інтернетом. Відповідно – 30,4%, а серед тих, хто не користується інтернетом – 23,3%.

Обережність, неспішність вище у тих, хто не ідентифікується з ОТГ. Пункт «Потрібно не поспішати з реформами. Спочатку потрібно все перевірити, переконатися, що не буде гірше, і тільки потім міняти» відмітили 35,5% серед тих, ідентифікує себе з ОТГ, і 56,4% серед тих, не ідентифікує себе з ОТГ. Чітко виражений консерватизм у тих хто не ідентифікується з ОТГ. Пункт: «Шкода, що розпустили колгоспи» відмітили 17,3% серед тих, ідентифікує себе з ОТГ і 32,2% серед тих, не ідентифікує себе з ОТГ. Серед тих, не ідентифікує себе з ОТГ, майже повна недовіра до голови ОТГ. Йому довіряють лише 6,6% серед цієї категорії, тоді як серед тих, ідентифікує себе з ОТГ довіряють голові ОТГ 64,0%.

Показово, що багато тих, хто не ідентифікується з ОТГ, вважають, що влада в них належить нелегітимним структурам, а не законним представникам. На запитання: «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?», пункт: «Невідомі особи, тіньові структури (мафія)» відмітили 28,4% серед тих, хто не ідентифікує себе з ОТГ, а серед тих, ідентифікує себе з ОТГ, цей пункт відмітило лише 9%.

Тобто, серед селян з модерною ментальністю процес зміни територіальної ідентичності відбувається скоріше і легше. Люди з модерною ментальністю легше адаптуються до нових умов, швидше сприймають зміни пов'язані з децентралізацією.

Підсумовуючи слід сказати, що серед соціокультурних чинників, що впливають на процеси децентралізації, важливими є особливості ментальності мешканців села, як основних суб'єктів змін. Реформа

децентралізації є проявом та результатом соціальних протиріч між запитами нового рівня економіки та соціально-економічних відносин в аграрній сфері та ментальними соціокультурними матрицями сільського соціуму. Протиріччя між менталітетом селян та інституційними змінами викликає напругу, подолання якої за рахунок соціальної активності акторів зумовлює появу нових соціальних відносин.

В нашому емпіричному дослідженні ментальність операціоналізувалася за наступними параметрами: традиційне – модерне суспільство, громада – формальна спільнота, соціалістичні – ринкові погляди, песимістичний - оптимістичний настрій. Емпіричні дані свідчать, що в ментальності селян переважають традиційні компоненти та песимістичній натрій. Риси ментальності впливають на відношення до реформ. Реформи більше підтримують ті респонденти, які поділяють ринкові погляди, оптимістично налаштовані. Люди з модерною ментальністю легше адаптуються до нових умов, швидше сприймають зміни пов'язані з децентралізацією

2.4. Суб'єктивні фактори успішної децентралізації в сільських громадах

Україна прагне розвиватись та досягти рівня економічного розвитку європейських країн. Для прискорення розвитку необхідні реформи економічного, соціального та політичного змісту. Одним зі важливих напрямків реформ є децентралізація. Цей процес охоплює різні сектори суспільства та різні його рівні. Важливою складовою децентралізації є децентралізація на селі, яка має спільні риси та особливості в порівнянні з міською децентралізацією

Завдяки децентралізації підсилюється ініціатива та творчість місцевого населення для забезпечення свого добробуту. В літературі проблеми децентралізації обговорюються переважно фахівцям з держаного управління [99, с.59]. Соціологи рідко звертаються до проблем децентралізації.

На децентралізацію покладають великі надії, що вона дасть поштовх до більш інтенсивного розвитку сільського господарства.

«Але для успіху реформ треба враховувати соціальні механізми їх здійснення, враховувати ментальність, мотивацію, реальній соціальні відносини на селі та інші суб'єктивні фактори.

В нашій країні вже був період, коли кардинальні ринкові реформи не виправдали сподівань. Однією з перешкод були прояви позаринкових форм конкуренції, нечесність, не патріотизм та інші вади соціальної моралі, які призвели до неочікуваних результатів. Первинне накопичення капіталу відбувалась шахрайськими методами: замість справедливого розподілу загальної власності відбулась концентрація капіталів у руках невеликої кількості на зовсім достойних людей. Є загроза, що децентралізація може також стикнутися з несприятливим соціальним кліматом, з ментальними вадами, з стійкими взірцями егоїстичного привласнення спільного майна. На селі очікується рано чи пізно реалізація приватної власності на землю. В очкуванні цього закону концентрують свої зусилля напівкримінальні елементи, які завдяки децентралізації легше знайдуть шляхи збагачення. Від порядності голови об'єднаної громади та більшості членів ради залежить справедливе рішення земельних питань. Але цього недостатньо. Необхідні більш вагомні важелі запобігання зловживанню свободою, яка надана громадам в результаті реформ децентралізації.

Загрози та труднощі не повинні стримували реформи. Але готовність до можливих перешкод ефективному впровадженню реформ дозволить своєчасно попередити шкоду від дисфункціональних явищ в процесі децентралізації.

Децентралізація на селі супроводжується створенням спроможних громад завдяки об'єднанню декілька відносно невеликих і не повністю спроможних громад в об'єднану територіальну громаду (ОТГ), щоб реалізувати нові права та виконувати нові обов'язки. Процес об'єднання згідно закону повинен відбуватись добровільно. Але чи насправді повсюди цей процес відбувався дійсно добровільно? Необхідні відповідні дослідження, щоб виявити як саме відбувається процес об'єднання, з якою ймовірністю об'єднання відбувається добровільно, як сприймають об'єднання різні типи громад? Всі ці питання можливо виявити завдяки соціологічному дослідженню. Розуміння реального стану справ з децентралізацією на селі дозволить прогнозувати, у якій мірі вона відбувається дійсно ефективно і у якій мірі будуть виправдані сподівання та надії на те, що життя людей справді покращиться.

Більшість сільських територіальних громад не спроможні виконувати свої функції підтримання життєдіяльності членів громади через низку кваліфікацію керівних кадрів, брак спеціалістів, слабкість соціальної інфраструктури тощо. Тож щоб відповідати новим можливостям, що надає реформа децентралізації слід об'єднати декілька первинних громад в одну більш потужну, щоб вона була спроможна виконувати свої обов'язки з місцевого самоврядування. Соціальна статистика повідомляла про невтішні факти щодо великої кількості маленьких первинних громад з населенням, пенсійного та передпенсійного віку. Задум був приєднати невеликі неспроможні громади до громади, де біль-менш кращі умови для здійснення реформи децентралізації, є кадри, інфраструктура, школа, лікарня, люди не тільки пенсійного віку тощо. Це дуже поширений варіант, який не викликав здебільшого схвалення з боку відносно спроможної громади, бо вона повинна компенсувати недоліки слабких громад за свій рахунок.

Є варіант, коли об'єднувались більш-менш рівні за своїм ресурсним потенціалом громади. Але і в цьому випадку самодостатні громади не бачили

сенсу об'єднуватись, адже в такому разі з'являлись конкуренти у розподілу ресурсів. Отже доволі велика кількість громад об'єднувалась не добровільно, а за наказом районної, а частіше, обласної влади, для якої об'єднання громад було умовою надання додаткових коштів з державного бюджету. Районна рада мала певний сенс не сприяти об'єднанню громад, адже в такому разі податки, які раніше надходили до районного бюджету, після злиття громад надходили до бюджету об'єднаної громади. Це чітко проявилось в реакції деяких голів об'єднань на плани щодо об'єднання громад.

Реформа децентралізації є ще одним кроком наближення до європейських стандартів, адже в європейських країнах високий рівень децентралізації. Але відмінності між ментальністю населення розвинутих країн Європи та України можуть негативно вплинути на результат реформ, як це сталось з ринковими реформами. Реформа буде там позитивно впливати на життя селян, де керівництво об'єднаних громад буде складатися з порядних, відповідальних, творчих людей, які інтереси громади ставлять вище за свої особисті. Ці якості справжньої еліти, на жаль, далеко не всюди зустрічаються в реальності, тож історія вчить, що слід з обережністю спостерігати за реальними процесами, що супроводжують реформу децентралізації. Суб'єктивні фактори мають дуже велике значення для успіху реформ. Але реформа дає шанс тим об'єднаним громадам, які змогли обрати в керівництво достойних людей. Без реформи таких шансів було би значно менше. Тож, незважаючи на ризик, що реформи можуть бути скривджені через суб'єктивні перешкоди, децентралізація є важливим кроком до кращого майбутнього України» [99, с.59-62].

Одним з суб'єктивних чинників реформ є рівень суб'єктності селян.

Мешканці села розрізняються за рівнем суб'єктності стосовно ставлення до децентралізації. Найвищий рівень мають ті селяни, що свідомо і активно з достатнім рівнем поінформованості ставляться до процесу реформ, в той чи іншій мірі приймають участь у реформах. Вони підтримують, або не

підтримують реформу, але своє ставлення вони розгорнуто аргументують, керуючись своїми інтересами.

Найнижчий рівень суб'єктності у мешканців села, які майже нічого про реформу не знають, а, якщо й обізнані з цього приводу, то відносяться байдуже, ніякої участі в процесі реформування не приймають, взагалі пасивно сприймають зміни.

Особу з найнижчим рівнем суб'єктності не можна вважати членом громадянського суспільства, як суб'єкта реформування на селі. До цієї категорії можна віднести мешканців маленьких сіл похилого віку, та інших селян, які майже недієздатні. Низький рівень суб'єктності мають безробітні, малоосвічені робітники некваліфікованої ручної праці.

Найвищий рівень суб'єктності мають представники сільської інтелігенції. Серед них найбільший відсоток тих, хто підтримує і не притримує реформу.

В цілому рівень суб'єктності сільської громади потребує підвищення, для більш ефективної реалізації реформ.

Важливим суб'єктивним фактором, що впливає на хід реформи децентралізації є фактор лідерства. До групи лідерів ОТГ перш за все відноситься голова об'єднаної територіальної громади.

Нами було здійснено дослідження соціального портрету голів ОТГ в Запорізькій та Львівській областях. Аналіз результатів перших виборів голів об'єднаних територіальних громад у Запорізькій області, які відбулися у період з 2015 по 2108 роки, показує наступне [32]. «За вказаний проміжок часу у даному регіоні було створено 52 громади, у 44 (84,61%) з них вже пройшли успішні місцеві вибори. У останніх 8 (15,39%) ОТГ вибори призначені і очікуються у цьому році. Окремі характеристики осіб, що були обрані відповідно до демократичних процедур на посади голів ОТГ, у своїй статистичній сукупності виявляють деякі наступні специфічні риси колективної свідомості населення цих громад. За гендерною спрямованістю

традиційно превалює колективне бажання бачити керівником чоловіків (79,5%), відповідно сегмент жінок на цій посаді склав 20,5%.

Діяльність політичних партій на селі Запорізького краю не викликає у мешканців громад активної підтримки, втім це корелюється із сучасним загальним відношенням суспільства до існуючих політичних сил. Цей висновок походить із успішності самовисуванців, котрі превалюють (68%) серед всіх переможців на цих виборах; лише 32% голів висувалися політичними силами. Потрібно відзначити сильні позиції партії влади (БПП «Солідарність») у цій групі, які висунули рівно половину таких голів. Однак існує суттєва відмінність між кількістю партійних висуванців і їх приналежністю до самої партії. Наприклад, вищезазначена партія висувала 7 переможців, серед яких лише один був з партійним білетом. Загалом 14% голів мають членство у якої-небудь партії, а решта є безпартійними.

За віковою ознакою вся сукупність обраних на посаду голів ОТГ була поділена на три кластери. До першої категорії ввійшли особи, які мали вік у межах 39-50 років, їх нараховувалось 27%. Другу, найбільш численну групу – 57%, склали особи віком від 51 до 60 років. Третя група охоплювала всіх, кому було більше 61 року – таких керівників ОТГ було 16%. Як бачимо, сільські жителі з більшою довірою відносяться до зрілих осіб, що мають життєвий досвід, здатних в повному обсязі виконувати покладені на них обов'язки. У цьому ж контексті зрозумілим стає і наявність у майже абсолютній кількості з них вищої освіти (89%). Виключенням стала одна особа з професійно-технічною освітою і чотири – з базовою середньою освітою (9%)» [89, с.9-10].

В дослідженні 2016 виявлявся бажаний образ голови ОТГ. З відповідей респондентів склався наступний образ ідеального голови об'єднаної територіальної громади.

Досвідчений господарник (56,8%).

Чесна, порядна людина (39,8 %).

- Простий, з народу (30,1%).
- Борець за справедливість (20,4%).
- Сильна особистість (16,8%).
- Впливовий політик (9,8%).
- Новатор (9,3%).
- Має досвід управління підприємством (7,8%).
- Фермер (6,9%).
- Патріот (4,7%).
- Неординарна особистість (3,8%).
- Представляти мою політичну партію (2,9%).
- Працівник органів влади (2,4%).

Отже, для селян важливі перш за все прагматичні та етичні риси керівника.

«Дуже важливим, на нашу думку, індикатором стану ідентичності громади, а також ступеня сформованих міжособистісних зв'язків у цьому соціумі є місце постійного проживання особи, якій довірено керівництво всім ОТГ. 93% голів проживають на території ОТГ. Винятком з цієї тенденції стали всього три особи, що проживали у іншій місцевості. Розподіл же за критеріями проживання у «центральному населеному пункті ОТГ» та «іншому населеному пункті ОТГ» підкреслив наявність провідної ролі у процесі об'єднання однієї найбільш спроможної громади серед інших. Так, за першою ознакою було 68% осіб, а за другою – 25%.

Закономірним результатом виборів стало обрання головами ОТГ кандидатів, що працювали до об'єднання на посаді сільського (селищного або міського) голови у одній із громад, відповідно із всієї сукупності така категорія становить 80%. Частина (14%) обраних склали особи, які раніше займали керівні посади у місцевих органах влади, сільськогосподарських підприємствах. Були і виключення, такі як: одна особа – робітник фермерського господарства; дві особи на момент обрання взагалі ніде не

працювали. Наявність останньої групи наводить на думку про можливе поширення у цій суспільній сфері такого протиправного явища, як «тіньовий бізнес» [89, с.10-11].

До речі в одній із таких громад, а саме у Широківській сільській громаді Запорізького району, вже через рік після обрання такого голови ОТГ став розгортатися конфлікт між ним та жителями одного села, який виник після висування останніми вимог щодо проведення незалежного аудиту господарської діяльності підпорядкованого голові комунального підприємства [83].

«Співставлення даних по виборам голів ОТГ в Запорізькій області з аналогічними показниками у Львівській області вказує на те, що за своєю внутрішньою суттю процес децентралізації проходить однаково, тому що, на нашу думку, ідентичність громад у сільських місцевостях, як на Заході так і Сході України суттєво не відрізняється.

Так, гендерний показник обраних голів ОТГ у Львівській області дорівнював: чоловіки – 82%, жінки – 18%. Вікові особливості відображені у чотирьох групах: від 29 до 38 років – 3 %; від 39 до 50 років – 35%; від 51 до 60 років – 45%; більш 61 року – 17%. Характеристика рівня освіти голів ОТГ має такий вигляд: вища освіта у 90% керівників; професійно-технічна у 7%; середня-спеціальна – 3%. Вплив політичних партій на ці вибори мав прояв у двох напрямках. Перший у процедурі висування кандидатів на посади голів ОТГ. В результаті пройшли від політичних сил всього 28%, а самовисуванці набрали 72%. При цьому лідерські позиції поділили між собою дві партії: «Блок Петра Порошенка «Солідарність» і Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», від яких пройшли на посади голів по чотири кандидати. Другий напрям відображався у партійній приналежності обраних кандидатів – членів партій 15%, а безпартійних 85%. За місцем постійного проживання голів ОТГ процес, що аналізується, проілюстрований такими категоріями: у головному населеному пункті ОТГ проживає 65% голів; у іншому

населеному пункті ОТГ – 28%; у населеному пункті, що не входить до цього ОТГ – 7%. Характеристика голів за попередньою роботою дає таку картину: сільським (селищним, міським) головою працювали 88%; директором господарського підприємства (школи) – 8%; робітниками сільськогосподарських підприємств були 2%; до виборів не працювали 2% осіб» [89, с.11-12]. Як виходить із співставлення наведених даних з вище представленою інформацією по Запорізькій області, соціальний портрет голів ОТГ в цих регіонах майже збігається. Мотиваційна направленість громад у виборах голів ОТГ однакова – як і на Сході, так і на Заході превалює категорія зрілих, маючих життєвий досвід керівників [33].

Для обрання голови немає ніяких особливих обмежуючих умов. Це може бути проблемою з точки зору можливостей для зловживань і відсутності необхідної кваліфікації і компетентності для управління великим і складним виробництвом. Наприклад, щоб бути президентом треба бути громадянином цієї країни певну кількість років. А щоб бути головою ОТГ не обов'язково жити в даній місцевості, не обов'язково бути жителем села, займатися сільським господарством, бути фахівцем в цій галузі.

Серед обраних голів ОТГ є такі, що не відповідають загальному портрету. В одному випадку новий голова раніше ніде не працював, не живе на території ОТГ, житель обласного центру, безпартійний самовисуванець. В іншому випадку, новий голова пенсіонер, колишній міліціонер, житель не центрального села, безпартійний. У третьому випадку новий голова – переселенець з Луганської області, раніше працював там механізатором. Головами ОТГ стали директор школи, начальник відділення страхової компанії і т. ін.

На хід виборів в будь-якій виборчій кампанії впливають представники різних груп інтересів. На прикладі даного дослідження – це партії, різні політичні сили, обласна та районна адміністрації. Великий вплив на вибори надають представники аграрного бізнесу. Хоча жоден з представників

агарного бізнесу не був обраний головою ОТГ в Запорізькій і Львівській областях, але вони беруть участь у всіх виборах, лобіюють тих чи інших кандидатів, або своїх ставленців, в будь-якому випадку вони так чи інакше домовляються, щоб кандидат мав певний рівень лояльності до агарного бізнесу, політичній силі чи адміністративного органу влади. Переважна більшість нових голів – це представники колишньої місцевої сільської еліти, вже давно тісно пов'язані з тим чи іншим центром впливу, групою інтересів в даній місцевості.

Узагальнюючи результати дослідження перших виборів голів ОТГ у Запорізькій області зазначимо, що рейтинг різних кандидатів багато в чому залежав від їх регіональної приналежності, професійних навичок та ідентичності. Відповідно складаючи соціальний портрет голови об'єднаної громади слід виділити такі його специфічні риси: самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті ОТГ, має вік від 51 до 60 років [89, с.11].

Реформа децентралізації у великому ступені залежить від взаємовідносин між селянами та керівництвом громад. Найбільш чітким показником позитивного відношення до керівництва є довіра. В нашому дослідженні була виявлена ступінь довіри до голови ОТГ і старости первинної громади. Результати опитування зведені в таблиці.

Таблиця 2.5

Відповіді на запитання «Якою мірою Ви довіряєте керівництву громади?» (в % від числа опитаних N = 778)

	Довіряю	Не довіряю	Важко сказати
Голові вашої територіальної громади	25,2	35,5	39,3
Старості вашого села	25,2	31,6	43,2

Як свідчать наведені дані, довіра до старост та голови об'єднаної громади майже однакова і оцінити її можна не дуже високо. Лише чверть довіряє керівництву. Третина не довіряє. Решта значна кількість селян (близько 40%) ухилились від відповіді, що свідчить скоріше на користь негативного відношення, ніж позитивного. Отже лівова частина рядових членів громади (75%) не може покладатись на своє керівництво. Це велика проблема, яка стримує хід реформ. Через недовіру керівництву ініціатива знизу проявляється менше і повільніше. Рішення виконуються з недовірою, з латентним спротивом. В кризові моменти життя громад не слід розраховувати на ентузіазм і підтримку керівництва. Такий стан багато в чому зумовлені залишками патерналізму. Свої негаразди люди пов'язують з недоліками керівництва. Має значення також у якій мірі влада додержується принципів та механізмів демократії при формуванні керівництва. Якщо люди не довіряють процедурі виборів, вони менш будуть довіряти і керівництву. Те, що в керівництві громад майже немає нових обличь, все нове керівництво складається з старих кадрів також свідчить про наявність колишніх методів у проведенні виборів керівництва громад. Селяни відчують нав'язування колишніх кадрів. Отже кадрове питання є проблемним на селі і воно заважає процесу реформування.

Для успіху реформ треба враховувати соціальні механізми їх здійснення, враховувати ментальність, мотивацію, реальні соціальні відносини на селі та інші суб'єктивні фактори.

«В нашій країні вже був період, коли кардинальні ринкові реформи не виправдали сподівань. Однією з перешкод були прояви позаринкових форм конкуренції, нечесність, не патріотизм та інші вади соціальної моралі, які призвели до неочікуваних результатів. Первинне накопичення капіталу відбувалось шахрайськими методами: замість справедливого розподілу загальної власності відбулась концентрація капіталів у руках невеликої кількості не зовсім достойних осіб. Є загроза, що децентралізація також може

стикнутися з несприятливим соціальним кліматом, з ментальними вадами, з стійкими взірцями егоїстичного привласнення спільного майна. На селі рано чи пізно відбудеться реалізація приватної власності на землю. В очкуванні цього закону концентрують свої зусилля напівкримінальні елементи, які завдяки децентралізації легше знайдуть шляхи збагачення. Від порядності голови об'єднаної громади та більшості членів ради залежить справедливе рішення земельних питань. Але цього недостатньо. Необхідні більш вагомі важелі запобігання зловживанню свободою, яка надана громадам в результаті реформ децентралізації.

Загрози та труднощі не повинні стримувати реформи. Але готовність до можливих перешкод ефективному впровадженню реформ дозволить своєчасно попередити шкоду від дисфункціональних явищ в процесі децентралізації.

Децентралізація на селі супроводжується створенням спроможних громад завдяки об'єднанню декілька відносно невеликих і не повністю спроможних громад в об'єднану територіальну громаду (ОТГ), щоб реалізувати нові права та виконувати нові обов'язки. Процес об'єднання згідно закону повинен відбуватись добровільно. Але чи насправді повсюди цей процес відбувався дійсно добровільно? Необхідні відповідні дослідження, щоб виявити як саме відбувається процес об'єднання, з якою ймовірністю об'єднання відбувається добровільно, як сприймають об'єднання різні типи громад? Відповіді на всі ці питання можливо виявити і проаналізувати завдяки соціологічному дослідженню. Розуміння реального стану справ з децентралізацією на селі дозволить прогнозувати, у якій мірі вона відбувається дійсно ефективно і у якій мірі будуть виправдані сподівання та надії на те, що життя людей справді покращиться.

За уявленням авторів реформ більшість сільських територіальних громад не спроможні виконувати свої функції підтримання життєдіяльності членів громади через низку кваліфікацію керівних кадрів, брак спеціалістів,

слабкість соціальної інфраструктури тощо. Тож щоб відповідати новим можливостям, що надає реформа децентралізації за думкою реформаторів слід об'єднати декілька первинних громад в одну більш потужну, щоб вона була спроможна виконувати свої обов'язки з місцевого самоврядування. Соціальна статистика повідомляла про невтішні факти щодо великої кількості маленьких первинних громад з населенням, пенсійного та передпенсійного віку. Задум був приєднати невеликі неспроможні громади до громади, де біль-менш кращі умови для здійснення реформи децентралізації, є кадри, інфраструктура, школа, лікарня, люди не тільки пенсійного віку тощо. Це дуже поширений варіант, який не викликав здебільшого схвалення з боку відносно спроможної громади, бо вона повинна компенсувати недоліки слабких громад за свій рахунок.

Є варіант, коли об'єднувались більш-менш рівні за своїм ресурсним потенціалом громади. Але і в цьому випадку самодостатні громади не бачили сенсу об'єднуватись, адже в такому разі з'являлись конкуренти у розподілу ресурсів. Отже доволі велика кількість громад об'єднувались не добровільно, а за наказом районної, а частіше, обласної влади, для якої об'єднання громад було умовою надання додаткових коштів з державного бюджету. Районна рада не зовсім мала сенс сприяти об'єднанню громад, адже в такому разі податки, що йшли в районний бюджет, після об'єднання громад поступали не в районний бюджет, а в бюджет об'єднаної громади» [99, с.60-62]. Це чітко проявилось в реакції деяких голів обладміністрацій на плани щодо об'єднання громад.

До суб'єктивних факторів реформи відносяться соціокультурні аспекти децентралізації, до яких віднесено ментальність сільських мешканців, гендерний вимір децентралізації, ідентичність, відмінності у сприйнятті децентралізації різними соціальним групами. Зміни на селі в результаті реформ децентралізації у деяких питаннях мають більше значення у чоловіків, ніж у жінок та навпаки [87, с.34]. Для потреб соціологічного

дослідження необхідна операціоналізація проблем та питань, що притаманні децентралізації.

«Децентралізація – це перспективна стратегічна лінія в соціально-економічному і політичному процесах. Завдяки децентралізації краще можуть бути враховані географічні, економічні, соціальні, демографічні та інші особливості об'єднаних громад для здійснення соціально-економічного управління та прийняття відповідних рішень. Перекладання додаткових функцій управління громадою на структури самоврядування повинне супроводжуватися підвищенням та розширенням зони соціальної відповідальності цих структур за створення гідних умов життя для членів громади. Зміна ролі органів самоврядування громади в регулюванні соціально-економічних процесів на селі в бік її зростання потребує відповідного консалтингу, тобто наукового та експертного супроводу для забезпечення надійності та адекватності прийняття рішень на рівні громади. Одним з напрямків такого консалтингу є соціальні питання, що спираються на соціологічні дослідження

До здійснення децентралізації діяльність експертів за різними напрямками економічного, технічного, соціального характеру відбувалась для гарантування прийняття вірних рішень на вищих рівнях управління, адже зараз консалтингові послуги повинні забезпечувати потреби місцевих органів влади на рівні громади.

Одними з умов і компонентів експертної, аналітичної роботи є соціологічні дослідження, опитування громадської думки щодо з'ясування базових характеристик соціокультурної, соціальної і демографічної структури регіону. Такі дослідження повинні проводитися кваліфікованими фахівцями соціологами. Важливим напрямком соціологічних досліджень є вивчення соціокультурних чинників та наслідків здійснення децентралізації, зокрема при створенні об'єднаних громад.

В ході реформ здійснюється, з одного боку, децентралізація влади на місцях, з іншого боку, об'єднання селищних громад. Тобто одночасно здійснюються процедури об'єднання та роз'єднання [93, с.53-54].

«З огляду на комплексний багатоаспектний характер процесів децентралізації доцільно виокремити соціологію децентралізації, як самостійній, окремий напрямок соціологічних досліджень.

Укрупнення сільських спільнот сприяє розмиванню соціальних відмінностей між містом і селом, а підвищення якості освіти та медичного обслуговування, поліпшення інфраструктури наближає важливі елементи способу життя на селі до міських стандартів. Але цей процес супроводжується появою деяких протиріч.

Одне з цих протиріч полягає в тому, що поліпшення якості життя в одній сфері супроводжується погіршенням якості життя в іншій сфері. Підвищення якості надання медичних та освітніх послуг відбувається за рахунок незручності їх отримання. Пункт медичного обслуговування та школа через укрупнення переноситься у інше, більш велике село, до якого треба доїхати, витратити час, кошти, психічні та фізичні зусилля.

Поняття зручності, комфортності приносяться в жертву якості. Виникає парадокс, коли поліпшення якості життя сприймається негативно, супроводжується протестними настроями. Людина готова задовольнитися низькою якістю послуги при комфортності її надання. Поліпшення якості життя за рахунок підвищення якості послуг не компенсує погіршення комфорту надання послуги. Через це частина мешканців невеликих сіл незадоволені створенням об'єднаних громад» [90 с.466].

Децентралізації в Україні допомагають різні міжнародні інституції. Однією з них є Швейцарсько-український проект (DESPRO) «Підтримка децентралізації в Україні», який спрямований на реорганізацію системи державного управління шляхом підвищення ролі місцевого самоуправління. Одним з проектних підходів DESPRO поруч з системним та секторальним є

соціальна мобілізація. В документах DESPRO соціальна мобілізація розуміється як процес «прийняття рішень із залученням усієї громади. Соціальна мобілізація потребує змін на багатьох рівнях – від коригування поведінки на рівні індивіду до соціальних трансформацій у громаді та формування дієвої законодавчої підтримки на рівні держави» [246].

На прикладі ринкових реформ в Україні можна спостерігати, як бажання впровадити ринкові механізми економічних відносин натрапило на перешкоди суб'єктивного характеру. З'явилися позаринкові відносини: корупція, рекет, адміністративний тиск на бізнес, нерівність прав, захват власності тощо.

Можливо, що такі ж самі суб'єктивні чинники стануть перешкодою реформам децентралізації і знецінять її здобутки. Перед науковцями, що вивчають процеси децентралізації, стоїть завдання не тільки досліджувати механізми інституційних змін, але приймати до уваги явні і латентні суб'єктивні чинники здійснення реформ. Адже на процес децентралізації впливають не тільки об'єктивні чинники, а і суб'єктивні, зокрема соціокультурні [100, с.15]. До соціокультурних наслідків також відносять зміну у територіальній ідентичності мешканців селищ.

Таким чином, реформа децентралізації є ще одним кроком наближення до європейських стандартів, адже в європейських країнах високий ступень децентралізації. Але відмінності між ментальністю населення розвинутих країн Європи та України можуть негативно вплинути на результат реформ, як це сталося з ринковими реформами. Реформа буде там позитивно впливати на життя селян, де керівництво об'єднаних громад буде складатися з порядних, відповідальних, творчих людей, які інтереси громади ставлять вище за свої особисті. Ці якості справжньої еліти, на жаль, далеко не всюди зустрічаються в реальності, тож історія вчить, що слід з обережністю спостерігати за реальними процесами, що супроводжують реформу децентралізації. На підставі проаналізованих даних окреслений загальний

портрет сучасного голови ОТГ, який наділений усередненими ознаками, це: самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті ОТГ та має вік від 51 до 60 років. Суттєва більшість обраних на перших виборах голів об'єднаних громад у Запорізькій та Львівській областях наділені саме такими рисами.

Для успіху реформ має значення рівень суб'єктності, тобто свідомого та активного ставлення до реформ, членів громади. Інституційні зміни потребують соціокультурного підкріплення, а саме ініціативної підтримки, активізації самоврядних структур, схваленням селян тощо.

Суб'єктивні фактори мають дуже велике значення для успіху реформ. Але реформа дає шанс тим об'єднаним громадам, які змогли обрати в керівництво достойних людей. Без реформи таких шансів було би значно менше. Тож, незважаючи на ризик, що реформи можуть бути скривджені через суб'єктивні перешкоди, децентралізація є важливим кроком до кращого майбутнього України.

Висновки до розділу 2.

За період реформи в Запорізькій області створено 67 об'єднаних територіальних громад. 58% селян Запорізькій області знаходяться в об'єднаних громадах. Тож реформа знаходиться на середній стадії розвитку. Ще половина населення має бути об'єднана у спроможні громади. Консультативну діяльність з питань децентралізації здійснює Запорізький відокремлений підрозділ Установи «Центр розвитку місцевого самоврядування», що фінансується структурами Європейського союзу. Реформу децентралізації підтримує низка міжнародних програм.

В результаті об'єднання відносно невеликих громад у велику, а головне, спроможну громаду, формується новий тип соціальної організації селянства. На такому рівні соціальної організації виникає необхідність створення більш розвинутої системи управління, яка включає соціальне управління. Впровадження соціальної політики спирається на забезпечення соціальних функцій спроможної громади. В ОТГ співіснують і накладається одна на одну два типи соціальної організації: обшинна, традиційна та сучасна, новостворена, що побудована раціонально за взірцями організаційної структури підприємства. Особливістю соціальної організації ОТГ є накладання неформальної традиційної обшинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади. Подвійна властивість соціальної організації ОТГ може викликати внутрішню напругу і викликати відчуження та латентний конфлікт.

В соціальному управлінні громадою важливим є підтримка зворотного зв'язку влади з членами громади. Інструментом отримання інформації щодо соціального настрою і громадської думки селян є соціологічні дослідження. Задля успішної реалізації стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад здійснюється моніторинг економічних та соціальних процесів децентралізації.

Нормативно-правове забезпечення реформи децентралізації складає низка законів та урядових постанов. Зокрема, Закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші. Суттєвим стимулом процесу об'єднань стало наявність та реалізація різноманітних форм підтримки центральної влади громад, бажаючих консолідуватись у єдину структуру. Але в законах є деякі правові прогалини, можуть бути використані посадовими особами або депутатами для затримки реформ децентралізації та обмеження ініціатив громадськості.

В рамках реформи децентралізації зростає кількість нормативних приписів, формуються нові інститути, складаються міжгалузеві зв'язки в системі всього права. Існують правові колізії стосовно статусу ОТГ, заснування інституту префектів. Потребує вдосконалення правового забезпечення рівних прав громад, що об'єдналася, правового закріплення секторальної децентралізації тощо. Але в цілому, створений дієвий правовий механізм здійснення децентралізації.

Децентралізація в Україні, зокрема саме створення ОТГ, буде мати своїм наслідком руйнування традиціоналістської ідентичності людини, яка проживає у сільській місцевості, стирання обцинного змісту міжособистісних відносин шляхом ослаблення обцинних зв'язків. Слід розрізняти традиційну громаду і модернізовану громаду. Враховуючи наповнення традиційної громади обцинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, а модернізована громада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним, відповідно вона охарактеризована категорією проміжного стану, гібриду громади і міського співтовариства. Приналежність до свого села значно важливіша для селян, ніж приналежність до ОТГ. Громада ОТГ для майже половини її членів є лише поняттям, що не має змісту. Село, яке стало центром ОТГ, викликає ворожнечу з боку інших сіл. Традиціоналістська ідентичність члена традиційної громади примордіальна, вона не вибирається, а успадковується. У членів об'єднаної громади може формуватися не примордіальна, а нова ідентичність, яка не успадковується, а конструюється на основі інших принципів: спільності адміністративно-територіальної підпорядкованості, загального глави громади і інших формальних, а не культурних ознак.

Зміна ідентичності під впливом реформ є частиною ширшого і глибшого процесу модернізації села. Для успіху процесі децентралізації слід враховувати суб'єктивні чинники: ставлення селян до цих процесів, склад

керівництва громад, довіра селян до керівництва, регіональні особливості тощо.

Реформа децентралізації є проявом та результатом соціальних протиріч між запитом нового рівня економіки та соціально-економічних відносин в аграрній сфері та ментальними соціокультурними матрицями сільського соціуму. Протиріччя між менталітетом селян та інституційними змінами викликає напругу, подолання якої за рахунок соціальної активності акторів зумовлює появу нових соціальних відносин. Емпіричні дані свідчать, що в ментальності селян переважають традиційні компоненти та песимістичній настрій. Риси ментальності впливають на ставлення до реформ. Реформи більше підтримують ті респонденти, які поділяють ринкові погляди, оптимістично налаштовані.

РОЗДІЛ 3

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ У ВИМІРІ ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

(НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

3.1. Оцінні судження сільських мешканців про об'єднання громад та стан децентралізації

Успіх реформи децентралізації багато в чому залежить від ставлення до реформ мешканців громад. Зрозуміло, якщо суб'єктивні думки людей співпадають з задумками реформаторів, то реформи будуть здійснюватися більш ефективно, ніж в тому випадку, коли реформи сприймаються людьми негативно. Тож вивчення громадської думки стосовно децентралізації є практичне завдання соціологів.

Процеси децентралізації по різному віддзеркалюються у свідомості громадян. Суб'єктивне сприйняття реформи має бути предметом емпіричного соціологічного дослідження.

Для емпіричного дослідження соціальних аспектів децентралізації під керівництвом автора було проведене анкетне опитування членів об'єднаних громад Запорізької області. У результаті було опитано 778 осіб.

Вибірка репрезентативна за критерієм статі. Тип вибірки цільовий. Опитувалися респонденти за умови їх належності до об'єднаної громади та бажання приймати участь в опитуванні стосовно проблеми змін в умовах життя після об'єднання громад.

Значна частина мешканців невеликих сіл складають малоосвічені люди похилого віку. Їх соціальна суб'єктність вкрай низька. Значна частина їх не в змозі адекватно сприйняти процес анкетування, відмовляються від опитування. Вважаємо, що опитування осіб з вкрай низькою суб'єктивністю не

має сенсу. Але, якщо людина згодна відповідати на запитання стосовно об'єднання громад, то в такому разі вона обиралась для участі в опитуванні випадково, без іншого цільового критерію. Структура вибірки представлена наступними показниками. За статтю: 45,5% чоловіків та решта 54,5% жінок.

Вік респондентів: до 29 років – 15,7%, 30-44 роки – 33,2%, 45-59 років – 30%, 60 років і старше – 21,1%. Освіта респондентів: не повна середня – 4,1% середня – 23,4%, професійно-технічна – 38,8%, вища – 33,7%.

Зсув вибірки до більш освічених респондентів та з віком дещо меншим за генеральну сукупність викликаний тим, що люди похилого віку з низькою освітою відмовлялися відповідати на запитання анкети, коли дізнавалися, що мова йде про децентралізацію и об'єднання громади.

Згідно емпіричних даних, матеріальне становище респондентів можна вважати незадовільним, адже 40% опитаних відзначили вкрай важке своє матеріальне становище, що грошей бракує навіть на необхідні речі для сім'ї. Див. табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Відповіді за запитання: «Ваше матеріальне становище?»

(в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

Мені бракує грошей навіть на необхідні речі для сім'ї	Вистачає грошей на нормальне харчування і на невеликі покупки	Вистачає грошей на їжу, одяг і на відносно великі покупки
316 (40,6%)	402 (51,7%)	60 (7,7%)

Структура вибірки за родом діяльності наступна (див. табл. № 3.2).

Як видно з таблиці, половина респондентів складає економічне активне населення: робітники, фермери, працівники розумової праці. Інша половина складається з учнів, безробітних, пенсіонерів та домогосподарок, тобто економічне неактивне населення.

Таблиця 3.2

**Відповіді за запитання: «Рід діяльності?»
(в % від числа опитаних N = 778)**

Працівник фізичної праці (не фермер)	Механізатор	Працівник розумової праці (зоотехнік, агроном, службовець і тому подібне)	Фермер	Учень	Безробітний, тимчасово не працюю	Домогосподарка	Пенсіонер	інше
1	2	3	4	5	6	7	8	9
15,2	5,7	24,2	3,3	2,8	17,2	12,3	17	2,3

Оскільки опитування здійснювалося на селі, значна кількість респондентів задіяна на особистому господарському подвір'ї. Тобто, незважаючи на відсутність інституційно оформленої економічної діяльності, більшість респондентів насправді реально нею займається. Ці міркування необхідно враховувати, коли мова йде про оцінку респондентами змін в процесі децентралізації.

Звернемось до інформаційної складової проблеми децентралізації. Адже адекватна, повноцінна, зрозуміла та своєчасна інформація про здійснення реформи сприяє позитивному сприйняттю цієї реформи. В даному дослідженні виявлялась ступень задоволення населення інформацією та джерела надходження інформації про реформу. Дані представлені в таблицях.

Таблиця 3.3

**Відповіді на запитання: «Як Ви вважаєте чи достатньо представники влади інформують Вас про процеси децентралізації?»
(в % від числа опитаних N = 778)**

Достатньо	Не достатньо	Не поінформований зовсім	Мене не цікавить це питання
37,8	31,9	12	18,3

Таблиця 3.4

Відповіді на запитання: «З яких джерел інформації Ви дізналися про реформу децентралізації?» (в % від числа опитаних N = 778)

На виборах громади	З телепередачі	З публікацій в газеті	З Інтернету
36	27	16,7	20,3

Як видно з наведених даних, за рівнем інформованості щодо реформи децентралізації респонденти розподілилися приблизно на три рівні частини, трохи більше третини (36%) інформацією задоволені. Можна сказати, що це активна та зацікавлена в процесах децентралізації частина мешканців села.

Саме достатність інформації є важливою умовою формування суб'єктності у мешканців села в процесах реформування. Діяти або при найми бажання діяти спонукає члена громади шукати потрібну інформацію.

Тільки пасивністю та незацікавленістю, відсутністю інтересу до реформи можна пояснити недостатність інформації про реформи. Адже всі органи масової інформації, сільські збори, усний обмін інформацією з сусідами та іншими членами громади розгорно свідчить про перебіг реформи. Це одна з найпопулярніших тем всіх джерел інформації. Така ж сама частина (37%) респондентів не цікавиться зовсім або обмежено цікавиться реформою. Це пасивна частина громади, яка не може виступати в якості суб'єкта змін. Вважаємо доцільним об'єднати групу тих респондентів, що «не поінформовані зовсім» про перебіг реформи (таких 12%) та тих респондентів, яких «не цікавить це питання» (18,3%).

Трохи менше третини (27%) – це проміжна за рівнем інформованості група респондентів. Вони пасивно сприймають реформу, не залучаються до здійснення перемін і є фактично об'єктом, інертною масою, що чекає конкретних змін.

Як видно з наведених даних про джерела інформації з яких селяни дізналися про реформу децентралізації, самим вагомим з них виявилися

збори громади, що визначилось в 36% респондентів, які обрали відповідний пункт. Саме на загальних зборах, на яких вирішується питання приєднання до об'єднаної громади, мешканці села дізнаються про децентралізацію, про умови об'єднання з іншими селами, про переваги такого об'єднання тощо.

Другим за важливістю джерелом інформації є телебачення (27% респондентів позначили цей пункт). Дійсно, саме з новин та спеціальних передач по телебаченню сільські глядачі дізнаються про переваги реформ, про умови об'єднання громад, інформацію про інші важливі питання.

Досить вагомим джерелом інформації є Інтернет (20,3% респондентів відмітили це джерело). Це дуже показово для розуміння рівня технічно-інформаційної обізнаності сучасного українського села. П'ята частина респондентів обирає саме Інтернет для пошуку інформації стосовно реформ. Це джерело надає всебічну інформацію, з якої можна дізнатись не тільки про позитивні, а й негативні наслідки реформи. На телебаченні і зборах надається переважно позитивна інформація, і лише Інтернет надає змогу дізнатися про латентні, неочікувані наслідки та ризики децентралізації. Але далеко не всі, хто має доступ до Інтернету, цікавляться саме інформацією про реформу. Адже, згідно з даним опитування Інтернетом регулярно користується 65% респондентів. Така ж сама частка респондентів користується комп'ютером. Значна частина користувачів Інтернету на селі не заходять на сайти, що присвячені питанням децентралізації, тобто не дуже цікавляться цими проблемами.

Інтернет вже досить поширений на селі, адже дві третини респондентів користується Інтернетом. Хоча ці дані слід корегувати в меншу сторону, адже структура респондентів за критерієм освіти краще за генеральну сукупність.

Найменше про реформу селяни дізнаються з такого традиційного джерела інформації як газети. Лише кожний шостий селянин звертається до газети, щоб дізнатися про реформу децентралізації.

Таким чином, не засоби масової інформації є найважливішими та авторитетним джерелом інформації, а така структура громадянського суспільства як збори громади. Безпосередньо, в процесі обговорення в групі, контактного спілкування, завдяки обміну думками з членами громади отримуються найбільш вагома, переконлива інформація про реформу. Громадські збори як форма безпосередньої демократії розглядається сучасним вченими як найбільш ефективна форма втілення демократії. Одним з головних питань, що виявлялось завдяки соціологічному дослідженню – це ставлення до реформування на селі в цілому, та до утворення об'єднаних територіальних громад зокрема.

Дані щодо ставлення до утворення ОТГ містяться в наступній таблиці.

Таблиця 3.5

Відповіді на запитання: «Яке у Вас в цілому склалося ставлення до утворення ОТГ?» (в % від числа опитаних N = 778)

	Дуже позитивне	В деякій мірі позитивне	Дуже негативне	В деякій мірі негативне	Нейтральне
Яке у Вас в цілому склалося ставлення до утворення ОТГ?	5,9	20,1	8	20,8	45,2

Аналіз результатів опитування показує, що склався певний баланс між негативними та позитивними оцінками. Адже позитивне ставлення відмітило 26% респондентів, а негативне – 29%. Різниця невелика і не є критичною.

Як видно з наведених даних, майже половина респондентів ставляться до об'єднання громад нейтрально. Це пояснюється частково тим, що для значної кількості селян об'єднання громад відбулося майже непомітно, адже ніяких змін не відбулося. Характер змін в результаті децентралізації

обговорюється в наступному підрозділі. Позитивне ставлення до утворення ОТГ має надто невелика кількість членів громади, щоб створити потужну соціальну базу для функціонування ОТГ та розвитку процесів подальшого об'єднання. Недостатня соціальна база заважає поглибленню об'єднання, але воно сприймається як справа верхівки, а не всієї громади. На це певною мірою вплинула сама процедура об'єднання. Згідно закону, об'єднання громад повинно відбуватися повністю добровільне. Але механізми добровільності об'єднання не були чітко визначені. Тому на місцях саме добровільність не підкреслювалася, не виступала як головна умова об'єднання, внаслідок чого значна кількість селян вважає що об'єднання відбулося не добровільно. Дані щодо добровільності об'єднання, точніше щодо оцінки добровільності наведені нижче.

Таблиця 3.6

Відповіді на запитання: «Громада Вашого села добровільно погодилася на об'єднання в ОТГ?» (в % від числа опитаних N = 778)

Добровільно	Не цілком добровільно	Ні
54	30,6	15,4

Як бачимо з наведених даних, думки щодо добровільності поділились майже порівну. Беззаперечно вважають, що об'єднання відбулося добровільно лише трохи більше половини селян, а інша половина в той чи іншій мірі не вважає процес об'єднання добровільним. На зборах громад звичайно всі процедури формально нібито забезпечували добровільність. Але майже половину членів громади ці процедури не переконали. Відомо, що для демократії процедури здійснення вільного вибору мають дуже велике значення. На місцях в значній кількості випадків демократичні процедури здійснювалися не у поповній мірі чітко. Це призвело до зсуву оцінок добровільності об'єднання у негативну площину.

Наведемо також результати дослідження громад, що здійснила соціологічна компанія «Independent Researching Group» за керівництвом Ф. Хрустальова за участю автора у 2016 р.

В дослідженні застосувались опитування населення Запорізької області методом особистого інтерв'ю. Зокрема, мешканців громад, які планували об'єднуватися. В опитуванні взяли участь сумарно 1823 жителя Запорізької області в ході трьох хвиль дослідження, проведених у вересні-жовтні 2016 р. Вибірка квотна за статтю, віком, типом населеного пункту (місто/селище/село). Метод аналізу документів дослідження нормативної документації. Робота зі спеціалізованими електронними ресурсам з даної тематики. Застосовувався метод експертного опитування. Експерти, залучені до участі в дослідженні: експерт всеукраїнської мережі фахівців і практиків з регіонального та місцевого розвитку РЕГІОНЕТ, виконавчий директор Запорізького регіонального відділення Асоціації міст України, селищний голова, представник Запорізького регіонального відділення Асоціації міст України, депутат Запорізької обласної ради, голова постійної комісії з питань місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою, голова громадської організації «Асоціація фахівців психологічної допомоги», керівник Центру розвитку місцевого самоврядування в Запорізькій області, радник голови Запорізької ОДА з питань децентралізації, регіональний консультант Асоціації міст України.

З відповідей респондентів виявлене наступне ставлення до об'єднання жителів мешканців громад. Не підтримують об'єднання – 33,2%, підтримують – 38,1%, Нічого не знають про цей процес – 6,2%, не можуть надати однозначної відповіді – 22,5% респондентів.

Фактори, що викликають у населення небажання об'єднуватися в громади: очікування погіршення інфраструктури; закриття шкіл/дитячих садків/лікарень; бажання стабільності та збереження існуючого способу життя; загальне негативне ставлення, пов'язане з нез'ясовним очікуванням

погіршення; відсутність розуміння необхідності об'єднання; проблеми з поїздками до дитячих садків/шкіл/лікарень; відсутність «свого» керівника (для периферійних населених пунктів); нерозуміння інституту «старости»; нерівномірний розподіл бюджету між населеними пунктами; труднощі взаємодії з владою (нерозуміння до кого звертатися).

Згідно експертного опитування можливі наступні негативні наслідки для населеного пункту та його мешканців від об'єднання: 1) ризик неврахування думок всіх територіальних суб'єктів, що увійшли в громаду (зокрема при прийнятті бюджету); 2) проблема підбору якісних кадрів для роботи у нових умовах; 3) при входженні сільських територій в міську громаду – втрата можливості вибору мажоритарних депутатів.

Згідно експертного опитування існують наступні вигоди населеного пункту та його мешканців від об'єднання: 1) зростання доходів бюджетів об'єднаних громад (направлення до бюджетів громад 100% податків на майно, землю, транспорт, 5% акцизного збору, 60% податку з доходів фізичних осіб, 25% екологічного податку, 100% єдиного податку, 100% податків на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності); 2) отримання громадами повноваження міст обласного значення. Прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом України і Запорізьким обласним бюджетом; 3) отримання фінансової підтримки у вигляді субвенцій з держбюджету на формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади; 4) пріоритет об'єднаних громад при розподілі коштів державного фонду регіонального розвитку; 5) сприятливі умови для залуження фінансових коштів організацій-донорів, (тільки об'єднані громади отримують допомогу від таких міжнародних програм як: U-LEAD, DOBRE, PULSE); 6) посилення впливу жителів громади на процес прийняття рішень щодо ключових питань соціально-економічного розвитку громади; 7) спрощення механізму залуження інвесторів на території; 8) зменшення

апарату органів виконавчої влади; 9) активізація практики вирішення місцевих питань власними силами.

Згідно експертного опитування існують наступні фактори, що гальмують процес об'єднання громад в Запорізькій області.

Суб'єктивні фактори: 1) небажання окремих сільських голів розлучатися з владою, йти на вибори, незадоволення статусом «старости». Відсутність чіткого статусу «старости»; 2) саботаж процесу об'єднання громад окремими главами районних адміністрацій і районних рад; 3) перешкоджання створенню об'єднаних громад окремими місцевими аграріями, що мають великий авторитет і вплив на територіях; 4) прагнення представників певних впливових політико-олігархічних груп скористатися можливими перевагами від об'єднання громад.

Об'єктивні фактори: 1) прогалини законодавчої бази в частині секторальних реформ (освіта, медицина); 2) слабка інформаційна кампанія щодо реформи в ЗМІ, як на національному, так і на регіональному рівнях. Наявність великої кількості експертів та організацій, що іноді доносять до населення різні тлумачення окремих аспектів реформи; 3) загальна недовіра людей до реформ, що проводяться владою; 4) неприйняття населенням на психологічному рівні зміни традиційного укладу життя; 5) відсутність певних держаних гарантій новим громадам; 6) відсутність відповідних змін в Конституції України; 7) відсутність законодавства, яке передбачає передачу управління земельними ресурсами за межами населених пунктів об'єднаним громадам.

Сприйняття реформи децентралізації розрізняється за критеріями соціальної диференціації на селі. Звичайні робітники ставляться до реформ інакше ніж сільська інтелігенція. За даними нашого дослідження соціальних проблем децентралізації (опитано у 2018 р. 778 селян в Запорізькій області) ця різниця досить помітна. Ставлення до змін на селі, що пов'язані з

децентралізацією диференціюється в залежності від соціального та професіонального статусу респондента, від характеру його занять.

Найбільш позитивно оцінюють зміни учні. Вони мало задіяні у виробному процесі, і їх думка складається в основному під впливом засобів масової інформації і мало спріється на власний досвід. Тож 36% учнів вважає, що позитивних змін більше і лише 9% вважає, що більше змін негативних. Відносно мало учнів відмовляється від відповіді, таких лише 27%, що значно менше середніх даних (38%). Теж саме можна сказати і стосовно домогосподарок, думка яких майже співпадає з думкою учнів.

Більш значущою є думка сільської інтелігенції (працівники розумової праці: зоотехнік, агроном, службовець і т. ін.), яка також в більшому ступені відмічає позитивні зміни, ніж негативні (відповідно 30% і 18%).

Фермери також вважають, що позитивних змін більше, ніж негативних (відповідно 31% і 15%). Ми бачимо, що фермери навіть більш позитивно оцінюють зміни в результаті децентралізації, ніж сільська інтелігенція. Можна вважати, що соціальною базою децентралізації на селі є фермери, сільська інтелігенція, разом з їх сім'ями (домогосподарками) та молодь.

Є соціальні прошарки сільських мешканців, які переважно негативно сприймають децентралізацію, або мало втягнуті в цей процес. Вони не можуть слугувати соціальною базою реформ на селі.

Так, майже половина працівників фізичної праці (не фермерів) не можуть впевнено оцінити вектор змін. Лише невеликий відсоток робітників відмітили позитивні зміни (8,5%) і майже стільки же відмітили негативні зміни (7%). Значна їх кількість (37%) не відчули жодних змін за роки децентралізації. Теж саме можна сказати стосовно безробітних: більше половини з них не можуть скласти думку стосовно змін, та 27% не бачать змін. Баланс оцінок трохи зсувається у негативний бік (позитивних оцінок децентралізації 9%, а негативних – 12%). Незначні показники як негативних так і позитивних оцінювань свідчить, що ця категорія селян (безробітні та

працівники фізичної праці) мало залучені у процеси реформування, індиферентно відносяться до змін.

Пенсіонери також мало втягнуті у процедури перебудови на селі, тому серед них багато респондентів які не надали конкретної відповіді (44,5%) або не побачили ніяких змін (27%). Майже однакова кількість пенсіонерів оцінили як позитивні зміни так і негативні (відповідно 17% і 15%).

Трохи краще оцінили зміни механізатори, серед них 18% відмітили позитивність змін, і 14% – змін негативних. Але третина механізаторів не відчували зміни і 36% не змогли надати відповіді на запитання.

Отже, не можна впевнено віднести до соціальної бази децентралізації ті прошарки населення, що зайняті фізичною працею, механізаторів, пенсіонерів, безробітних. Це консервативно налаштована категорія мешканців, скоріш за все вони не будуть заважати змінам, але і допомагати реформі мало хто з них буде.

Таким чином, для виявлення соціальних аспектів децентралізації та об'єднання територіальних громад здійснено емпіричне соціологічне дослідження в Запорізькій області. Опитано 778 осіб з 16 громад.

За рівнем інформованості щодо реформи децентралізації респонденти розподілилися приблизно на три рівні частини: достатньо інформовані, помірно інформовані та зовсім не інформовані і такі, що не цікавляться децентралізацією.

Самим вагомим джерелом інформації про реформу децентралізації на селі є збори громади – 36%, на другому місці – телебачення, на третьому місці – Інтернет.

Чверть селян ставиться до об'єднання громад позитивно та чверть ставиться негативно, решта – нейтрально. Низький рівень підтримки об'єднання громад створює підґрунтя для латентного супротиву цьому процесу.

Однією з причин незадоволеності об'єднанням є думка, що процес об'єднання відбувався недобровільно. Про добровільність об'єднання зазначає лише половина респондентів.

Результати дослідження громад у 2016 р. свідчать, що підтримує об'єднання третина селян. Згідно думки респондентів, бажано, щоб голова об'єднаної територіальної громади був досвідченим господарником, чесною, порядною людиною, простим, з народу.

Найважливішими факторами, що викликають у населення небажання об'єднуватися в громади це – очікування погіршення інфраструктури, побоювання закриття шкіл/дитячих садків/лікарень, бажання стабільності та збереження існуючого способу життя.

Згідно експертного опитування є ризик неврахування думок всіх територіальних суб'єктів, що увійшли в громаду (зокрема при прийнятті бюджету). Експерти вважають, що причинами гальмування процесу об'єднання громад в Запорізькій області є недосконалість законодавчої бази в частині секторальних реформ, небажання окремих сільських голів розлучатися з владою, йти на вибори, незадоволення статусом «старости», а також саботаж процесу об'єднання громад окремими главами районних адміністрацій і районних рад.

Ставлення до децентралізації залежить від соціального статусу мешканців села. Найкраще до реформ ставляться робітники розумової праці, учні, фермери.

Самі ці соціальні групи складають соціальну базу реформ на селі. Не можна впевнено віднести до соціальної бази децентралізації ті прошарки населення, що зайняті фізичною працею, пенсіонерів, безробітних. Це консервативно налаштована категорія мешканців. Скоріш за все вони не будуть заважати змінам, але і допомагати реформі мало хто з них буде.

3.2. Гендерні аспекти децентралізації

Гендерна проблематика є однією з провідних в сучасних соціологічних дослідженнях. Тож в даній роботі цій проблематиці також приділена увага.

Гендерні аспекти децентралізації зачіпають декілька груп проблем, а саме:

- 1) вразливість жінок через реформу децентралізації;
- 2) гендерна рівність у правовому та соціальному аспектах;
- 3) гендерний аспект лідерства в громадах;
- 4) наслідки децентралізації з позицій гендерного підходу;
- 5) гендерна диференціація сприйняття реформи.

Розглянемо докладніше ці проблеми на теоретичному та емпіричному рівнях. Необхідність враховувати гендерні чинники соціальних, економічних та політичних процесів викликано загальним процесом демократизації та європейської інтеграції України. Україна приєдналася до низки міжнародних угод стосовно гендерної проблематики.

В сільській місцевості у більшій мірі, ніж у містах, панують гендерні стереотипи, які обумовлюють розподіл функцій чоловіків і жінок в повсякденній діяльності, на роботі та у домашньому господарстві. Це викликано консерватизмом селян, меншим впливом на них західних стандартів способу життя. Згідно гендерним дослідженням в Україні існують наступні гендерні стереотипи в сільській місцевості, що впливають на сприйняття своїх обов'язків жінкою або чоловіком. «П'ять обов'язків, які найчастіше вибирають жінки: турбота про дітей; турбота про свою зовнішність, щоб подобатися своєму чоловіку; готування їжі; підтримування чистоти в домі; підтримування в сім'ї обстановки спокою і благополуччя. Чоловіки ж частіше вибирають: участь у суспільному житті громади; заробляння грошей; турботу про дітей; економне витрачання сімейних

коштів; підтримування в сім'ї обстановки спокою і благополуччя» [64]. Наявність подібних стереотипів обумовлює не чуттєвість до гендерної дискримінації з боку пересічних громадян. Тому обмеження жіночих ініціатив з боку чоловіків в повсякденному житті спіймаються селянами природними. Розгляд способу життя у гендерному фокусі – це надбання урбаністичної культури, яка інкорпорується у сільську місцевість завдяки зусиллям громадянських активістів.

Як відомо, актуалізація гендерних питань відбувалась в цивілізованих країнах у другій половині минулого сторіччя. Теорія гендеру швидко розвивалась у декількох напрямках і знайшла своє втілення в міжнародних документах. Визначення гендеру частіше за все спирається на концепцію соціального конструювання. Словарне визначення гендеру наступне: «гендер – це соціальна організація статевих відмінностей; соціальна конструкція системи соціо-статеворольових відносин; культурологічна характеристика поведінки, яке відповідає статі в даному суспільстві в даний час» [40, с.203]. Українська вікіпедія теж спирається на конструктивістський підхід: «гендер – у феміністичних та гендерних дослідженнях соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік і жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду. Гендер вони визначають як певний соціальний конструкт, який визначає *соціальну* стать людини» [38].

Не всі теорії гендеру спираються на конструктивістську парадигму. Цілком слушним є міркування, що соціальне конструювання охоплює лише частину гендеру. Іншою частиною гендеру є біологічно обумовлені особливості поведінки та інших соціальних практик жінки або чоловіка, які

набувають соціального оформлення. Біологічне у вигляді соціального складає частину гендерних рис.

Для виявлення соціальної ролі гендеру здійснюються численні гендерні дослідження. Українські соціологи приділяють увагу вивченню різних аспектів гендерної проблематики [161].

На основі гендерної теорії здійснюється гендерний аналіз різних аспектів державної політики в європейських та північноамериканських країнах. За результатами цього аналізу приймаються рішення щодо забезпечення гендерної рівності у соціальній, політичній та культурній діяльності громадян.

Група українських вчених за сприяння міжнародних організацій здійснила гендерний аналіз українського суспільства [145]. Автори рекомендували проводити гендерну експертизу українських законів [145, с.265], прокоментували з гендерних позицій деякі положення трудового права, вивчали міжнародний досвід методології гендерного аналізу [78, с. 53]. Український соціолог Н. Кодацька, враховуючи міркування інших дослідників [78] пропонує визначення гендеру, яке на наш погляд, досить вичерпано характеризує це явище.

Гендер – це «змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і відносин жінок та чоловіків, набутих ними у процесі соціалізації, що визначається соціальним, політичним, економічним й культурним контекстами буття та фіксує уявлення про жінку й чоловіка залежно від статі [111, с. 103].

Стрижневою темою гендерних теорій є досягнення рівних прав жінок з чоловіками у різних сферах суспільства, створення умов для життєвої реалізації жінок. Хоча автори гендерних теорій заперечують зв'язки цих теорій з фемінізмом, насправді у багатьох аспектах гендерні міркування перетинаються з феміністськими теоріями. Адже теза про рівність прав жінок

і чоловіків, що обумовлює рівність можливостей особистісної реалізації жінки в соціумі, є спільною для гендерних теорій і фемінізму.

Важливим положенням гендерної теорії є «вільний розвиток особистості через визнання та прийняття гендерних відмінностей» [112, с.73]. Гендерна політика в Україні відрізняється декларативністю: на словах та в документах визнається необхідність дотримуватись гендерно орієнтованих рішень, але в реальності стан виконання гендерно орієнтованих вимог у різних сферах суспільства низький. Так, за індексом гендерної рівності у 2015 р. Україна зайняла 67 місце серед 142 країн.

В літературі звертається увага на те, що в країнах де відсоток жінок в органах влади більший, результативність досягання злагоди в суспільстві, вирішення проблем соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, екології вище ніж в інших країнах [191, с.25].

Отже, проблематизується питання гендерних пропорцій в органах влади. В літературі відмічається, що не обов'язково прагнути досягти однакової кількості жінок та чоловіків в органах влади – показник в 30% є достатнім, щоб суспільство відчуло зміни на краще, особливо в соціальній сфері, охороні здоров'я, стану довкілля [128, с.77].

Якщо акцентувати увагу на співвідношенні жінок і чоловіків в органах влади України, то виявляється така особливість – чим нижче рівень влади, тим більше відсоток жінок. Найбільша кількість жінок в сільських радах. А серед сільських рад наявність жінок превалює в бідних та маленьких громадах – більше 50%. Виходить, що самоврядування на рівні сільських громад реалізує прагнення досягнути гендерної рівності.

Згідно досліджень, в сільських установах більшість (в середньому 76%) працівників становлять жінки, а на керівних посадах цих установ жінок лише в середньому 16%. [64]. В запорізькій області жінки-голови ОТГ складають 20,5% (9 жінок з 44 голів ОТГ). Всі жінки передпенсійного віку, довгий час працювали головами сільрад або займали інші керівні посади. Для

порівняння, в Львівській області серед голів ОТГ – 17,5% жінок, але середній вік їх нижчий за жінок-голів ОТГ Запорізької області.

Дані з реалізації гендерної демократії в ОТГ відрізняються по різних областях. Наприклад, в «ОТГ Чернівецької області з 799 депутатів, 231 – жінки, що становить 28,9%. В той самий час представництво жінок у Чернівецькій міській раді жінки становлять 11,9%, а в Чернівецькій обласній раді – 15,6%.

В 14 ОТГ Чернівецької області жінки становлять більше 30% від складу ради, в одній громаді – понад 50%, а в трьох – рівномірний розподіл. Проте з 33 громад, тільки в чотирьох головами є жінки, тобто 12%» [37].

В міжнародних документах децентралізацію часто пов'язують з гендерним питанням. «Впровадження гендерного підходу означає не просто добавлення «жіночого компоненту» до проектів та програм, а аналіз і врахування різних умов та вимог щодо жінок і чоловіків. Тому планувати різні заходи на рівнях громад і суспільства часто рекомендується після проведення відповідного гендерного аналізу, а також аналізувати очікувані наслідки змін для жінок і чоловіків відповідно» [64].

Для реалізації завдань гендерної політики у реформі децентралізації фахівці рекомендують наступні заходи: 1) здійснення гендерного підходу до управління ОТГ; 2) заснувати інститут радників з питань правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків при обласних державних адміністраціях; 3) здійснювати комплексний гендерний підхід до розвитку громад в процесі децентралізації; 4) впроваджувати гендерно-орієнтоване бюджетування в діяльності ОТГ [37].

Аналіз стратегічних планів та програм розвитку ОТГ, бюджетів ОТГ та інших документів може виявити гендерні розриви в задоволенні запитів чоловіків і жінок в різних сферах життєдіяльності селян: освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні. Важливо передбачити надання гендерне збалансованих послуг для мешканців ОТГ.

Міжнародні організації та документи заохочують в Україні гендерне бюджетування, яке полягає у гендерному аналізі бюджетів ОТГ та розподілу їх згідно цього аналізу. В таких бюджетах враховуються гендерне орієнтовані потреби членів громади.

Актуалізація гендерної проблематики викликана переважно міжнародними інституціями та пріоритетами у наданні грантів на дослідження гендерних питань, а не зацікавленістю сільських мешканців. Можна погодитись з українськими дослідниками, що насправді «Для сільських жителів гендерні питання сьогодні не є пріоритетними. Більш актуальними є соціальні проблеми, в першу чергу, низький рівень зарплат і високий рівень безробіття, що однаково турбує жінок і чоловіків» [64].

Тим не менш демократизація сприяє загальному розвитку гендерно-орієнтованої соціальної політики. Не слід чекати поки цивілізаційні уявлення стосовно сучасного розуміння щодо гендерної проблематики з'являться на селі, а робити цілеспрямовані зусилля для посилення у сільських мешканців зацікавленості гендерними питаннями. Для цього міжнародні організації рекомендують певні заходи. Наприклад:

- 1) «здійснювати професійну підготовку жінок і нарощування їх потенціалу;
- 2) підвищення рівня поінформованості та зміна уявлень громадськості щодо гендерних ролей чоловіків та жінок;
- 3) створення мережі партнерських організацій з підтримки просування жінок у сферу політики й управління;
- 4) проведення гендерних досліджень» [64].

«Створення ОТГ по різному сприймається громадянами. Реакція людей на сучасні перетворення на селі залежить не тільки від ефективної дії керівництва громад, а й від відмінностей наслідків децентралізації для різних категорій селян. Одним з чинників соціальної диференціації, що спричиняє різницю у сприйнятті укрупнення громад є гендерний чинник, дослідження

якого дозволить виявити на емпіричному рівні відмінність відношення до реформ жінок та чоловіків через різницю в їх ментальності, гендерних соціальних ролей, інтересів та наслідків.

Різниця у сприйнятті децентралізації між жінками та чоловіками викликана наявністю відмінностей у їх світогляді, громадянсько-політичній активності, сфері відповідальності, соціальних функціях тощо» [87, с.32].

В ході зондажного опитування у березні 2017 р. 150 селян декількох об'єднаних громад у Запорізькій області про відношення до перетворень, що викликані створенням ОТГ, виявлялася різниця у відповідях респондентів різної статі. Це дозволило визначити гендерні відмінності у сприйнятті реформ на селі. Опитування здійснювалось за ініціативою Запорізького ВПУ «Центр розвитку місцевого самоврядування» А. Ашурбековим та Ф. Хрустальовим [229, с.132]. Вторинна, додаткова обробка та аналіз результатів дослідження було здійснено автором даної роботи.

«Різниця у соціально-політичних поглядах між чоловіками та жінками полягає у дещо більшій обізнаності чоловіків. Так, на запитання «Якою мірою ви задоволені діяльністю влади?» відносно Голови обласної адміністрації 56,7% жінок відмітили пункт «Не знаю таку людину», тоді як серед чоловіків такий пункт позначило значно менше респондентів (34,4%). Відносно Голови обласної ради показники ще гірші: пункт «Не знаю таку людину» відмітило серед жінок – 60,2%, а серед чоловіків – 44,3%. Тож марно питати, чи задоволені люди діяльністю цих представників влади. Відносно місцевих керівників рівень задоволеності жінок вище, ніж у чоловіків. Стосовно Голови територіальної громади повністю задоволені та скоріше задоволені у сумі серед жінок – 56,9%, а серед чоловіків – 45,9%. Старостою задоволені відповідно 51,7% та 46%. Пункт «Важко відповісти» відмітили однаково чоловіки та жінки. Відносно Голови ОТГ – майже 30%, а відносно Старости – чверть опитаних.

На запитання: «Як змінилася соціально-економічна ситуація у Вашій громаді за минулий рік?» пункт «Покращилась» серед жінок відмітило більше респондентів, ніж серед чоловіків (відповідно 32,8% та 24,6%). Ми пояснюємо ці відмінності тим, що соціально-економічні зміни більш торкнулися чоловіків, ніж жінок. Жінки також менш освічені у цих питаннях. Так, пункт «Важко відповісти» відмітило 41,4% опитаних жінок і 19,7% чоловіків.

Більше торкнулись жінок питання, пов'язані з соціальною сферою. В цих питаннях жінки більш вимогливі. Наприклад, на запитання щодо змін в сфері освіти відсоток жінок, що підкреслили погіршення більше, ніж чоловіків (17,2% та 14,8%), відповідно менше, ніж у чоловіків, відсоток жінок задоволених змінами в освіті (15,5% та 18%).

Звертає на себе увагу, що пункт «Залишилось без змін» позначило однаковий відсоток жінок та чоловіків (близько 40%). Згідно з реформою, маленькі школи в селах закриваються, і створюються опорні заклади освіти в великих селищах. Шкільні автобуси возять дітей з малих сіл у велику школу в інше, центральне селище ОТГ. Жінки більш опікуються дітьми, ніж чоловіки, тому додаткові клопоти та турботи, пов'язані з щоденними поїздками дітей, перш за все торкаються жінок.

Значні відмінності між чоловіками та жінками у відповідях стосовно стану соціального захисту. Серед жінок відмітили покращення у цій сфері в два рази більше, ніж серед чоловіків (відповідно 22,4% та 11,5%). Дві третини респондентів обох статей ухилились від відповіді, або не помітили змін.

Більший відсоток серед жінок, ніж серед чоловіків відзначило покращення благоустрою території громад (відповідно 62,1% та 47,5%). В цьому питанні члени об'єднаних громад найчастіше відмічають покращення. Дійсно, згідно звітам громад, значні кошти з бюджету ОТГ направляються саме на вирішення питань благоустрою: освітлення території, ремонт доріг, прибирання сміття тощо. Ці зміни більш помічають та відмічають саме

жінки, оскільки їх ментальності притаманне приділяти більше уваги створенню комфортності у сфері життєдіяльності.

Значні гендерні відмінності у відповідях які стосуються рівня життя. Жінки помітно частіше відмічають покращення у цій сфері, ніж чоловіки (відповідно 25,9% та 14,8%). Погіршення рівня життя також відмічають жінки менше, ніж чоловіки (відповідно 17,2% та 36,1%). На наш погляд це можна пояснити специфікою ментальності сільських жінок, для яких співвідношення між бажаннями та можливостями більш раціональні та виважені, ніж у чоловіків. Адже оцінка рівня життя багато в чому залежить від сприйняття рівня задоволеності бажань. Якщо бажання значно перевищують можливості виникає ефект незадоволення своїм рівнем життя.

Помітні відмінності між оцінкою жінок та чоловіків у питаннях боротьби зі злочинністю. Чоловіки значно частіше, ніж жінки підкреслюють погіршення у цій сфері (відповідно 27,9% серед чоловіків та 15,8% серед жінок). Майже половина респондентів обох статей відмітили пункт «Залишилось без змін». Можна зробити висновок, що на селі поширені такі види злочину, які більше зачіпляють чоловіків, ніж жінок» [93, с.58].

В нашому дослідженні децентралізації в Запорізькій області отримані аналогічні дані. Жінки частіше відмічають позитивні зміни (24%) ніж чоловіки (15%). Чоловіки більше вагаються, більш обережні. На запитання: «Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?» пункт «Важко сказати» серед чоловіків відмітило 42%, а серед жінок – 35%.

Не відчула позитивні зміни переважна більшість (70%). Трохи більше чоловіки (72%). Але і негативних змін також не відчула більшість.

Є відмінності між чоловіками і жінками у почуттях соціальної ідентифікації, в даному разі зі своєю громадою та громадою ОТГ.

Згідно нашого дослідження, процесі децентралізації та об'єднання громад жінки в меншій мірі ідентифікують себе з громадою. На запитання:

«Чи відчуваєте Ви себе членом громади свого села?» відзначили, що не ідентифікують з громадою серед жінок – 27%, а серед чоловіків – 24%. Це пояснюється швидше сильнішими сімейними орієнтаціями жінок і більшим ступенем суспільної орієнтації у чоловіків.

Але майже половина і серед жінок, і серед чоловіків не вважають себе членами громади ОТГ. Жінки в невеликому ступені краще сприйняли ОТГ, ніж чоловіки (на запитання «Яке у Вас в цілому склалося відношення до утворення ОТГ?» пункт «негативне» відмітили серед жінок – 24% і серед чоловіків – 28%; а пункт «позитивне» відмітили 28% серед жінок і 24% серед чоловіків). Це не тому що жінкам стало краще жити, а тому що вони в меншій мірі орієнтовані на громаду взагалі.

Чоловіки гостріше сприймають проблеми громади, це і викликає у них більший негативізм до створення ОТГ, яке розглядається ними як потенційна загроза благополуччю свого села.

Більша стурбованість за громаду у чоловіків віддзеркалюється опосередковано в тому, що серед жінок 60% вважає що громада приєдналася добровільно, а серед чоловіків лише 46%, що значно менше. Тут існує деяка невизначеність. У процесі об'єднання процедура передбачала вплив голови громади. Жінки з ним погоджувались легше ніж чоловіки.

В цілому до керівництва ОТГ і до старости свого села ставлення більше негативне, ніж позитивне. Жінки трохи краще ставляться до старости, ніж чоловіки.

Жінки більше підпадають під вплив керівних осіб. А чоловіки більш незалежні і схильні до відстоювання своєї думки. Тож проблеми в громаді ОТГ можуть виникати від дій чоловіків у більшій мірі ніж через жінок. Виникнення конфлікту в ОТГ можна чекати від чоловіків. Вони скоріше, ніж жінки, можуть бути ініціаторами латентного чи відкритого конфлікту. При цьому слід враховувати, що відкритий конфлікт зустрічається значно рідше ніж латентний.

Для чоловіків почуття приналежності до громади села сильніше і виражено більш чітко, ніж до громади ОТГ (відчувають себе членами громади свого села 42% чоловіків, а членами громади ОТГ – 30%). Майже для половини чоловіків однаково бути членом громади свого села чи ОТГ. Лише кожен 9-й чоловік вважає для себе більш важливою приналежність до ОТГ).

Жінки більш доброзичливі до мешканців сусідніх сіл. Позитивно ставляться до сусіднього села 32% жінок і лише 19% чоловіків. Найчастіше ставлення нейтральне.

Неприємно до головного села до створення ОТГ відносилося 19% чоловіків і 11% жінок, але після створення ОТГ неприємне ставлення до головного села ОТГ у чоловіків стало 31%, а у жінок 27%. Причому жінки більш гостро поставилися до факту зміни статусу сусіднього села, яке стало головним. У жінок погіршилось ставлення в два з половиною рази, а у чоловіків – в півтори рази.

До головного села до створення ОТГ таке ж ставлення, як до і інших сусідніх сіл. Але після створення ОТГ з'являється почуття підозри у перевагах головного села і ставлення до нього погіршується, тоді як до решти сіл ставлення теж знизилось, але менше (у чоловіків – в 1,3 рази і у жінок – в 1,6 рази). Ми вважаємо, це пояснюється тим, що інші села стали розглядатися як конкуренти при розподілі ресурсів. Конфліктний фон посилюється, що становить приховану загрозу консолідації громади ОТГ.

Як бачимо, гендерні відмінності треба враховувати при формуванні соціальної політики на селі. Децентралізація обумовлює активізацію самоврядування на селі. В розрізі гендерної проблематики самоврядування має певні особливості.

Дослідники пропонують враховувати наступні аспекти:

- «гендерна відповідальність/підзвітність: правові норми, зобов'язання та бюджети мають відображати гендерні питання. Таким чином, у процесах прийняття рішень має бути присутнім компонент рівної участі і права голосу;
- гендерна прозорість: канали інформації і комунікації, як і перешкоди щодо отримання відповідної інформації можуть бути різними для жінок та чоловіків;
- гендерна участь та інклюзивність означають більш уважний підхід до процесів щодо участі та владних відносин, які знаходяться поза формальними процедурами;
- гендерна чутливість: потреби та інтереси і чоловіків, і жінок потрібно брати до уваги при проектуванні інституцій, процесів з прийняття рішень, забезпеченні законів, плануванні публічних послуг, бюджетуванні та алокації публічних фондів;
- гендерна повага прав і верховенство права: правова рамка закріплює права і обов'язки чоловіків та жінок, зокрема, право не піддаватись дискримінації» [64].

Отже, одним з суб'єктивних чинників децентралізації є гендерні відмінності у наслідках реформ на селі. Зміни на селі в результаті реформ децентралізації у деяких питаннях мають більше значення у чоловіків, ніж у жінок та навпаки. Жінки частіше відмічають позитивні зміни, ніж чоловіки. Жінки краще сприйняли ОТГ, ніж чоловіки. Жінки в меншій мірі ідентифікують себе з громадою. Жінки краще ставляться до голови громади та старости, ніж чоловіки. Жінки більш доброзичливі до мешканців сусідніх сіл в ОТГ, ніж чоловіки.

Емпіричне дослідження сприйняття децентралізації дозволить краще здійснювати соціальну політику на рині селищ та громад.

3.3. Зміни в умовах життя мешканців сіл під впливом децентралізації та об'єднання громад

Дані про оцінку змін на селі в результаті об'єднання громад наведені в наступних таблицях.

Таблиця 3.7

Відповіді на запитання: «Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?»
(в % від числа опитаних N = 778)

	Ніяких істотних змін не сталося	Більше позитивних	Більше негативних	Важко сказати
Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?	29,1	19,8	12,8	38,3

Як видно з наведених даних, певну відповідь щодо оцінки змін змогли надати лише третина респондентів. Трохи більше відповідей позитивних (20%), ніж негативних (13%). Ніяких змін не відчували 29%.

Пункт «Важко сказати», що фактично означає, що людина змін не помітила, не може напевно оцінити зміни, відмітило 38%. Загалом нейтральних оцінок переважна більшість – 67,4%.

Крім загальних оцінок впливу об'єднання громад в цілому на село мають значення оцінки впливу об'єднання на умови життя конкретної людини. Позитивні та негативні оцінки впливу об'єднання на життя окремої людина зведені в наступні таблиці 3.8.

Як бачимо з наведених даних, дві третини селян не можуть безперечно відмітити, добре чи погано особисто для себе те, що відбулось об'єднання громад.

Таблиця 3.8

Відповіді на запитання: «Чи відчули особисто на собі позитивні або негативні зміни у вашому селі після утворення ОТГ?»

(в % від числа опитаних N = 778)

	Так, в сильному ступені	Так, але не дуже	Ні, не відчув
позитивні зміни	6,4	24,4	69,2
негативні зміни	9,3	25,5	65,2

Оцінки майже симетричні: позитивні та негативні майже однакові. 31% позитивних оцінок і 39% негативних оцінок. Є невелика різниця в сторону негативізму в оцінці впливу об'єднання громад на конкретну особу. Але така різниця не може відчутно вплинути на загальну атмосферу невизначеності ставлення до об'єднання громад.

Загальна оцінка характеру змін в житті селян під впливом об'єднання громад складається з оцінки змін окремих сторін умов життя. На що саме в позитивному чи в негативному плані вплинуло об'єднання громад розглянемо нижче.

Матеріальним забезпеченням соціальної політики є доходи населення та громад. При цьому має значення як доходи окремих селян, так і доходи в цілому громади. Різницю в цьому питанні респонденти відчувають. Данні щодо змін в доходах окремої людини і громади в цілому в баченні респондентів зведені в таблиці 3.9.

Як видно з таблиці, збільшення доходів громади села відмітило менше респондентів, ніж збільшення особистісних доходів (відповідно 12,4% у громади та 15% особисті доходи). Але позитивні зміни в доходах відмітило значно менше респондентів, ніж негативні зміни. Негативні зміни в особистісних доходах відмітило 30% , а доходах громади села 18%.

Таблиця 3.9

Відповіді на запитання: «Які зміни в доходах сталися у вашому селі після утворення ОТГ? (в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

	Значно покращились	Покращились, але трохи	Значно погіршились	Погіршились, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
Особисто ваші доходи	20 (2,6%)	96 (12,3%)	140 (18%)	96 (12,3%)	388 (49,9%)	38 (4,9%)
Доходи громади вашого села	34 (4,4%)	62 (8%)	78 (10%)	62 (8%)	140 (18%)	402 (51,6%)

Зміни в *своїх* доходах після утворення ОТГ не помітила трохи більше половини (55%) селян. Ще більше селян (70%) не знає як змінилися доходи у громади після утворення ОТГ. Саме тому, дуже малий відсоток респондентів відмітили як погіршення так і покращення доходів громади. Члени громади просто не обізнані про стан справ в цій сфері. Причина в тому, що селян або не цікавить стан справ в громаді, або керівництво громади дуже погано інформує селян відносно змін в доходах громади.

Загальна статистика щодо доходів громад після утворення ОТГ свідчить про значне покращення в цій сфері.

В керівних органах ОТГ зосереджено практично всі управлінські та фінансові повноваження. Зміни в українському законодавстві, зокрема у фінансовій, бюджетній та податковій сферах, надали громадам можливість отримувати стабільні джерела доходів та мати прямі фінансові відносини з державним бюджетом.

Згідно даних експертизи групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні щодо показників фінансової діяльності в 665 об'єднаних територіальних громадах відбулось значне збільшення доходів

громад. «За підсумками 2018 року до місцевих бюджетів 665 ОТГ надійшло 20,9 млрд. грн., що на 62,1% (+8,0 млрд. грн.) більше від надходжень, отриманих ОТГ за 2017 рік. Із розрахунку на одного мешканця, громади отримали 3712,2 грн., що більше від аналогічного періоду минулого року на 1421,9 грн. (у 1,6 рази)» [157].

Як бачимо відбулись значні зміни в доходах громад в позитивну сторону. Але 88% рядових селян не побачили таких змін. Макропоказники ще не вплинули на умови життя конкретних селян. Потрібен час та ще більше зміни, щоб люди побачили покращення матеріального становища – якщо не свого особистого, то хоча б принаймні свого села.

Поки що збільшення доходів громади багато в чому залежить від дотацій бюджету. Ці дотації значні та сягають від 40% до 60%. Фінансова незалежність, забезпечення якої прагнуть реформатори, відбудеться в майбутньому, на подальших кроках реформи. Як зміняться доходи громад без дотацій ще невідомо.

Крім того, те, що прості громадяни не помітили збільшення доходів громади, частково пояснюється тим, що значні кошти (від 20% до 50%) йдуть на управління громадою. Багато коштів йде на загальні соціальні потреби, які окремі громадяни можуть не відчувати або не помічати. Так, «упродовж 2018 року з місцевих бюджетів витратили 570,6 млрд. грн. «Найдорожчими» статтями видатків були: загальноосвітні школи (16,3% усіх видатків місцевих бюджетів), субсидії ЖКГ (11,6%), лікарні загального профілю (7,6%), допомога малозабезпеченим сім'ям (7,4%), ремонт та будівництво доріг (5,8%), дитсадки (5,6%), житлово-комунальне господарство (5,3%) та утримання органів місцевої влади і місцевого самоврядування (4,8%). Сумарно на їх фінансування пішло майже дві третини усіх видатків місцевих бюджетів» [69].

Система фінансового забезпечення громад ще недосконала. Так, фахівці зауважують, що «чимало з утворених об'єднаних територіальних

громад, якщо не всі, недостатньо спроможні успішно виконувати свої нові обов'язки і зберігають високу залежність від фінансування з Державного бюджету. Слабка система фінансового управління та відсутність стратегічного бачення розвитку громад призводить до неефективного управління наявними ресурсами, а також створює можливості для непрозорої діяльності, що породжує корупційні ризики [173].

Більш детальний аналіз фінансовій сфері не входить до кола завдань даної роботи. Ми обмежуємося констатацією, що покращення в матеріальному становищі громад об'єктивно є, але в громадській думці селян ці зміни не зафіксовані.

Одним з важливих напрямків трансформації соціальної сфери села під впливом об'єднання громад є культура.

В даному разі поняття культури вживається не в соціологічному сенсі (як сукупність норм та цінностей), а як духовна сфера в її інституційній оболонці. Мається на увазі дома культури, художня самодіяльність, діяльність народних митців тощо.

Більшість респондентів (68%) не відчули помітних змін у сфері культури. 41% прямо вказують на відсутність змін, ще 27% не знають чи відбулися якісь зміни. Але якщо не знають, то напевно зміни були настільки незначні, що селяни їх не помітили.

Натомість кожний п'ятий респондент (21%) відмітили покращення у сфері культури під впливом об'єднання громад. Це в два рази більше, ніж тих, хто вважає, що в сфері культури відбулось погіршення (11%). Отже баланс оцінок позитивний, що дає підстави відзначити деяке покращення в сфері культури.

Політики часто відмічають необхідність децентралізації в сфері культури. Є радикальні погляди («Опозиційна платформа за життя») згідно яким, децентралізація в сфері культури означає фактично культурну

автономію. Тобто кожний регіон сам визначає мову спілкування, мову засобів масової інформації, релігійну конфесію тощо.

В контексті децентралізації на селі і створення об'єднаних громад децентралізацію культури розуміють як можливість громади самостійно визначати кількість коштів виділяти на в цю сферу, що саме зробити. Наприклад, закупити костюми для народного хору, чи оплатити навчання дітей в музикальній школі тощо.

Завдяки децентралізації заклади культури почали передаватись в управління на місця. Але в процесі організаційних змін іноді відбуваються негаразди у функціонуванні закладів культури на селі. Наприклад, в Запорізькій області одна з ОТГ вирішила не виділяти кошти на будинок культури, музей та бібліотеку, які розташовані на території селища. Співробітників цих закладів було звільнено.

Децентралізація внесла деякий хаос в функціонування закладів культури – одні громади їх утримують, інші відмовляються від них. Не можна розраховувати на сільських керівників в розумінні ними культурних потреб людей. Точніше, справа в пріоритетах при розподілі обмежених коштів, напевно, музей не буде одним із них.

В першу чергу кошти громади витрачаються на пішохідні доріжки і освітлення вулиць, на решту – грошей не вистачає. Дохідна частина бюджету не може дозволити громаді утримувати всі колишні заклади культури та працівників, які працювали в них.

В умовах децентралізації деякі статті бюджету повинні мати державне забезпечення. Відповідно до українського законодавства всі заклади, в тому числі й заклади культури, які розташовані на території об'єднаної територіальної громади, мають перейти у її власність. Це положення вочевидь неприпустимо. Культура та спорт затратні інститути, доходу вони не приносять, принаймні на селі. Тож ці заклади необхідно приватизувати (що не гарантією їх подальшого функціонування в тому ж статусі), або

утримувати з державного бюджету. Музей та бібліотеку можна утримувати за рахунок інвесторів та благодійних фондів, але сільські установи такого типу навряд чи зацікавлять кого-небудь з них. В давні часи такі установи утримувало земство, заможне шляхетство. Зараз марно сподіватися на розуміння значущості бібліотек та музею у сільських жителів. Без підтримки держави ці установи закриються. Держава з однієї сторони постійно наголошує на вагомій складовій культури у розвитку суспільства, з іншої – не бажає підтримувати її власними коштами. Так, глава уряду на одній з нарад визначив, що «культура має посідати пріоритетне місце у розвитку громад» [151].

Міністр культури зазначає: «наразі є вкрай важливим, привернути увагу очільників об'єднаних територіальних громад до культури, до її потенціалу, який за розумного використання можна перетворити на ресурс як розвитку людського капіталу в громаді, так і фінансового наповнення місцевого бюджету» [157].

Розуміючи стан справ Міністерство культури розробило проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами», який має на меті створити належні рівні умови доступу до культурного продукту та творчого самовираження для всіх громадян України» [157].

Ще одна важлива складова соціальної сфери на селі – це спорт. «Для усіх нас важливо, щоб в об'єднаних громадах розвивалися фізична культура та спорт, бо це цікаве проведення дозвілля, а коли цікаво і є де, змагатися, то й молодь залишатиметься у такому селі та селищі» [188].

Проблеми спорту в ОТГ аналогічні в організаційному та фінансовому плані з проблемами культури. І думки селян щодо впливу об'єднання громад на розвиток спорту і культурі також антологічні. Дані щодо громадської думки про зміни в умовах розвитку спорту після створення об'єднаннях громад розташовані в наступній таблиці.

Таблиця 3.10

Відповіді на запитання: «Які зміни в умовах для розвитку спорту сталися у вашому селі після утворення ОТГ?»

(в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

Значно покращало	Покращало, але трохи	Значно погіршало	Погіршало, але трохи	Залишило ся без змін	Не знаю
34 (4,4%)	116 (14,9%)	58 (7,5%)	24 (3,1%)	342 (43,9%)	204 (26,2%)

Як видно з таблиці, кожен п'ятий (19,3%) респондент вважає, що умови для розвитку спорту покращились, але протилежне стверджує 10,6% респондентів. Отже баланс, як і у випадку культури, позитивний. Більшість селян (70%), як і у випадку з культурою, не помітили змін в умовах для розвитку спорту після створення ОТГ, але це не означає, що взагалі нічого не робиться в цій сфері.

Так, Запорізький Центр розвитку місцевого самоврядування ініціював обговорення розвиток спорту в ОТГ на нараді «Розвиток спортивної інфраструктури в ОТГ». Концепцію розвитку спортивної інфраструктури в ОТГ Запорізької області, розробленою Запорізьким ЦРМС. Концепція передбачає «Конкурс міні-грантів від Програми «U-LEAD з Європою» на розробку проектно-кошторисної документації з облаштування спортивних майданчиків зі штучним покриттям, розробка оптимальної моделі багатофункціональних спорткомплексів в ОТГ, візити до Німеччини для ознайомлення з кращими європейськими практиками функціонування спортивної галузі, ярмарок спорту, навчальні семінари з підготовки проектних заявок та семінар з управління в сфері спорту» [157].

Важливим напрямком розвитку соціальної сфери та господарства на селі є будівництво доріг. Згідно з інформації ЗМІ (перш за все телебачення) сфера, де повинні бути відчутні зміни – це дороги. Будівництво та ремонт доріг – одна з провідних статей видатків з бюджету ОТГ. Але бачать зміни в

цій сфері відносно незначна кількість селян. Данні про думку селян щодо доріг розміщено в таблиці.

Таблиця 3.11

Відповіді на запитання: «Які зміни в стану доріг сталися у вашому селі після утворення ОТГ? (в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

Значно покращало	Покращало, але трохи	Значно погіршало	Погіршало, але трохи	Залишило ся без змін	Не знаю
54 (7%)	156 (20%)	132 (17%)	54 (7%)	342 (44%)	40 (5%)

Як бачимо з таблиці 3.11, покращення стану доріг відмітило 27% респондентів, погіршення відзначили 24%. Невеликий баланс в позитивну сторону дає підґрунтя для думки, що і дороги не дуже активно покращуються в селах.

Половина респондентів (49%) не зафіксували змін у цій сфері. Це обумовлено тим, що будівництво та ремонт доріг дуже коштовні.

В рамках децентралізації системи управління дорогами відбувається передача органам місцевого самоврядування повноважень у сфері управління місцевими автодорогами. Для забезпечення цієї функції місцевим громадам відбувається передача відповідних фінансових ресурсів.

Фахівці стверджують, що «90% доріг перебуває в незадовільному транспортно-експлуатаційному стані та потребує проведення капітального ремонту і реконструкції. Це, в свою чергу, перешкоджає створенню необхідних передумов для економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, призводить до збільшення аварійності на дорогах та викликає невдоволення з боку населення й підвищує соціальну напругу» [22].

Фахівці стверджують, що «для досконального вирішення питання наступного етапу децентралізації управління дорогами місцевого значення щодо передачі їх для ОТГ насамперед необхідно: 1) провести інвентаризацію автомобільних доріг місцевого значення на території ОТГ в межах областей;

2) спланувати джерела фінансування відновлення автомобільних доріг місцевого значення що з'єднують населені пункти в межах ОТГ; 3) провести відновлення автомобільних доріг місцевого значення в межах ОТГ; 4) забезпечити внесення відповідних змін до законодавства в частині визначення механізму передачі автомобільних доріг загального користування місцевого значення до сфери управління місцевих органів виконавчої влади (разом з відповідними джерелами фінансування)» [158].

Пряме відношення до соціальної політики ОТГ має соціальний захист населення, надання соціальних та адміністративних послуг, соціальна та правова допомога. На початку реформ згідно опитування, основні проблеми, які існують у сфері соціального захисту це:

- недофінансування соціальної сфери – 46,7%;
- недоліки законодавства – 40,1%;
- бюрократія і складнощі в оформленні необхідної послуги – 26,3%;
- застарілі способи надання соціальних послуг – 14,3%.

За для подолання недоліків організаційного характеру в багатьох ОТГ створюються центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), які значно полегшують для членів громади отримання таких послуг.

Громадська думка щодо змін в цій сфері після утворення ОТГ характеризується даними таблиці 3.12.

Як бачимо з наведених даних, після утворення ОТГ покращення соціальної допомоги відбулось лише для відносно невеликої частки (28%) респондентів. 60% змін не помітило. Але погіршення відмітила дуже мала (11%) частина респондентів. В цілому баланс позитивний, тож можна вважати що деякі зміни у кращу сторону відбувається в частини соціальної допомоги.

Для надання консультацій в сфері соціальної допомоги в ОТГ в обласних департаментах соціального захисту населення створені підрозділ з питань децентралізації у сфері соціального захисту населення.

Таблиця 3.12

Відповіді на запитання: «Які зміни сталися у вашому селі у сфері соціальної та правової допомоги і надання адміністративних послуг після утворення ОТГ?» (в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

	Значно покращало	Покращало, але трохи	Значно погіршало	Погіршало, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
Соціальна допомога	68 (8,7%)	154 (19,7%)	48 (6,2%)	38 (4,9%)	286 (36,8%)	184 (23,7%)
Правова допомога	162 (20,8%)	148 (19%)	24 (3,1%)	14 (1,8%)	272 (35%)	158 (20,3%)
Надання адміністративних послуг	96 (12,3%)	152 (19,5%)	80 (10,3%)	52 (6,7%)	266 (34,2%)	132 (17%)

Покращення надання адміністративних послуг відмічають майже третина (32%) респондентів. А погіршення лише 17%. Позитивний баланс досить великий. Половина респондентів (51%) не помітили змін в цій сфері.

42,8% респондентів вважає, що форма, в якій надаються соціальні послуги та матеріальна допомога потребує деяких змін. 27,2% вважає, що система знаходиться в належному стані і не потребує змін. На думку 15,5% респондентів система має більше недоліків, ніж переваг.

Конкретні дані щодо соціальної допомоги на прикладі Широківської громади наступні: отримали матеріальну допомогу у вигляді продуктів харчування –18,7%; у вигляді грошової допомоги –17,6%.

На думку членів громади існують наступні організаційні труднощі соціальної допомоги: труднощі в зборі документів на отримання матеріальної допомоги – 53,6%; довготривалість очікування допомоги – 25%; не могли зрозуміти, куди необхідно звертатися для вирішення своєї проблеми, та в якому порядку необхідно діяти – 17%; небажання співробітників служб

надати консультативну допомогу та сприяти вирішенню питання щодо отримання матеріальної допомоги – 6,3%.

Для подолання цих труднощів в багатьох ОТГ створені Центри соціальних послуг, де також надають адміністративні послуги.

Згідно опитування, існують наступні види соціальної допомоги у яких відчують потребу селяни: потребу у грошовій допомозі – 54,1%; необхідність надання допомоги у вигляді ліків – 24,7%; необхідність надання допомоги у вигляді продуктів харчування – 18,3%.

За останній рік в Широківській громаді отримані наступні соціальні послуги: послуги інформаційно-консультативного характеру щодо оформлення документів – 28,1%; отримання соціального обслуговування – 22,2%; представництво інтересів клієнта працівниками соціальних служб при телефонуванні в інші установи – 12,1%.

Для вдосконалення системи соціального захисту в громадах Мінсоцполітики для ОТГ запропонувало проекти «Розробка концепції та функціонально-структурної моделі системи інтегрованого соціального захисту», «Модернізація системи соціальної підтримки населення України», впроваджується електронна система, що дає можливість вже на рівні ОТГ приймати документи малозабезпечених громадян для отримання житлових субсидій та інших видів державної соціальної допомоги.

За наказом Мінсоцполітики затверджені методичні рекомендації з проблем захисту прав дітей та соціальної допомоги. В ОТГ створюються підрозділи, які займаються соціальним захистом та захистом прав дітей, або призначається відповідна уповноважена особа з цих питань. Уповноважений розташовується у приміщенні ЦНАП (центру надання адміністративних послуг). В коло його питань входить підготовка численної документації з цих проблем. Відповідне положення передбачає 80 функцій та документів, які готує дана служба.

Фахівці вважають, що існують наступні переваги децентралізації системи надання соціальних послуг:

- 1) запровадження превентивного механізму раннього виявлення вразливості та попередження складних життєвих обставин;
- 2) деінституціалізація системи соціальних послуг;
- 3) удосконалення адміністрування та управління соціальних послуг;
- 4) запровадження державних стандартів соціальних послуг;
- 5) створення системи моніторингу та оцінки якості соціальних послуг;
- 6) диверсифікація надавачів соціальних послуг (соціальне замовлення);
- 7) перехід на фінансування соціальної послуги, а не закладу;
- 8) щорічне визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах;
- 9) затвердження переліку пріоритетних послуг;
- 10) планування необхідних видатків в місцевих бюджетах;
- 11) забезпечення надання послуг через мережу комунальних та недержавних суб'єктів (проведення соціального замовлення);
- 12) моніторинг, контроль та оцінка соціальних послуг;
- 13) організація надання громадянам послуг за принципом “єдиного вікна” із залученням представників державних органів у сфері соціального захисту населення, зокрема з виплати пенсій, страхових виплат, зайнятості (віддалені робочі місця) [187].

Надання соціальних послуг повинно бути не тільки прерогативою виключно державних органів і установ. Слід створювати можливість надавати соціальні послуги населенню неурядовими організаціями і приватними підприємствами.

Є певні зрушення у покращенні правової допомоги для селян. Так, покращення правової допомоги після створення ОТГ відзначили 40% респондентів, а погіршення лише – 5%. Решта 55% респондентів не помітили

змін. В цій сфері більше всього позитивних відповідей в порівнянні з іншими сферами життєдіяльності ОТГ.

Покращенню правової допомоги сприяло створення мережі незалежних провайдерів (надавачів) безоплатної правової допомоги (БПД) в центральних селах ОТГ. Різновидом БПД є Громадські центри правосуддя, що створені в багатьох ОТГ.

Основними завданнями Громадського центру правосуддя є:

- 1) розповсюдження інформації у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян;
- 2) надання правової інформації, консультацій, роз'яснень з правових питань;
- 3) розгляд звернень осіб про надання БПД;
- 4) складання заяв, скарг та інших документів правового характеру;
- 5) надання допомоги в забезпеченні доступу до безоплатної вторинної правової допомоги та медіації.

Серед пріоритетів Уряду, визначених до 2020 р., є переорієнтація системи БПД з надання допомоги окремим клієнтам на посилення правової спроможності територіальних громад.

Для більш конкретного висвітлення стану соціальної допомоги на селі скористаємося результатами соціологічного дослідження «Соціальний захист у Широківській ОТГ», який здійснили соціологи громадського об'єднання «Харківський інститут соціальних досліджень» у 2018 р. Опитано 809 респондентів старше 16 років. Опитування проводилося за маршрутною квотною вибіркою за місцем проживання респондентів. Використовувався метод особистого (face-to-face) інтерв'ю.

Широківська ОТГ є типовою для Запорізької області. Вона об'єднує 26 сіл і селищ і налічує 13 983 селян.

Нижче наводяться деякі результати даного дослідження.

Матеріальне становище респондентів характеризують наступні дані. «Грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше» – 29,9%. «Всі гроші витрачаються на продукти і покупку необхідних, недорогих речей» – 32,3%. В цілому грошей вистачає, але покупка товарів тривалого користування викликає труднощі – 13,3%. «Можуть дозволити собі значно більше, ніж основна маса населення, хоча покупка дуже дорогих речей ускладнена (квартира, машина тощо)» – 8%. Як бачимо, більшість членів громади відноситься до незаможної верстви населення.

Найважливішими соціальними проблемами у громаді є:

- 1) дорогі медикаменти – 63,6%;
- 2) відсутність спеціального обладнання для обстеження або реабілітації – 51,1%;
- 3) відсутність доріг, тротуарів і будівель, доступних для людей з інвалідністю – 50,7%.

Розглянемо проблеми освіти в об'єднаних громадах. Особливістю освітньої реформи є те, що освіта знаходиться у сфері трьох реформ: адміністративної (створення ОТГ), фінансової (децентралізація фінансових повноважень), секторальної (власне, сама освіта, як специфічний сектор).

До об'єднання громад управлінням освітою в селах і селищах займались відділи освіти районних державних адміністрацій, які є елементами вертикалі державної виконавчої влади. Функції виконавчих органів сільських та селищних рад у сфері освіти були мінімальними та полягали в реалізації другорядних завдань для забезпечення шкіл (як наприклад організація підвозу учнів).

В сучасних умовах об'єднані громади мають використати одне з ключових управлінських повноважень, надане їм реформою децентралізації – право й можливість формувати власну ефективну систему забезпечення освітніми послугами мешканців громади.

З огляду на отримання освітньої субвенції немає необхідності створювати відділ освіти в ОТГ як юридичну особу. Головним розпорядником бюджетних коштів в частині використання освітньої субвенції може бути апарат ради ОТГ. До мережі зазначеного головного розпорядника бюджетних коштів можуть входити загально-освітні навчальні заклади. Об'єднані територіальні громади для здійснення делегованих державою повноважень отримують додатковий ресурс у вигляді освітньої субвенції.

Відповідно до статті 89 Бюджетного кодексу України на об'єднані територіальні громади покладені функції щодо здійснення видатків у сфері освіти, медицини, культури, спорту тощо, для реалізації яких необхідна мережа бюджетних установ.

Оскільки фінансовий ресурс для здійснення відповідних повноважень знаходиться в об'єднаній територіальній громаді, то фінансування бюджетних установ, які надають відповідні послуги населенню громади може здійснюватися і із районного бюджету за рахунок коштів бюджету ОТГ шляхом надання трансферту бюджету місцевої ради, з якого утримуються заклади бюджетної сфери.

З дати підписання акту приймання-передачі спрямовувати трансферт до бюджету іншої місцевої ради не потрібно, фінансувати бюджетні установи необхідно безпосередньо з бюджету об'єднаної територіальної громади.

Але серйозним викликом освітньої діяльності ОТГ є їхня інституційна слабкість. Спадком новостворених об'єднаних територіальних громад є низька якість шкільної освіти. Складно оптимізувати сільську шкільну освіту силами ОТГ.

Одна з головних проблем розвитку освіти на селі – наявність шкіл I-III ступеню з чисельністю учнів менше 100 осіб. В таких малокомплектних школах організувати якісне навчання неможливо. Ця проблема є актуальною, адже частка сільських малокомплектних шкіл становить близько 30%.

Непоодинокими є випадки, коли у сільській школі працюють працівники, родичі, знайомі, друзі директора. Голова ОТГ, як правило, не хоче брати на себе відповідальність за зміни у сільських школах, оскільки вони несуть невизначеність і нестабільність особисто для нього.

Фахівці окреслюють наступні проблеми управління сучасною української сільської освіти:

- 1) неспроможність керівників громад прийняти рішення у сфері освіти;
- 2) нерозуміння керівниками громад освітніх потреб через їхню специфічність;
- 3) формальність підходів до створення нового освітнього простору.

В таких умовах деякі громади повністю повернули функції, гроші і повноваження до районних адміністрацій у сфері управління освітою, таким чином знявши з себе відповідальність за освіту в громаді.

Зміни в інших сторонах умов життя наведені в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Відповіді на запитання: «Які зміни сталися у вашому селі після утворення ОТГ?» (в абс. показн. та % від числа опитаних N = 778)

Найменування	Значно покращало	Покращало, але трохи	Значно погіршало	Погіршало, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
Освітлення в селі	80 (10,2%)	188 (24,1%)	48 (6,4%)	26 (3,3%)	378 (48,6%)	58 (7,4%)
Ремонт будівель, приміщень	30 (3,9%)	130 (16,7%)	62 (8%)	38 (4,8%)	360 (46,3%)	158 (20,3%)
Виробництво продукції	12 (1,5%)	84 (10,8%)	68 (8,7%)	48 (6,2%)	314 (40,4%)	252 (32,4%)
Медичне обслуговування	28 (3,6%)	136 (17,5%)	132 (16,9%)	84 (10,8%)	332 (42,7%)	66 (8,5%)

Як бачимо з таблиці, найбільш часто (від 40% до 48%) респонденти відмічають пункт «залишилось без змін». Більше всього (34%) респонденти відмічають зміни в освітленні сіл. Мало змінилось медичне обслуговування (21%). Помірні зміни в ремонті будівель та приміщень і виробництві продукції. Доволі багато респондентів (від 20% до 30%) нічого не знають.

Тож можна сказати, що зміни в соціальних умовах життя відбулися помірні. Про зміни в інших аспектах діяльності громади значна частка селян не поінформована, тому напевно не можуть сказати чи відбулися зміни.

На закінчення зазначимо, що позитивно відмітили зміни на селі після утворення об'єднаних громад 20% селян, негативно – 13%. Ніяких змін не відчули 29%. Решта нейтральні оцінки. Третина селян особисто на собі відчула позитивні зміни, а третина негативні. Отже потенціал підтримки децентралізації спільнотою селян доволі низький. Більше за все (на рівні 30-40%) покращилась правова допомога, надання адміністративних послуг, освітлення на селі. Помірно покращилися (на рівні 20-29%): соціальна допомога, стан доріг, ремонт будівель, медичне обслуговування, умови для освіти та розвитку культури. Мало покращилися (нижче 20%): доходи, виробництво продукції, забезпечення роботою, умови для спорту.

Висновки до 3 розділу.

Результати реформ по різному віддзеркалюються у свідомості громадян. Суб'єктивне сприйняття децентралізації має бути предметом емпіричного соціологічного дослідження.

Для виявлення соціальних аспектів децентралізації та об'єднання територіальних громад здійснено емпіричне соціологічне дослідження в Запорізькій області. Опитано 778 осіб.

За рівнем інформованості щодо реформи децентралізації респонденти розподілилися приблизно на три рівні частини: достатньо інформовані, помірно інформовані та зовсім не інформовані і такі, що не цікавляться децентралізацією. Самим вагомим джерелом інформації про реформу децентралізації на селі є збори громади – 36%, на другому місці – телебачення, на третьому місці – Інтернет. Чверть селян ставиться до об'єднання громад позитивно та чверть ставиться негативно, решта – нейтрально. Низький рівень підтримки об'єднання громад створює підґрунтя для латентного супротиву цьому процесу.

Однією з причин незадоволеності об'єднанням є думка, що процес об'єднання відбувався недобровільно. Про добровільність об'єднання зазначає лише половина респондентів.

Позитивно відмітили зміни на селі після утворення об'єднаних громад 20% селян, негативно – 13%. Ніяких змін не відчули – 9%. Решта – нейтральні оцінки. Третина селян особисто на собі відчула позитивні зміни, а третина негативні. Отже потенціал підтримки децентралізації спільнотою селян доволі низький.

Більше за все покращилась правова допомога, надання адміністративних послуг, освітлення на селі. Помірно покращились соціальна допомога, стан доріг, ремонт будівель, медичне обслуговування, умови для освіти та розвитку культури. Мало покращилось доходи, виробництво продукції, забезпечення роботою, умови для спорту.

Значна частина селян не відчули змін або не знають про зміни. Краще всього розвивається сфера надання адміністративних послуг, чому сприяла потужна допомога міжнародних організацій. Відчутно краще стало освітлення на селі. Але ключові для життя матеріальні та інфраструктурні умови змінилися в недостатньому обсязі, щоб ці зміни відчули селяни.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе наукове завдання – здійснено теоретичну концептуалізацію та емпіричну верифікацію соціокультурних чинників та соціальних ризиків децентралізації в сільських громадах. Наукова новизна дисертаційного дослідження виявляється у наступних наукових положеннях.

Зазначено, що галузевою соціологією, теоретичні, концептуальні та емпіричні ресурси якої повинні бути задіяні в роботі, є соціологія села. Соціологічні дослідження децентралізації спрямовуються на комплекс соціальних явищ та процесів, що супроводжує реформи владних відносин в Україні. Реформа децентралізації є одним з механізмів модернізації традиційного суспільства, надання йому рис модерного суспільства, та сприяє подоланню соціальних розрізень між містом та селом.

Виявлено наявність протиріч децентралізації: по-перше, необхідність здійснення модернізації у традиціоналістському за ментальністю соціальному середовищі; по-друге, здійснення модернізації супроводжується порушеннями соціальної справедливості через різке скорочення мережі закладів освіти, охорони здоров'я та інших компонентів соціальної інфраструктури в невеликих селах, замість яких створюються у центральному селі опорні заклади освіти і охорони здоров'я. Вказані протиріччя породжують соціальні ризики децентралізації.

Обґрунтовано, що *соціальними ризиками децентралізації* є ситуації, або діяльність, що викликані реформою децентралізації і загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю, існуванню і подальшому розвитку сільської громади та впливають на суспільство в цілому.

Схарактеризовано соціальні ризики децентралізації, які обумовлені змінами в організації медичного забезпечення та навчання дітей,

перетвореннями у соціальній інфраструктурі та соціальному забезпеченні, переструктуруванням територіальної ідентифікації, змінами у системі місцевої влади та соціальної диференціації місцевих громад.

Зазначено, що мова йде про ймовірні небезпеки в процесі децентралізації, адже наявні численні приклади позитивних зрушень соціального становища селян в зв'язку з децентралізацією.

Виявлено і схарактеризовано соціокультурні чинники та гендерні особливості децентралізації в сільських громадах. Наголос зроблено на факторі ментальності селян, зміні у територіальній ідентифікації членів громади у зв'язку зі створенням об'єднаних територіальних громад та фактору лідерства.

Зазначено, що для успіху реформи має значення рівень соціальної суб'єктності членів громади, тобто їх активність, відповідальність, участь в ухваленні рішень. Найвищий рівень суб'єктності простежується у осіб з вищою освітою, фермерів, керівників громад. Низький рівень – у працівників некваліфікованої ручної праці, жінок похилого віку, мешканців маленьких сіл.

У дослідженні виявлено і окреслено соціальний портрет сучасного голови об'єднаних територіальних громад, який наділений такими ознаками, як: самовисуванець, безпартійний, з вищою освітою, до обрання працював на посаді сільського (селищного або міського) голови, проживає у центральному населеному пункті об'єднаної територіальної громади та має вік від 51 до 60 років. За ментальністю – це люди, що формувались в умовах попереднього суспільного ладу. Регіональна еліта фактично залишилась колишньою.

Доведено, що децентралізація в Україні, зокрема через створення об'єднаних територіальних громад, буде мати своїм наслідком руйнування традиціоналістської ідентичності людини, яка проживає у сільській

місцевості, стирання обцинного змісту міжособистісних відносин шляхом ослаблення обцинних зв'язків.

Зазначено, що людина сприймає своє село як цілісність, а об'єднані територіальні громади розчленовуються людьми на складові частини. Це впливає на сприйняття об'єднаних територіальних громад і ідентичність їх членів. Членування простору об'єднаних територіальних громад обумовлено способом їх утворення, але в соціальному сенсі важливо, що таке членування відбувається в свідомості людей. Громада втрачає початкову, притаманну цьому інституту органічну цілісність.

У цьому контексті пропонується розрізнати традиційну громаду і модернізовану громаду. Враховуючи наповнення традиційної громади обцинним змістом, прив'язаним до традиційного суспільства, слід говорити про те, що модернізована громада багато в чому схожа на міське співтовариство, але не збігається за всіма ознаками з ним, відповідно вона охарактеризована категорією проміжного стану, гібриду громади і міського за типом співтовариства.

З'ясовано, що мешканці села мають особливості ментальності, що обумовлені їх способом життя та типом соціальної організації. Для ментальності селян притаманне поєднання традиціоналістської складової, що передбачає схильність до цінностей сім'ї, релігії, соціальний контроль з боку громади та урбаністичні цінності, які транслюються засобами масової інформації, освітою, спілкуванням з мешканцями міст тощо. Притаманний селянам консерватизм, стримане ставлення до нового, повільність у прийнятті рішень впливає на темпи процесу сприйняття децентралізації, породжує стосовно неї внутрішній, латентний супротив.

Децентралізація, яка супроводжується зміною меж сільської громади через створення ОТГ, спричиняє зміну територіальної ідентичності. Виникає новий ідентит для сільської людини – об'єднана громада. Конфігурація ідентичності людини визначає межі її соціальної відповідальності. Якщо

об'єднана громада не відчувається селянином власне громадою в соціально-психологічному, а не формальному, організаційно-юридичному сенсі, то не виникне почуття відповідальності за спільну діяльність. Не може зміна меж громади негайно вплинути на ідентичність. Має пройти якийсь час, накопичитися досвід спільної діяльності, з'явитись реальне підтвердження відповідальності громади за добробут людини, щоб нова ідентичність сформувалася і зміцніла.

З'ясовано, що зміна статусу первинної громади в наслідок децентралізації може сприйматися як нав'язування нової ідентичності. В результаті децентралізації ідентичність повинна бути змінена від жителя села, до жителя об'єднаної громади, де центром може бути не село суб'єкта, а інше село, або селище. Процес розширення ареалу ідентичності від свого села до меж ОТГ може викликати відчуження, відторгнення нової конфігурації ідентичності. Дослідження емпірично підтвердило думку, що ідентифікація з ОТГ закріплюється з плином часу, з поліпшенням умов життя, з набуттям досвіду вирішення спільних проблем.

Виявлено, що одним з соціокультурних аспектів децентралізації є гендерні відмінності у оцінках чоловіків та жінок реформ в сільських громадах: жінки більш толерантно відносяться до інших громад та керівництва ОТГ, більш позитивно, ніж чоловіки, ставляться до результатів децентралізації.

З'ясовано особливості соціальної організації ОТГ. Зазначено, що за період реформи у Запорізькій області створено 67 об'єднаних територіальних громад. За цим показником область посідає 4-е місце в Україні. 58% селян Запорізькій області знаходяться в об'єднаних громадах.

В результаті об'єднання відносно невеликих громад у велику, а головне, спроможну громаду, формується новий тип соціальної організації селянства, який за функціями і повноваженнями наближається до підприємства, а деякі об'єднані територіальні громади піднімаються до рівня

району. На такому рівні соціальної організації виникає необхідність створення більш розвинутої системи соціального управління для реалізації соціальних функцій спроможної громади.

Доведено, що особливостями соціальної організації об'єднаних територіальних громад є наступні: вони складаються з окремих частин, базових громад; являють собою одночасно сукупність окремих членів громади і групове членство громад; їх суверенітет обумовлений подвійною підпорядкованістю районній раді та селищній раді; їх організаційна структура включає інститут старост, як представників окремих громад, та центральні органи, що діють в її інтересах.

Специфікою соціальної організації ОТГ є накладання неформальної традиційної обцинної соціальної організації первинної громади на формальну, модерну організаційну структуру об'єднаної громади. ОТГ є новим типом громади, в якій поєднуються неформальний, сусідський та формально-адміністративний типи відносин між людьми. Подвійна якість соціальної організації ОТГ може викликати внутрішню напругу і викликати відчуження та латентний конфлікт.

Для оцінки соціальних результатів реформування на селі використовується моніторинг. Результати моніторингу показують тенденцію на покращення економічних та соціальних умов життя селян, але моніторинг не містить індикаторів, що базуються на «зворотному зв'язку» з населенням. Тож є нагальна потреба вдосконалювати методи моніторингу для поліпшення інформаційної бази соціальної політики на селі.

Виявлено ставлення до створення об'єднаних громад та змін, які відбуваються в умовах життя селян під впливом децентралізації (на прикладі Запорізької області). Зазначена різноманітність сприйняття результатів децентралізації різними соціальними групами. Виокремлено соціальні групи, що виступають як агенти модернізації, до яких віднесено сільську інтелігенцію, фермерів, молодь, владні структури.

Важливими джерелами інформації про реформу децентралізації в сільських громадах є збори громади, телебачення та Інтернет. Лише третина селян ставиться до об'єднання громад позитивно. Низький рівень підтримки об'єднання громад створює підґрунтя для латентного супротиву цьому процесу.

Однією з причин незадоволеності селян реформою є відсутність в частині випадків добровільного рішення про об'єднання громад.

З'ясовано, що завдяки децентралізації дещо покращилась правова допомога, надання адміністративних послуг, освітлення в сільських громадах, соціальна допомога, стан доріг, ремонт будівель, медичне обслуговування, умови для освіти та розвитку культури. Мало покращилось: доходи, виробництво продукції, забезпечення роботою, умови для спорту. Значна частина селян не відчули змін або не знають про них.

Результати дослідження окремого кейсу об'єднаних територіальних громад також показали незадоволеність селян умовами їх соціального життя. Влада громади створила перспективну програму покращення якості життя в громаді.

Отже процеси децентралізації в сільських громадах потребують соціологічного моніторингу, який буде сприяти виваженості та гнучкості соціальної політики щодо реформування сільського саморегулювання в об'єднаних територіальних громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран : учеб. пособие / К. В. Арановский. М. : Форум. Инфра-М, 1999. 488 с.
3. Архипенко І. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. випуск 4 (39). С.7-15.
4. Афонін Е. А. Закономірності та особливості Української трансформації / Е. А. Афонін, О. В. Суший. *Стратегічна панорама*. 2015. № 1. С. 94-108.
5. Афонін Е. А. Порівняльний аналіз траєкторій суспільно-трансформаційних змін в Україні, Росії, Білорусі / Е.А. Афонін, О.М. Балакірева. *Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці: матеріали XIII Всеукр. наук.- практик. конф. (19-20 трав. 2016 р. м. Київ)*. К. : Логос, 2016. С. 25-29.
6. Ахиезер А. С. Философские основы социокультурной теории и методологии. *Вопросы философии*. 2000. № 9. С. 29-45.
7. Ахиезер А. С. Территориальная миграция – реализация потребности в полноте бытия. *Общественные науки и современность*. 2007. №3. С.141-149.
8. Бабич О. Аналіз інформаційної підтримки процесу децентралізації в Запорізькій області. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 3 (30). С.134-143.

9. Баймуратов М. Децентрализация и компетенция местного самоуправления в Украине. *Віче*. 2015. №12. С.14-17.
10. Барановська Т. М. Децентралізація влади як основний напрям вдосконалення державної політики розвитку територіальної громади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. №2 (48). С.145-153.
11. Барт Ф. (ред.) Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. М.: Новое издательство, 2006. 200 с.
12. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 512 с.
13. Батанов О. В., Кравченко В. В. Актуальні проблеми конституційної регламентації статусу територіальних громад в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Аспекти публічного управління*. 2016. №1-2. С.5-6.
14. Бедаш Ю. А. Концепция социального пространства Анри Лефевра. *Вестник ТГПУ*. 2012. №11. С.219-223.
15. Березіна С.Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації. Дис. ... д. е. н.: 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. К., 2019. 453 с.
16. Бех В. П. Социальный организм : философско-методологический анализ. Запорожье: «Тандем – У», 1998. 178 с.
17. Богів Я. Правові проблеми децентралізації влади у контексті реалізації народного суверенітету в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7). С.92-96.
18. Боднар О. А. Децентралізація як основний чинник сільського розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2016. Вип. 1. С.42-51.

19. Бойченко Е. Б. Науково-методичні засади організації моніторингу умов життя населення регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 11. Ч. 1. С. 95–99.

20. Бойченко Е. Б. Відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму: питання теорії, практики, діагностики: монографія. Київ: "Хай Тек Прес", 2015. 372 с.

21. Бондаренко Т. В., Нефедова А. Л. Зависимость мировосприятия и образа жизни от ментальности городских и сельских жителей URL : http://www.rusnauka.com/8_DN_2011/Philosophia/2_82095.doc.htm (дата звернення : 15.10.2018).

22. Боровик О. Шалигинська ОТГ: підсумки першого року самостійності 10 січня 2018 р. СПЕЦКОР. <http://spec-kor.com.ua/news/communities/967-shalyhynska-oth-pidsumky-pershoho-roku-samostiinosti.html> (дата звернення: 07.03.2018 р.).

23. Бородін Є. І., Хожило І. І., Тарасенко Т. М. Управління соціально-гуманітарною сферою в процесі добровільного об'єднання територіальних громад: теоретичний та практичний аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 5-6 (19-20). С.65-75.

24. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Львівський національний університет імені Івана Франка. Луцьк; Львів, 2018. 495 с.

25. Булатова Е. В., Диверсификации форм и методов региональной политики: опыт ЕС. *Buletinul Științific al Universității de Stat «Bogdan Petriceicu Hasdeu» din Cahul. Științe Economice*. 2012. №.1 (7). С.148-155.

26. Бульбенюк С. Деконцентрація влади / Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 187 с.

27. Бурдые П. О телевидении и журналистике / пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; отв. ред., предисл. Н. Шматко. М., Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2002. 150 с.

28. Бурдые П. Формы капитала. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2009/2601> (дата звернення : 23.04.2018).

29. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия : учеб. пособие. 2-е изд., переработ. и дополн. М.: Логос, 2000. 283 с.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь, Перун, 2001. 1440 с.

31. Верительник С. М. Децентралізація влади в Україні за секторами. *Менеджер*. 2018. № 1 (78). С.171-183.

32. Вибори голови міської (селищної та сільської) об'єднаної громади у Запорізькій області. *Місцеві вибори в територіальних громадах*: [сайт]. 2019. URL: <http://info-vybory.in.ua/> (дата звернення : 19.01.2019).

33. Вибори голови міської (селищної та сільської) об'єднаної громади у Львівській області. *Місцеві вибори в територіальних громадах* : [сайт]. 2019. URL: <http://info-vybory.in.ua/> (дата звернення : 19.01.2019).

34. Власенко Н. С. Правові засади системи інформаційного забезпечення соціальної політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. №1. С.159-169.

35. Волман Х. Деволюция и децентрализация власти в Европе – сравнительная перспектива. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page11536.html> (дата звернення : 09.03.2017).

36. Ганущак Ю. Місцеві бюджети. Практичний посібник. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні. DESPRO». К. : ТОВ «Софія». 2012. 30 с.

37. Гендерні аспекти реалізації реформи децентралізації влади на Буковині: У Чернівцях говорили про роль жінок у децентралізації.

Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2654436-u-cernivcah-govorili-pro-rol-zinok-u-decentralizacii.html> (дата звернення: 01.03.2019).

38. Гендер: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80> (дата звернення: 09.10.2018 р.).

39. Горбатенко В. Децентралізація. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 2011. С.207-208.40. Грицанов А. А. Гендер. *Новейший философский словарь*. 3-е изд., исправл. Минск: Книжный Дом, 2003. 1280 с.

41. Гришко Л. Децентралізація українських регіонів за шведським рецептом. *DW: Made for minds*. 19.11.2014. URL: <https://p.dw.com/p/1DpHG> (дата звернення: 23.03.2016 р.)

42. Гришко Р. Ю. Перманентні складові утворення системи співробітництва територіальних громад в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток: Електронне наукове фахове видання*. 2017. №1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1024> (дата звернення: 05.04.2017).

43. Грищенко І. М. Актуальні проблеми децентралізації. *Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку* : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.) : у 5 т. К.: НАДУ, 2018. Т. 3. С.18-19.

44. Гройсман В. Б. Основні напрями та технології децентралізації влади. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип.2 (49). С. 232-236.

45. Грубась В. В. Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації: *Грані: науково-теоретичний альманах*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2016. № 1 (129). С.17-24.

46. Губанов Н. И. Роль менталитета в развитии общества: социокультурная гипотеза. *Вестник славянских культур*. 2017. Т.43 С.38-51.

47. Гурне Б. Державне управління / Пер. з франц. В. Шовкуна. К.: Основи, 1994. 165 с.

48. Данилишин Б. М. Як децентралізувати управління в Україні. Економічна правда. 2015. 13 липня. URL: <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/13/550472/> (дата звернення: 22.12.2016 р.).

49. Демешок О. О. Гео економічне позиціонування України: економічні інтереси в контексті сучасного класифікаційного аналізу директив ЄС та формалізації обсягів і масштабів зусиль / О. О. Демешок, В. В. Микитенко. *Економіка Криму: щоквартальний науково-практичний журнал*. Сімферополь, Вид-во ТНУ ім. В. Вернадського, 2014. № 1 (46). С. 8-13.

50. Демешок О. О. Побудова механізму розв'язання проблем управління потенціалом сталого розвитку: регулятори та закономірності руху. *Управління розвитком складних систем: Серія: «Управління розвитком в економіці»: збірник наукових праць*. Вип. 19. У 2-х частинах. Част. 2. Київ, Київський національний університет будівництва і архітектури МОН України, 2014. С. 43-47.

51. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : НІСД, 2007. 820 с.

52. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Монографія / Відп. ред. Н. Р. Нижник; Кол. авт.: В. Б. Авер'янов, І. А. Грицяк, С. Д. Дубенко та ін. К.: Вид-во УАДУ, 1997. 448 с.

53. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у таблицях і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. проф. Г. С. Одінцової. Х. : ХарРІ УАДУ, 2002. 492 с.

54. Державне управління та державна служба : словн.-довід. / уклад. О. Ю. Оболенський. К. : КНЕУ, 2005. 480 с.

55. Децентралізація / Короткий словник політологічних термінів / уклад. М. О. Біляєв, І. І. Семенова. Біла Церква, 1998. 51 с.

56. Децентралізація в Україні: соціологічний погляд / О. Гарнець, О. Гончарук, Н. Дмитрук, А. Ткачук; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: ТОВ «Софія-А», 2013. 160 с.

57. Децентрализация: Эксперименты и реформы / под ред. Тамаша М. Хорвата. Будапешт : OSI/LGI, 2000. 484 с.

58. Децентрализация в Украине: достижения, надежды и опасения / Украинский независимый центр политических исследований. К., Nick Wilmot Creative, 2017. 28 с.

59. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.; Центр політико-правових реформ. К., Москаленко О. М., 2012. 212 с.

60. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати соціологічного дослідження: аналітичний звіт: жовтень 2015: Київський міжнародний інститут соціології. К, 2015. 117 с.

61. Децентралізація / Юридична енциклопедія: в 6 томах. Т.2 . Д-Й / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ ; ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. 743 с.

62. Децентралізація очима населення: порівняльний зріз Запорізької, Донецької, Луганської областей: звіт за результатами соціологічного дослідження MLS group. URL: <https://issuu.com/mlsgroup/docs/decentralization> (дата звернення: 07.11.2017 р.).

63. Децентралізація: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Децентралізація> (дата звернення: 25.11.2018 р.).

64. Децентралізація та місцеве врядування як потенціал гендерної рівності: Аналітичний звіт: Заключний / БФ «Інтелектуальна перспектива». Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. DESPRO.

URL: http://despro.org.ua/media/articles/decentralisation_and_local_government_as_potetial_.pdf (дата звернення: 15.08.2017 р.).

65. Державна служба статистики України. [Офіційний сайт]. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.01.2019 р.).

66. Деякі питання реалізації у 2015–2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2015 р. № 821. *Офіційний вісник України*. 2015. № 83. ст. 2752.

67. Диновський Д. Соціально-правові проблеми децентралізації влади в українському суспільстві. *Науковий блог*. Національний університет «Острозька академія». URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/sotsialno-pravovi-problemy-detsentralizatsiji-vlady-v-ukrajinskomu-suspilstvi/> (дата звернення: 06.05.2019 р.).

68. Дзяна Г., Андріїв М. Роль комунікації в реалізації компетенцій органів публічної влади. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2 (55). Ч. 1. С.72-79.

69. Доходи і видатки місцевих бюджетів: коротко про головне. *Ціна держави*. 31 січня 2019 року. URL: <http://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets> (дата звернення: 03.02.2019 р.).

70. Дрешпак В. М., Липовська Н. А. Добровільне об'єднання територіальних громад: зміст та алгоритм проходження основних етапів. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С. 45-54.

71. Дрешпак В. М., Липовська Н. А. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою: теоретичні та прикладні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 5-6 (19-20). С. 57-65.

72. Дудар В. І. Шляхи підвищення ефективності делегування повноважень місцевими органами виконавчої влади органам місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади в Україні. *Державне управління: теорія і практика*. 2014. №1. С.151-156.

73. Дурас М. М. Децентралізація публічної влади в Україні: сучасний стан та перспективи. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Державне управління*. 2014. №2 (2). С.24-33.

74. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

75. Євтухова Г. Ю. Особливості можливих проявів саботажу в здійсненні реформи децентралізації та місцевого самоврядування в Україні. *Сучасне суспільство*. 2018. Випуск 1 (15). С.59-74.

76. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. № ETS N 122. *Офіційний вісник України*. 2015. Ст. 780.

77. Єрмолаєв А., Лупаній В. та ін. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні / А. Єрмолаєв, В. Лупаній, В. Потапенко, І. Клименко, В. Романова, В. Ємець, С. Таран. К., Нова Україна: інститут стратегічних досліджень, 2015. 44 с.

78. Жеребкіна І. Фемінізм і сучасна філософія. *Новий Образ*. 1997. № 1. С.48-59.

79. Забейворота Т. В. Модернізація системи державного управління в умовах децентралізації влади: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2017. 276 с.

80. Забейворота Т. В. Децентралізація влади як спосіб імплементації принципів належного врядування (Good Governance). *Державне будівництво*. 2016. №1. С.1-13.

81. Заблодська І. В., Касьянова В. О., Літвінова І. М. Результати моніторингу реалізації стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади стосовно соціальної інфраструктури: проектний підхід. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2018. Випуск 48. С.68-73.

82. Заблодська І. В., Дроботенко С. П. Моніторинг реалізації стратегії економічного та соціального розвитку регіону: монографія. Луганск: Ноулідж, 2013. 157 с.

83. Закатать в асфальт: в Запорожской области глава громады воздействует на своих оппонентов циничными методами. *ВМЕСТЕ: информационно-аналитический портал*. 30.12.2108 р. URL: <https://vmestezp.org/v-regione/108904/zakatat-v-asfalt-v-zaporozhskoy-obla> (дата звернення 15.01.2019 р.).

84. Запольский М. И. Менталитет сельчан и социально-экономические аспекты развития сельских территорий на основе интеграции местных субъектов хозяйствования. *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы*: материалы V междунар. науч. конф., 24-25 мая 2007 г. Гомель, 2007. С. 51-52.

85. Заяц Т. А. Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С.48-60.

86. Звіт: Третє щорічне соціологічне дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування». *Програма Ради Європи "Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні"*. 01.03.2018 р. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/p13513/> (дата звернення: 12.09.2018 р.).

87. Зеленкевич Л. П. Гендерні чинники та наслідки децентралізації. *Соціологічні дискурси*: матеріали II Міжвузівської наук. конф. молодих учених (м. Дніпро, 12 грудня 2018 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С.32-34.

88. Зеленкевич Л. П. Дискурс децентралізації в оптиці аграрної соціології. *Нова парадигма: журнал наукових праць*. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 134. С.150-159.

89. Зеленкевич Л. П. Ідентичність в умовах об'єднаних громад. *Грані: науково-теоретичний альманах*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2019. Том 22 № 2. С.5-15. (Ulrichsweb; Index Copernicus; National Library of Ukraine Vernadsky; DOAJ; ERIH PLUS; eLibrary; Google Scholar).

90. Зеленкевич Л. П. Методологічна матриця вивчення децентралізації. *Сучасний рух науки: тези доп. IV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (6-7 грудня 2018 р.)*. Дніпро, 2018. С.464-467.

91. Зеленкевич Л. П. Окремі питання організації навчання дітей в умовах децентралізації. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості)*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (12-13 жовтня 2018 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С.46-47.

92. Зеленкевич Л. П. Проблематика ментальності на селі у рамках децентралізації. *Україна – горизонти майбутнього: соціально-гуманітарний контекст*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21-22 березня 2019 р.). Дніпро: Вид-во «Грані», 2019. С.11-12.

93. Зеленкевич Л. П. Проблематизація соціокультурних чинників децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. Запоріжжя: КПУ, 2018. Випуск 80. С.53-60.

94. Зеленкевич Л. П. Село як компонент соціально-поселенської структури суспільства. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities*: II International scientific conference: Conference proceedings (Kaunas, February 22th, 2019). Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P.357-359.

95. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики реформи децентралізації. *Соціологічні студії*. Луцьк, СНУ ім. Л. Українки, 2019. №1 (14). С.19-25. (Україніка наукова; Наукова періодика України; Рейтинг наукових

періодичних видань; Google Scholar; Crossref (DOI: 10.29038/2306-3971); Index Copernicus ICI Journals Master List (Impact Factor ICV – 82,18); DOAJ; OpenAIRE; ERIN PLUS; BASE).

96. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики децентралізації: фактор лідерства. *Актуальні проблеми соціальної прогностики*: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.). Д.: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С.88-90.

97. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики в процесі реформи децентралізації на селі та створення ОТГ. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання*: Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 квітня 2019 р., м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: Логос, 2019. С.143-144.

98. Зеленкевич Л. П. Соціальна складова правового забезпечення децентралізації: деякі проблеми врахування протилежних інтересів різних соціальних груп. Придніпровські соціологічні читання: зб. матеріалів III Регіональної наук.-практ. конф. (м. Кам'янське, 19 жовтня 2018 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2018. С.36-39.

99. Зеленкевич Л. П. Суб'єктивні фактори успішної децентралізації на селі. Перспективні шляхи розвитку науки та освіти: XIII Міжнародна наук.-практ. інтернет-конф.: тези доповідей (м. Дніпро, 31 січня 2019 р.). Ч. 3. Дніпро: НОК, 2019. С.59-63.

100. Зеленкевич Л. П. Фактор ментальності в процесах децентралізації на селі. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. Запоріжжя: КПУ, 2019. Випуск 82. С.14-24.

101. Зміни до Конституції мають передбачати поділ території держави на ОТГ та забезпечення спроможності органів місцевого самоврядування їх територіальною основою. *Асоціація міст України*. 11.01.2019. URL:

<https://auc.org.ua/novyna/zminy-do-konstytuciyi-mayut-peredbachaty-podil-terytoriyi-derzhavy-na-otg-ta-zabezpechennya> (дата звернення: 17.03.2019 р.).

102. Зубко Г. Підтримку децентралізації підтвердила соціологія. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 27 лютого 2018 року. [Офіційний сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pidtrimku-decentralizaciyi-pidtvverdila-sociologiya-gennadij-zubko> (дата звернення: 21.06.2018 р.).

103. Інтерв'ю з експертом по децентралізації Запорізького ВПУ «Центр розвитку місцевого самоврядування» А.А. Ашурбековим проведене автором дослідження 12 грудня 2018 року у м. Запоріжжі.

104. Історія українського селянства / Лекція 1. Вступ до спецкурсу «Історія українського селянства». *Освітній портал "Академія"*. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3428&chapterid=1121> (дата звернення: 25.04.2019).

105. Іжа М. М., Маєв А. П. Утворення спроможних територіальних громад – європейський досвід для України. *Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку* : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.) : у 5 т. / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. К. : НАДУ, 2018. Том 3. С. 6-8.

106. Іртищева І. О., Хвесик Ю. М., Стегней М. І. Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2015. №4. С.64-70.

107. Канавець М. В. Сучасні підходи та зарубіжний досвід децентралізації публічної влади на місцевому і регіональному рівнях. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія*. 2015. №1 (119). С.105-111.

108. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С.28-35.

109. Квітка С. А. Місцеве самоврядування : навч. посіб. / С. А. Квітка. 2-ге вид., доповн. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2004. 108 с.

110. Кисельова В. Децентралізація і регіональні ідентичності : парадокси взаємодії. *Хвиля : незалежний культурологічний часопис*. 2017. URL : <https://hvylya.net/analytics/politics/detsentralizatsiya-i-regionalni-identichnosti-paradoksi-vzayemodiyi.html> (дата звернення : 19.01.2018 р.).

111. Кодацька Н. О. Політична свідомість: гендерний аналіз. *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2018, вип. 78. С.100-108.

112. Кодацька Н. О. Вільний розвиток особистості через визнання та прийняття гендерних відмінностей. *Грані : науково-теоретичний альманах*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2015. № 2 (118). С. 73-78.

113. Коваленко І. Ментальність українського народу. *Свобода слова в Україні*. 08 лютого 2013 р. URL : svobodaslova.in.ua/news/read/9152 (дата звернення : 24.04.2019).

114. Козич О. Теоретичні аспекти децентралізації в системі державного управління : закордонний досвід. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. Вип. 3. С. 93-98.

115. Коліушко І. Страх втратити владу і страх її взяти. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/32313> (дата звернення : 21.01.2019 р.)

116. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. : зі змінами згідно Закону України від 8 груд. 2004 р. № 2222. К. : Парлам. вид-во, 2005. 98 с.

117. Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014 р.). *Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України*. [Офіційний сайт громадської частини]. URL : <https://civil-rada.in.ua/konsepciya-reformi->

miscევო-самоврядування-та-територіально%D1%97-організації%D1%97-влади-в-укра%D1%97ні (дата звернення : 12.11.2018 р.)

118. Коломицева О. В., Пепчук С. М. Концепція позиціонування регіону в умовах глобальної конкуренції: монографія. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 321 с.

119. Кон И. С. Социологическая психология. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. 560 с.

120. Кравченко К. Просторові особливості, проблеми та перспективи формування об'єднаних територіальних громад у харківській області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2017. Випуск 22 (1). С.174-179.

121. Кравченко А. И. История социологии в 2 т. Т. 2 : учебник и практикум для академического бакалавриата / А. И. Кравченко. М.: Издательство Юрайт, 2017. 444 с.

122. Кресіна І. Вплив децентралізації на ефективність публічної влади. *Віче*. 2015. №12. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4776/> (дата звернення: 15.07.2017 р.).

123. Круш П. В., Кожемяченко О. О. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 320 с.

124. Крылова С. В. Основания национально-культурной идентичности: взгляды французских исследователей. *Ценности и смыслы*. 2017. №1. С.40-52.

125. Курчаба Т. Соціологія: навч.-метод. посібник. Л.: ПП Сорока Т. Б., 2015. 184 с.

126. Кухарчук Д. В. Социология : краткий курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2015. 192 с.

127. Кучабський О. Г. Перспективи впровадження статистичної системи NUTS в Україні в контексті адміністративно-територіальної

реформи. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. №2. URL: <http://www.e-atp.academy.gov.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=11> (дата звернення: 05.07.2017 р.

128. Лавриненко Н. В. *Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект)*. К. : ВИПОЛ, 1999. 172 с.

129. Ладонько Л. С., Михайловська О. В., Кунденко А. В., Децентралізація державного управління як основа публічного менеджменту на місцевому рівні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. №2 (50). С.87-91.

130. Лелеченко А. П. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. К., 2017. 110 с.

131. Лиска О. Г. Територіальна громада. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Т. 5: Територіальне управління / наук.-ред. колегія: О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко (співголова) та ін.; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2011. С. 378.*

132. Линьов К. Сутність та співвідношення централізації та децентралізації у державних ієрархіях. *Актуальні проблеми державного управління: наук. зб. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2003. Вип. 3 (15). С. 179-190.*

133. Лихачев Н. Е. Социология белорусского села: вопросы институализации. *Социология: научно-теоретический журнал*. 2011. №4. С.34-39.

134. Ло Дж. Объекты и пространства / Пер. с англ. В. С. Вахштайна. *Социология вещей. Сб. статей / Под ред. В. С. Вахштайна. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. С. 223-243.*

135. Лоза Р. Р. Концепт "дієздатна громада" як предмет науково-теоретичного аналізу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №18. С.112-116.

136. Лозовая О. Н. Ментальность города и села как объект психосемантического исследования: к постановке проблемы. *Журнал практикующего психолога*. 2009. Вып.15. С.130-140.

137. Лук'янова В. В., Головач Т. В. Економічний ризик. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 462 с.

138. Макеев С. О. Соціологія. Навчальний посібник. К.: «Українська енциклопедія», 1999. 344 с.

139. Малиновський В. Регіональне самоврядування в Україні: підходи до запровадження. *Вісник НАДУ*. 2010. № 4. С.157-165.

140. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. 2-ге вид., доповн. і виправл. К.: Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 2005. 254 с.

141. Малько Ю. Реформування адміністративно-територіального устрою України і його вплив на державне управління сільським розвитком у ХХ - ХХІ ст. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. випуск 1 (32). С.35-41.

142. Маматова Т. В. Формування нової системи надання адміністративних послуг в умовах децентралізації. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С.75-83.

143. Махсма М. Б. Децентралізація в Україні: загрози для сільської зайнятості. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2016. №2 (25). С.140-146.

144. Мельник Т. М. Гендер у політиці. Основи теорії гендеру. Київ : К.І.С., 2004. 535 с.

145. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. 50/50 Сучасне гендерне мислення: словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.

146. Мерзлякова И. В. Социальная культура как основа социального благополучия человека и общества. *Ученые записки ЗабГГПУ. Серия:*

Философия, социология, культурология, социальная работа. 2009. № 4. С.97-100.

147. Методика розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.03.2016 р. №79. *Офіційний вісник України.* 2016. № 36. Ст.1422.

148. Методика формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. *Офіційний вісник України.* 2015. № 33. Ст.963.

149. Мірошник О. С. Інститут місцевого самоврядування у Швеції. *Національна безпека і оборона.* 2009. №1. С.37-39.

150. Муніципальне право України: Підручник / В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.; За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

151. На Буковині обговорювали, як реформувати заклади культури, щоб люди відвідували сільські бібліотеки і клуби. Укрінформ. 02.04.2019 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2672936-na-bukovini-bgovoruvali-reformuvanna-zakladiv-kulturi-v-otg.html> (дата звернення: 11.04.2019 р.).

152. Наумова Т. В. Менталитет как базовая категория в объяснении особенностей ценностного сознания современной российской молодежи. *Вестник МГУ : Серия 18. Социология и политология.* М.: Изд-во МГУ, 2001. №1. С.65-75.

153. Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. [Офіційний сайт]. URL: <https://www.ndc-ipr.org/> (дата звернення: 16.05.2017 р.).

154. Національна рада реформ. Впроваджуємо реформи. [Офіційний сайт]. URL: <http://www.reforms.in.ua> (дата звернення: 12.07.2017 р.).

155. Новикова О. Ф., Вишне夫斯基 А. С. Проблемы преобразования человеческого потенциала в человеческий капитал в условиях децентрализации. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. Випуск 11. С.271-276.

156. Новіков В. М. Інституціональні механізми реалізації соціального потенціалу децентралізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. №3 (28). С.70-82.

157. Об'єднання громад. *Децентралізація дає можливості*: [Державний сайт]. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas> (дата звернення: 15.01.2019 р.).

158. Олейник В. Передача місцевих доріг громадам на прикладі пілотного проекту в Житомирській області. Центр транспортних стратегій. 30 червня 2017 р. URL: https://cfts.org.ua/blogs/peredacha_mistsevikh_dorig_gromadam_na_prikлади_pilotnogo_proektu_v_zhitomirsko_oblasti_261 (дата звернення: 04.02.2018 р.).

159. Оленковська Л. П., Попова І. М. Перспективний план об'єднання територіальних громад Херсонщини: крок до децентралізації чи збереження районної номенклатури? *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 2. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 09.03.2016 р.).

160. Олійник Я. Б., Остапенко П. О. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози. *Український географічний журнал*. 2016. № 4. С.37-43.

161. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / В. П. Агеєва та ін. ; ред. кол. В. П. Агеєвата ін. К. : К.І.С., 2004. 536 с.

162. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні: аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 02.01.2013 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/ochikuvani-riziki-u->

procesi-decentralizacii-vladi-v-ukraini-analitichna#_ftn1 (дата звернення: 01.09.2018 р.).

163. Павлов О. Сільська територіальна громада як складник політичної системи суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. №3. С.60-68.

164. Павлюк Н. В. Формування нормативно-правової основи публічного управління в контексті децентралізації влади в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. №1(51). С.1-8.

165. Падалка О. С., Кулишов В. В. Децентралізація – нова парадигма соціально-економічного розвитку регіонів України. *Научний журнал «Економіка України»*. 2015. №10 (639). С.45-53.

166. Пелипенко А. А. Теоретическая культурология в эпоху кризиса культуры. *Человек*. 2010. № 4. С.12-27.

167. Первинною одиницею адміністративно-територіального устрою України стане громада. *УНІАН*. 26 червня 2015 р. URL: <https://www.unian.ua/politics/1094438-pervinnoyu-odinitseyu-administrativno-teritorialnogo-ustroyu-ukrajini-stane-gromada.html> (дата звернення: 17.06.2017 р.).

168. Петрашкова Н. С. Трансформация общественного сознания во Франции в вопросе национальной идентичности. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*. 2013. №1. С.198-207.

169. Петренко О. С. Проблеми децентралізації в умовах реформування публічного управління України. *Публічне адміністрування: теорія та практика* : електрон. зб. наук. пр. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 1 (3). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10pospuu.pdf> (дата звернення: 04.04.2018 р.)

170. План заходів з реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.06.2014 р. № 591-р. *Урядовий кур'єр*. 23.07.2014. № 131.

171. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: монографія / О. М. Бородіна, С. В. Киризиук, О. Л. Попова, І. В. Прокопа та ін. / за ред. член-кор. НАН України, д.е.н., проф. О. М. Бородиної, член-кор. НАН України д.е.н., проф. І. В. Прокопи, д.е.н., проф. О. Л. Попової ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. 70 с.

172. Политическая идентичность и политика идентичности: очерки / под ред. О. И. Зазнаева; Казанский (Приволжский) федеральный университет. Казань: Отечество, 2011. 230 с.

173. Прихований клондайк: як розкрити потенціал бюджетів об'єднаних територіальних громад. *Vox Ukraine*. Серпень 9, 2018 р. URL: <https://voxukraine.org/uk/prihovani-j-klondajk-yak-rozkriti-potentsial-byudzhetiv-ob-yednanih-teritorialnih-gromad/> (дата звернення: 23.12.2018 р.)

174. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства: Закон України від 09.04.2015 р. № 320-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. ст.236.

175. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. №157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. №13. Ст.91.

176. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. № 70. Ст.1966.

177. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст.170

178. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. ст.190.

179. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. ст. 254.

180. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07 червня 2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст.175.

181. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №34. Ст.1167.

182. Приймак О. Роль та місце селянства в соціальному просторі Південної України / О. Приймак // *Наукові записки*. Збірник праць молодих вчених та аспірантів ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Т. 21. К., 2010. С. 313-333.

183. Приймак О. М. Соціальний образ селянства Південної України кінця ХІХ - початку ХХ століть. *Український селянин* : зб. наук. пр. Вип. 13 / НАН України, Ін-т історії України НАН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. С. 122-124.

184. Приймак О. М. Традиційні архетипи самоорганізації південноукраїнського селянства наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. *Український селянин*: зб. наук. пр. Вип. 12 / НАН України, Ін-т історії України НАН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. С. 109-112.

185. Пронько Л. М. Становлення та розвиток місцевої влади в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 3. С.88-96.

186. Рейтинг областей щодо формування ОТГ : Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10.01.2019 р. (за грудень 2018) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Децентралізація дає можливості. [Державний сайт]. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas> (дата звернення: 10.01.2019 р.).

187. Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. Калуська районна державна адміністрація. [Офіційний сайт]. URL: <http://kalushrda.gov.ua/> (дата звернення: 28.01.2019 р.).

188. Рівненська Н. У Рівному відбувся семінар «Підтримка розвитку спорту в ОТГ» 23.06.2018 р. *RVNEWS.RV.UA*. URL: <https://rvnews.rv.ua/post/view/1529748815-u-rivnomu-vidbuvsya-seminar--pidtrimka-rozvitku-sportu-v-otg--foto> (дата звернення: 03.08.2018 р.).

189. Родченко В. Б. Нечипоренко Я. Є Реалізація, моніторинг і оцінювання стратегії розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19 (2). С.162-167.

190. Савчук Д. М. Тенденції та чинники економічного і соціального розвитку громад в умовах адміністративно-територіальної реформи. *Економічний форум*. 2018. №1. С.91-96.

191. Саєнко Ю. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. Київ: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. 70 с.

192. Саліженко Л. Формування дієздатних територіальних громад: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Випуск 3 (22). С.263-273.

193. Світовий банк. [Офіційний сайт]. URL: <http://data.worldbank.org/country/> (дата звернення: 25.04.2018 р.).

194. Серьогіна Т. В. Адміністративно-територіальна реформа як складова децентралізації влади в Естонській Республіці. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С.36-44.

195. Ситник Л. С. Децентралізація публічної влади: проблеми становлення і розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. №2. Том 2. С.63-67.

196. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть : у 2 т. / НАН України, Ін-т економіки. Т. 2 : Соціальні ресурси сільських територій / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський та ін. К., 2003. 467 с.

197. Слепцов В. А. Формування української моделі децентралізації місцевої влади на прикладі досвіду європейських країн. *Наука й економіка*. 2015. № 3 (39). С.119-123.

198. Сметанин Р. В. Концептуальные проблемы децентрализации государственной власти. *Державний механізм управління природокористуванням* : зб. наук. пр. Донец. держ. ун-ту упр. Донецьк, 2008. Т. 9. Вип. 111. С.191-197.

199. Сорокін П. Социальная мобильность. / пер. с англ. М. В. Соколовой. М.: Academia: LVS, 2005. XX. 588 с.

200. Сорокін П. Соціальна і культурна мобільність. *Людина. Цивілізація. Суспільство*. М., 1992. С. 297-307.

201. Социальная культура – задачи, история, функции и определение. *Культура – здесь и сейчас*. URL: <http://velikayakultura.ru/teoriya-kultury/sotsialnaya-kultura-zadachi-istoriya-funksii-i-opredelenie> (дата звернення: 11.12.2018 р.).

202. Социальные риски. SciCenter.online. URL: <https://scicenter.online/pravo-rossii-jilischnoe-scicenter/sotsialnyie-riski-131496.html> (дата звернення: 15.04.2017 р.).

203. Социальные риски: Управление рисками, риск-менеджмент. URL: www.risk24.ru/sozialriski.htm (дата звернення: 08.10.2018 р.).

204. Соціально-економічне становище сучасного українського села: Село сьогодні. *Село Великий Хутір. Драбівський район Черкаська область*. URL: <http://velikijhutir.cherkassy.ua/today/sociologiya.php> (дата звернення: 03.12.2018 р.).

205. Соціальні ризики та способи їх державного забезпечення / Безпека життєдіяльності : підручник / Л. Е. Піскунова, В. А. Прилипко, Т. О. Зубок. К.: Академія, 2014. 224 с.

206. Соціологія: Енциклопедія / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. Мн.: Книжный Дом, 2003. 1312 с.

207. Соціологія: підруч. / В. Г. Городяненко та ін.; ред. В. Г. Городяненко. 3-тє вид., перероб., доп. К.: Академія, 2008. 544 с.

208. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2010. 224 с.

209. Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; За ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

210. Соціологія села: розвиток, сутність, основні категорії. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/5350/46/> (дата звернення: 19.01.2017 р.).

211. Статут територіальної громади Долинської сільської ради Запорізького району Запорізької області. *Долинська громада: Запорізька область, Запорізький район*. URL: <https://dolynska-gromada.gov.ua/statut-teritorialnoi-gromadi-09-15-48-28-09-2016/> (дата звернення: 09.01.2018 р.).

212. Стратегія розвитку: Остриківська громада 2020. URL: https://rada.info/upload/users_files/04353451/65885b170ed69301b530feef79b9902.pdf (дата звернення: 21.05.2019 р.).

213. Татарчук Т. Настав час адміністративного об'єднання. *Укрінформ*. 2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2608640-tetana-tatarcuk-direktor-cerniveckogo-centru-rozvitku-miscevogo-samovraduvanna.html> (дата звернення: 10.01.2019 р.).

214. Тітов М. Про деякі проблемні питання децентралізації влади в Україні. *Місьцеве самоврядування*. 2017. № 1. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/november/issue-11/article-32027.html> (дата звернення: 16.04.2018 р.).

215. Ткачук А. Державна регіональна політика: від асиметрії до солідарності. К.: Легальний статус, 2013. 112 с.

216. Ткачук А. Місьцеве самоврядування та децентралізація: практ. посіб. / А. Ткачук ; Швейцар.-укр. проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: Софія, 2012. 120 с.

217. Удод Є. Г. Проектний підхід щодо підсилення спроможності територіальних громад в умовах децентралізації. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С.6-13.

218. Умланд А., Колесников А., Рабинович М. Децентрализиция в Украине: устойчивые успехи или воздушные замки? *ZN,UA*. №35. 22 сентября – 28 сентября 2018. URL: https://zn.ua/internal/decentralizaciya-v-ukraine-ustoychivye-uspehi-ili-vozdushnye-zamki-295232_.html (дата звернення: 16.10.2018 р.).

219. Успішні практики децентралізованого надання послуг: набуваемо, примножуємо та поширюємо позитивний досвід (Фаза I проекту: 2007-2009): Інформ. вид. К.: ТОВ РПЦ «Золоті ворота», 2009. С.7.

220. Ухач В., Сирко У. Законодавче забезпечення децентралізації місцевого самоврядування в Україні (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С.42-48.

221. У чийх руках влада? Територіальна громада: поняття, функції, роль, статус. *Останній bastion*. URL: 14.07.2015. <http://bastion.tv/thought/uchiyih-rukah-vlada-teritorialna-gromada-ponyattya-funkciyi-rol-status/> (дата звернення: 12.08.2017 р.).

222. Филиппов А. Ф. Социология пространства. СПб.: Владимир Даль, 2008. 285 с.

223. Филиппов А. Социология пространства. *Социологическое обозрение*. 2009. Т.8. №3. С.3-15.
224. Филиппов А. Ф. Теоретические основания социологии пространства: автореф. дис. ... д. соц. н.: специальность 22.00.01: Теория, методология и история социологии. М.: Высшая Школа Экономики, 2003. 40 с.
225. Фурман А., Морщакова О. Соціальна культура. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С.26-36.
226. Хандій О. О. Сучасний стан та особливості децентралізації влади в Україні. *Економіка та право*. 2016. № 2 (44). С.137-145.
227. Харитончук М. Теорія та практика процесу демократизації суспільних відносин (Критичний аналіз сучасних концепцій). М. Харитончук. К. : Ін-т політ. та етнонаціональних досліджень НАНУ, 2000. 247 с.
228. Хомюк Н. Л. Територіальна громада як основа забезпечення розвитку сільських територій в Україні. *Інтелект XXI*. 2019. № 1. С.67-70.
229. Хрустальов Ф. С., Ашурбеков А. А. Соціологічний супровід процесів децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: збірн. наук. праць. Запоріжжя: КПУ, 2018. Випуск 78. С.131-138.
230. Центр підтримки реформ. [Офіційний сайт]. URL: <http://centre-reform.org/reformi/> (дата звернення: 18.05.2017 р.).
231. Чернов С. І., Мущинська Н. Ю. Об'єднання територіальних громад як механізм забезпечення ресурсної спроможності сільських громад. *Теорія та практика державного управління*. 2016. №3 (54). С.172-177.
232. Чикаренко І. А. Інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 9 (23). С.81-90.

233. Чудик Н. О. Децентралізація влади – шлях до народовладдя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 1. С.78-82.
234. Шатохін А. М. Стан сільської поселенської мережі в Україні та її вплив на зайнятість сільського населення. *Агропромисловий комплекс України: теорія, методологія, практика: колективна монографія* / Під ред. Ю. О. Нестерчук. Умань: Видавець «Сочінський», 2018. С.13-22.
235. Шатохін А. М. Ціннісні пріоритети сільського соціуму. *Соціальний розвиток сільських регіонів: колективна монографія*. Вип. 3 / За ред. А. М. Шатохіна, М. В. Костюк. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С.10-16.
236. Шатохін А. М. Філософські проблеми управління суспільством. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. 2018. Вип. 21. С.121-124.
237. Шатохін А. М. Ставлення селян до ринку земель в Україні (результати соціологічного моніторингу). *Український соціологічний журнал*. 2017. Вип.17-18. №1-2. С.106-109.
238. Шевчук Б. Децентралізація. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8 : Публічне врядування. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С.167-169.*
239. Шматова А. Н. Трансформация институциональных отношений органов государственной власти и местного самоуправления: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. Ставрополь, 2015. 183 с.
240. Штефан В. С. Опыт зарубежных государств членов Европейского Союза в реформировании административно-территориального устройства. *Проблемы законности*. 2014. №125. С.219-227.
241. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности. *Социальное самосознание*. Самара: Бахрах-М, 2000. С.589-602.

242. Янова С.Ю. Социальное страхование: организация и финансовый механизм. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2014. 45 с.

243. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні. *Проблеми економіки*. 2015. № 4. С.177-187.

244. Alderfer H. Local government in developing countries / Harold Freed Alderfer. N.Y. : McGraw-Hill, 1964. 251 p.

245. Bealey F. Elements in political science / F. Bealey, R. Chapman, M. Sheehan. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1999. 278 p.

246. Despro: Swiss-Ukrainian project: Decentralization Support in Ukraine. URL: <http://www.despro.org.ua/> (дата звернення: 22.04.2018 р.).

247. Dubar, C. La crise des identités. Paris: PUF, 2003. 239 p.

248. De Singly, F. Les uns avec les autres. Quand l'individualisme crée un lien. Paris : Armand Colin, 2003. 268 p.

249. Parsons T. The Position of Identity in the General Theory of Action. *The Self and Social Interaction* / Ed. by K. Gergen, C. Gordon. N. Y. : John Wiley and Sons Inc, 1968. P. 11–24.

250. Miles L., Doswald N., Osti M. Methods for assessing and monitoring change in the ecosystem-derived benefits of afforestation, reforestation and forest restoration. Multiple Benefits Series. 2010. P. 34–39.

251. Fox Helen E., Ahmadi, G. N., Glew, L. et al. Integrating impact evaluation in the design and implementation of monitoring marine protected areas. *Phil. Trans. R. Soc. B*, 2015. P. 187–196.

252. Kosikowski C., Ruśkowski E. (Eds.). *Finanse publiczne a prawo finansowe*. Wyd. 2. [Public finance and financial law. Ed. 2]. Warszawa: Dom wydawniczy ABC, 2006. p. 163.

253. Mol A., Law J. Regions, Networks and Fluids: Anaemia and Social Topology. *Social Studies of Science*. 1994. Vol. 24. No. 4. PP. 641-671.

254. Kaufmann J.-C. L'invention de soi. Une théorie de l'identité. Paris: Armand Colin, 2004. 347 p.

255. Scott J. W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. Vol. 91. 5. P.1053-1075.

256. What is What is What is What is Culture. *IGI Global: DISSEMINATOR of KNOWLEDGE*. URL. <https://www.igi-global.com/dictionary/chapter-role-social-culture-evaluation/27321> (дата звернення: 19.03.2018 p.).

257. What is societal culture? *Study.com*. URL: <https://study.com/academy/answer/what-is-societal-culture.html> (дата звернення: 07.02.2017 p.).

258. Chandler J. local government in liberal democracies: an introductory survey / J. Chandler. ED.N.Y. L. : Routledge, 1993. 324 p.

259. Cole A. Beyond Devolution and Decentralisation / A. Cole. New York: Manchester University Press, 2006. 145 p.

260. Hankla Ch. When is Fiscal Decentralization Good for Governance? / Ch. Hankla. *Publius: The Journal of Federalism*. 2009. Vol.39. Issue 4. P.632-650.

261. Pinson G. State restructuring and decentralisation dynamics in France: politics is the driving force / G. Pinson ; Working papers 07/05. Centre d'Etudes Européennes de Sciences po (Paris). URL: <https://documents.com/g-state-restructuring-and-decentralization-dynamics-in-france-politics.pdf> (дата звернення: 12.12.2017 p.).

262. Verheijen T. Civil Service Systems in Central and Eastern Europe / Tony Verheijen, Alexander Kotchegura. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 1999. 343 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

*I. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації**Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Зеленкевич Л. П. Проблематизація соціокультурних чинників децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 80. С. 53-60.
2. Зеленкевич Л. Дискурс децентралізації в оптиці аграрної соціології. *Нова парадигма* : журнал наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 134. С.150-159.
3. Зеленкевич Л. П. Фактор ментальності в процесах децентралізації на селі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 82. С.14-24.

*Статті в наукових фахових виданнях України,
що внесені до наукометричних баз*

4. Зеленкевич Л. Соціальні ризики реформи децентралізації. *Соціологічні студії*. Луцьк : СЛУ ім. Л. Українки, 2019. №1 (14). С.19-25.
(*Україніка наукова; Наукова періодика України; Рейтинг наукових періодичних видань; GoogleScholar; Crossref (DOI: 10.29038/2306-3971); Index Copernicus ICI Journals Master List (Impact Factor ICV – 82,18); DOAJ; Open AIRE; ERIH PLUS; BASE*).
5. Зеленкевич Л. Ідентичність в умовах об'єднаних громад. *Грані* : науково-теоретичний альманах. Дніпропетровськ : Вид-во «Грані», 2019. Том 22. № 2. С.5-15.
(*Ulrichsweb; Index Copernicus; National Library of Ukraine Vernadsky; DOAJ; ERIH PLUS; eLibrary; GoogleScholar*).

*II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації**Матеріали конференцій*

6. Зеленкевич Л. П. Окремі питання організації навчання дітей в умовах децентралізації. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості)* : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12-13 жовтня 2018 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С.46-47.
7. Зеленкевич Л. П. Соціальна складова правового забезпечення децентралізації: деякі проблеми врахування протилежних інтересів різних соціальних груп. *Придніпровські соціологічні читання* : зб. матеріалів III

Регіональної наук.-практ. конф. (м. Кам'янське, 19 жовтня 2018 р.). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2018. С. 36-39.

8. Зеленкевич Л. П. Методологічна матриця вивчення децентралізації. *Сучасний рух науки* : тези доп. IV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 6-7 грудня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 464-467.

9. Зеленкевич Л. П. Гендерні чинники та наслідки децентралізації. *Соціологічні дискурси* : матеріали II Міжвузівської наук. конф. молодих учених (м. Дніпро, 12 грудня 2018 р.). Дніпро : Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 32-34.

10. Зеленкевич Л. П. Суб'єктивні фактори успішної децентралізації на селі. *Перспективні шляхи розвитку науки та освіти* : тези доповідей XIII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 31 січня 2019 р.). Ч. 3. Дніпро : НОК, 2019. С. 59-63.

11. Зеленкевич Л. П. Село як компонент соціально-поселенської структури суспільства. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities* : Conference proceedings II International scientific conference (Kaunas, February 22th, 2019). Kaunas : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 357-359.

12. Зеленкевич Л. П. Проблематика ментальності на селі у рамках децентралізації. *Україна – горизонти майбутнього: соціально-гуманітарний контекст* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21-22 березня 2019 р.). Дніпро : Вид-во «Грані», 2019. С.11-12.

13. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики децентралізації: фактор лідерства. *Актуальні проблеми соціальної прогностики* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.). Дніпро : Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С.88-90.

14. Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики в процесі реформи децентралізації на селі та створення ОТГ. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18-19 квітня 2019 р.) Київ : Логос, 2019. С.143-144.

17. Громада Вашого села добровільно погодилася на об'єднання в ОТГ?

1. Добровільно 2. Не цілком добровільно 3. Ні

18. Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?

1. Ніяких істотних змін не сталося 2. Більше позитивних 3. Більше негативних 4. Важко сказати

19. Чи відчували особисто на собі позитивні зміни у вашому селі після утворення ОТГ?

1. Так, в сильному ступені 2. Так, але не дуже 3. Ні, не відчув

20. Чи відчували особисто на собі негативні зміни у вашому селі після утворення ОТГ?

1. Так, в сильному ступені 2. Так, але не дуже 3. Ні, не відчув

21. З якими твердженнями Ви більш згодні? (можна відмітити декілька пунктів)

1. Потрібно підтримувати традиційні порядки, які давно склалися
2. Швидкі, корінні зміни поліпшують наше життя
3. Потрібно не поспішати з реформами. Спочатку потрібно все перевірити, переконатися, що не буде гірше, і тільки потім міняти
4. Я підтримую принцип відношень в громаді: один за усіх, а всі за одного
5. Вважаю, що кожен сам самостійно повинен вирішувати свої проблеми
6. Простій людині не треба втручатися у політику.
7. Шкода, що розпустили колгоспи
8. Потрібний закон про продаж землі в приватну власність
9. Важко селянинові вижити в сьгоднішніх умовах
10. Поступово життя на селі налагоджується

22. Якою мірою Ви довіряєте керівництву громади?

- Голові вашої територіальної громади:

1. Довіряю 2. Не дуже довіряю 3. Важко сказати

- Старості вашого села:

1. Довіряю 2. Не дуже довіряю 3. Важко сказати

23. Скільки часу існує Ваша ОТГ?

1. 3 роки і більше 2. Приблизно 2 роки 3. 1 рік і менше

24. Ви хотіли б поїхати зі свого села?

1. Ні 2. Так, переїду в місто 3. Так, поїду за кордон

25. Ви житель:

1. Центрального села громади 2. Іншого села

26. Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?

(можна відмітити не більше 4 пунктів та додати власний варіант відповіді у 11 пункті)

1. Голова ОТГ
 2. Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу
 3. Старости
 4. Депутати ОТГ
 5. Виконком ОТГ
 6. Робочі групи
 7. Жителі громади
 8. Невідомі особи, тіньові структури (мафія)
 9. Районна влада
 10. Міська влада
 11. Хто ще? _____
-
-

27. Які зміни сталися у вашому селі після утворення ОТГ? (дайте відповідь по кожному рядку)

№	Найменування	Значно покращало	Покращало, але трохи	Значно погіршало	Погіршало, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
1	Стан доріг						
2	Особисто ваші доходи						
3	Доходи громади вашого села						
4	Освітлення в селі						
5	Ремонт будівель, приміщень						
6	Виробництво продукції						
7	Умови для освіти, навчання						
8	Умови для розвитку спорту						
9	Умови для розвитку культури						
10	Медичне обслуговування						
11	Надання адміністративних послуг (видача довідок і ін.)						
12	Правова допомога						
13	Соціальна допомога						
14	Забезпечення роботою						
15	Що ще? _____ _____ _____						

28. Наскільки для Вас є важливими? (дайте відповідь по кожному рядку)

№	Найменування	Дуже важливо	Важливо	Не важливо	Важко сказати
1	Сім'я і діти				
2	Власність на землю				
3	Матеріальний достаток				
4	Здоров'я				
5	Віросповідання				
6	Курс долару				
7	Чесні вибори				
8	Свобода слова				
9	Участь в ухваленні рішень на рівні Громади				
10	Припинення бойових дій на сході країни				
11	Можливість отримати правову допомогу				
12	Що ще? _____ _____				

29. Як Ви вважаєте чи достатньо представники влади інформують Вас про процеси децентралізації?

1. Достатньо 2. Не достатньо 3. Не поінформований зовсім 4. Мене не цікавить це питання

30. З яких джерел інформації Ви дізналися про реформу децентралізації?

1. На зборах громади 2. З телепередачі 3. З публікацій в газеті 4. З інтернету

Класичний
Приватний
Університет

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhja, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 450

"24" 04 2019 р.

ДОВІДКА

видана аспіранту Класичного приватного університету
Зеленкевич Ліані Павлівні про результати впровадження наукових
досліджень за темою: «Соціологічний аналіз регіональних особливостей
децентралізації в сільських громадах (на прикладі Запорізької області)» в
навчальний процес

Результати дисертаційного дослідження Зеленкевич Ліани Павлівні на
тему: «Соціокультурні чинники та соціальні ризики децентралізації на
селі(на прикладі Запорізької області)» були впроваджені протягом 2017-
2019 років у навчальний процес Класичного приватного університету та
використовувалися при викладанні таких дисциплін: «Актуальні проблеми
соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Сучасне
українське суспільство», «Галузеві соціології», «Соціологія управління».

Перший проректор з науково-
педагогічної та наукової роботи
Класичного приватного університету

О.В. Покатаєва

Заст. завідувача кафедри соціології
та соціальної роботи
Класичного приватного університету

А.Ю. Ігрушко

ДОВІДКА № 4

видана аспіранту Класичного приватного університету
Зеленкевич Ліані Павлівні про результати впровадження
наукових досліджень за темою: «Соціокультурні чинники та соціальні
ризики децентралізації в сільських громадах (на прикладі
Запорізької області)» в навчальний процес

Результати дисертаційного дослідження Зеленкевич Ліані Павлівні на тему: «Соціокультурні чинники та соціальні ризики децентралізації в сільських громадах (на прикладі Запорізької області)» були використані у консультативній діяльності Запорізького відокремленого підрозділу Установи «Центр розвитку місцевого самоврядування».

Директор

08.04.2019 р.

Т.Є. Бордюг